

6 Grupp B 1961–1965: Verksamhet och organisatorisk ställning

6.1 Inledning

Som nämnts tidigare bröts Grupp B ut ur Fst/In fr.o.m. juli 1961. Därefter kom man att direkt sortera under chefen för Fst/Sekt 2. Verksamheten flyttades från K1:s område till en villa på Lidingö. Under perioden fram till och med 1963 var inhämtningen rörande svenska kommunister förhållandevis omfattande för att sedan starkt avta.

6.2 Verksamhetens inriktning i början av 1960-talet

Elmérs närmaste chef under åren 1961–1965 var Bo Westin som tillträdde ungefär samtidigt som Grupp B plockades bort från inrikesavdelningen. Westin berättar idag att då han vid överlämningen briefades av den avgående chefen, amiral Oscar Krokstedt, hade denne två huvudpunkter han ville ta upp. Det gällde dels misstankarna mot överste Stig Wennerström, dels Grupp B. Beträffande den senare sa Krokstedt att "jag har kört ut Grupp B ur huset". Westin menar att Grupp B betraktades med stor skepsis av militärerna och att man egentligen inte ville ha med den att göra. Detta berodde på att verksamheten var alltför politiskt inriktad på ett sätt som var främmande för de mer traditionellt inriktade militärerna.¹ Denna uppgift understryks av vad som hände då försvarsstabschefen Curt Göransson i februari 1961 diskuterade Elmérs avdelning med chefen för Fst/In, Filip Grudemark och sektionschefen Krokstedt. Grudemark menade att hans avdelning hade intresse att få informationer som kunde ligga till grund för krigsplaceringar och skydd mot propaganda. Göransson reagerade mot detta med att påpeka att

¹ Förhör med Bo Westin den 29 mars 2000. SÄKO.

vi måste hålla oss till vår mil org. Underrättelse om andra skall vi begära att få för våra behov.

Grudemark förstod omedelbart innebörden av detta:

Grudemark: Om detta är C Fst åsikt måste vi ta bort E:s avd.

Göransson: Ja, vi ska flytta ut den från oss.

Grudemark: Då kan vi lägga ned kontraundtjänsten.

Göransson: Ja – det anser jag.

Grudemark säger sedan att det är “önskvärt att demokratiska partierna står bakom och att målet fastställs och att det bestäms hur samarbetet med statspolisen skall ske”.² Dessa uppgifter är hämtade ur Curt Göranssons dagbok. Han fortsätter i denna att redogöra för inrikesavdelningens organisation där Elmérs avdelning kallas Byrå K. Göransson noterar att “Byrå K arbetar för inrikesavdelningen, utrikesavdelningen samt CFöd”, d.v.s. försvarsministern. Han skriver också att byrån “bör ev helt frigöras från krigsmakten”. En dryg vecka senare diskuterar Göransson och Krokstedt den elmérska avdelningen men texten är alltför svår att uttyda.³ Därefter saknas uppgifter om hur man ska göra med Grupp B, tills Grudemark i början av augusti 1961 upplyser Göransson om att Elmér är “konstituerad” vilket föranleder Göransson att notera att Elmér befinner sig i en “(s)vår ställning i förhållande till olika chefer och T”. Med “T” avses antingen Thede Palms T-kontor eller statspolisintendenten Georg Thulin.

På hösten 1960 hade Göransson i sin dagbok noterat att ett säkerhetsavtal med amerikanerna snart var i hamn. Att Fst/In där- efter kom att beröras genom ovan nämnda avtal framgår av en notering i ett anslagsäskande för inrikesavdelningen inför budget- året 1961/1962:

Till skyddsverksamheten hör from 1961, efter visst säkerhetsavtals träffande med annan makt, särskilda arbetsuppgifter av tidigare ej förekommande art.⁴

² Curt Göranssons anteckningar den 14 februari 1961. Krigsarkivet. Carl Herlitz, chef för Fst/Adj åren 1955-1959, har i samtal med SÄKO uppgivit att Göransson nog inte var så “förfärligt intresserad” av Elmérs verksamhet och han förmodar att Göransson ville att försvarsstaben endast skulle ägna sig åt militär planläggning (samtal med Carl Herlitz den 13 februari 2001. SÄKO).

³ Curt Göranssons anteckningar den 24 februari 1961. Möjligen står i anteckningen “E: Finland” eller “E: frist avd”.

⁴ Bilaga till försvarsstabens anslagsäskanden för budgetåret 1961/62. Fst/Chefsexp 1960. Serie BI volym 54. KrA.

Vilka var de särskilda arbetsuppgifter "av tidigare ej förekommande art" som sedan säkerhetsavtalets träffande nu börjat ingå i skyddsverksamheten? Den som skrivit denna mening avser sannolikt Elmérs byrå eftersom det i anslutning till dokumentet finns en hänvisning till Grupp B där det anges att denna har en "särskild arbetsuppgift". Den märkbara förändringen i Grupp:s arbete utgörs av intensiteten i kartläggningen av kommunister som ökar drastiskt under hösten 1961. En annan förändring ligger i att man formellt bröts ut ur inrikesavdelningen och att man lämnade lokalerna på K1 för en villa på Lidingö. Man placerades med andra ord på behörigt avstånd från den reguljära militära verksamheten, kanske på det sätt som exempelvis Göransson ansåg vara lämpligt. Också rapporterna anonymiserades – varken Pettersson eller Paues satte ut sina namn efter sommaren 1961 och likaså upphörde beteckningen Fst/In Bearb. Men i praktiken var man lika integrerad som förut eftersom verksamheten finansierades via de särskilda medlen och man levererade och tog emot rapporter till och från andra avdelningar inom försvarsstaben, främst Fst/In:s detaljer I och II samt Fst/U. Parallellt med detta utvecklades också arbetet inom den övriga inrikesavdelningen bl.a. genom bildandet av en bearbetande enhet inom Fst/In:s kontraspionagedetalj (Fst/In Barb), vilken i korthet nämns i en senare utredning:

Hösten 1961 påbörjades försöksvis en systematisk bearbetning av säkerhetsunderrättelser vid inrikesavdelningen. Personal för denna uppgift överfördes från annan verksamhet inom avdelningen. I samband därmed organiserades ett arkiv för säkerhetsunderrättelsehandlingar skilt från avdelningens övriga expeditioner och arkiv.⁵

Bakgrunden till detta var med all säkerhet främst oron inom Fst/In för det "dolda SKP" vilket kommer till uttryck i ett flertal dokument från denna tid. Redan i Grudemarks "hemarbete" från våren 1958 tas problemet upp. Sälunda skrev försvarsstabschefen, då han inför budgetåret 1961/1962 begärde större resurser för den särskilda personalkontrollen, att den militära säkerhetstjänsten hade att studera bl.a. följande förhållanden:

- storleken och kvaliteten av de resurser som disponeras av främmande makter som bedriva verksamhet av landsskadlig natur i och mot vårt land;
- antalet för östblockets, i underrättelse- och säkerhetsverksamhet vid ambassaderna sysselsatta specialutbildade personer uppskattas till ca 250;

⁵ MSU:s betänkande del 1 s 19. HK 99/64. SÄPO.

- [att det] på goda grunder måste förutsättas att vid sidan av denna "öppna" representation förekommer en motsvarande helt illegal sådan;
- befintligheten av öppna eller förstuckna medlöpare, partimässigt, på annat sätt organiserade eller verksamma, vars tjänster utnyttjas.

Avslutningsvis konstaterades – och här kan man skönja funktionerna för både Grupp B och den nya bearbetningsenheten:

Belastningen på Fst/In från arbetsmängdssynpunkt kännetecknas som tidigare framhållits av att de arbetsresultat man vill komma åt vaskas fram ur ett mycket stort stoff. Som exempel kan nämnas den lättförståeliga insats som krävs för att ur ett medlöparparti med sex-siffrigt medlemsantal söka fram ev. ledning, sammansättning, placering m m för en underrättelse- och sabotageorganisation. För vissa sådana specialutredningar krävs tid efter annan att arbetskraft avställs enbart för uppgiften i fråga.⁶

Det är knappast en djärv gissning att anta att "medlöparparti med sex-siffrigt medlemsantal" avser Sveriges Kommunistiska Parti. Vill man få en uppfattning om hur man inom militären skattade hur stor en femtekolonn i Sverige kunde vara, tjänar följande beskrivning från 1960 som exempel:

Det är ytterligt vanskligt att göra en uppskattning av femtekolonnens storlek i Sverige. Hypotetiskt torde man kunna räkna med att ca 2 000 personer kan vara engagerade för aktivt illegalt arbete.

För sabotage och anfallsföretag bedöms den tillgängliga styrkan till omkring 1000 personer, varav ca 300 kan bedömas vara infiltrerade för sabotage "inifrån". Av återstående 700 man kan omkring 10 % beräknas erfordras för ledning och samband. 25 % bedöms inriktade på "allmänt samhällsomstörtande verksamhet" och 65% utgöra grupper med "operativa" uppgifter direkt mot fastställda mål.

Personer för illegal underrättelsetjänst bedöms uppgå till ca 500 personer. I denna siffra har endast inräknats kvalificerade insamlare och för organisationen erforderlig personal. Härutöver tillkommer personer som "vid sidan av" gör iakttagelser och låter den kvalificerade delen få del därav.

Personal för spridande av falska informationer, rykten och propaganda bedöms ävenledes uppgå till ca 500 personer (endast personal med kvalificerade uppgifter).

Beträffande femtekolonnens möjligheter att verka kan endast konstateras att vårt samhällssystem av naturliga skäl konstituerar en viss

⁶ Bilaga till försvarsstabens anslagsäskanden för budgetåret 1961/62. FSt/Chefsexp HH 1960 serie BI volym 54. KrA.

godtrogenhet hos allmänheten, varför beredskapen mot femtekolonnverksamheten måste bedömas som låg, speciellt vid kuppföretag.⁷

Det är oklart vilket underlag som dessa uppskattningar bygger på. Det tycks som om den organiserade femtekolonnen är ett faktum, problemet är endast att bestämma dess storlek. Då man i ovan nämnda äskanden beskriver Grupp B heter det bl.a. att personalen "p.g.a. särskilda kvalifikationer för begränsad tid utbrutits ur ordinarie tjänster" och att

(d)et arbetsområde, som här beröres, ger grundmaterialet för statspolisens centralregister och är som sådant i lika hög grad användbart för den särskilda polisverksamheten, främst personalkontrollen. Arbetsomfånget kräver här ytterligare en specialist, varför en aktuariefattning anmäles som behov.

Uppgiften om att Grupp B tillhandahöll grundmaterialet för statspolisens centralregister, skulle nog stöta på invändningar från representanter för denna. Som framgått hade redan statspolisen huvuddelen av de av Grupp B rapporterade i sina register.

Den allmänt osäkra situationen rörande säkerhetsskyddet efter avslöjandet av bl.a. Anatole Ericson 1956 samt diskussionerna om materialköp från USA och sedan också sekretessavtalet 1961, kan sättas i samband med Fst/In:s från 1959 inrättade industriskyddsdetalj. Att detaljens arbete kom att beröra Grupp B kan också konstateras. Här kan nämnas att industriskyddsdetaljen i oktober 1961 upprättat en förteckning över antalet (inga personnamn) "kända säkerhetsrisker" vid ett tiotal företag. En påskrift på handlingen lyder "bör lämnas till Grupp B för ev. bedömning och åtgärd". De frågor som skulle ställas till Grupp B var:

1. Kan exempel ges på antal kommunister vid varje företag
2. Eller andra "lämpliga" företag, t ex Rosengrens⁸

Grupp B hade redan 1960 kartlagt situationen vid Rosengrens kassaskåpsfabrik i Göteborg. Andra företag som man under perioden 1960–1963 kartlade var Nohab, Flygmotor, Ferrolegeringar, Vargöns AB Trollhätteverk, Volvo, Eriksbergssvarvet, Bultfabriken, Svetsmekano, "marinverkstäderna i Stockholm", Bofors, LM Ericsson, Elektro Helios AB, Imo-Industri, AGA och Svenska

⁷ Strategisk studie o prognos SSP/60 kapitel 7 *Gemensamma utgångsvärden för olika angreppsmetoder*, 7.2.6. *Tillgång till och möjligheter att insätta femtekolonn*. Fst/Plan 27/1 1960 Fst/Chefsexpedition, serie BI volym 55. KrA.

⁸ *Uppgifter ang vid IN IV kända säkerhetsrisker*, daterad den 27 oktober 1961, förvaras under rubrik KU 21, serie Ö IV, volym 2. MUST.

Akkumulator Jungner AB, Svenska Fläktfabriken. Det finns betydligt flera, de nämnda utgör endast ett axplock.⁹

I september 1962 upprättade dåvarande chefen för Fst/In Barb (skall således ej förväxlas med Fst/In Bearb som var namnet på Elmérs enhet en tid) en underrättelseplan för verksamheten vid kontrapionagedetaljen. Genom PM:n ges ytterligare underlag för en bedömning av Grupp B:s plats och funktion inom försvarsstaben. Det anges att detalj I skulle motta rapporter från andra detaljer om säkerhetshotande verksamhet enligt följande:

- Från In II: Förteckning över kända säkerhetsrisker, uppgifter om ytterlighetspartier
- Från In III: Förteckning över inbrott i försvarets anläggningar, förteckning över borttappade och saknade hemliga handlingar
- Från In IV: uppgifter om säkerhetsrisker inom företag arbetande för försvaret, uppgifter om företag av misstänkt slag
- Grp B: Lokala frågor beträffande kommunistpartiet: kommuner, antal medlemmar, utbildade och aktiva kommunister, infiltration i fackföreningar m.m.

I skrivelsen nämns att detalj I för "kartplott på förgrundsfigurer" inom kommunistpartiet, liksom på personer misstänkta för illegal verksamhet. Materialet anges i huvudsak komma från Grupp B men "är dock ännu ofullständigt". Det anges också i skrivelsen att Grupp B har till huvuduppgift att ge svar på frågor rörande "den kommunistiska aktiviteten i landet".¹⁰ Sannolikt var det detta som ledde till att man inom Grupp B ungefär samtidigt presenterade en idé om hur man bättre skulle systematisera det inhämtade materialet i form av kommunkort (se mer om detta i kap *Rapportering och registrering*).

I praktiken betydde utflyttningen av Grupp B att de personer som dittills verkat inom enheten försvann ur Fst/In:s personalförteckningar. Den enda koppling som därefter existerar mellan personerna i Grupp B och försvarsstaben utgörs av de s.k. särskilda dispositionsföreskrifter som varje år utfärdades av regeringen. Dessa upptar anslagen för löner och material rörande två verksamheter – *särskild personalkontroll* samt *underrättelsejänst*. Med det senare avses T-kontoret, d.v.s. den enhet som under Thede Palms ledning utanför riket inhämtade underrättelser om främmande

⁹ Dessa företag förekommer, ibland flera gångern i Erikserien, löpnummer 1-11. SÄPO.

¹⁰ Fst/In I Barb (Kapten Stjernswärd) den 10 september 1962 "Underrättelseplan In I", cirkulär till In - detaljerna och Grupp B. Fst/Säk:s arkiv Ö IV vol 9 s 509. MUST.

maktens militära verksamhet. Från 1961 utgjorde T-kontoret en egen avdelning inom Fst/Sektion 2, vid sidan av inrikesavdelningen, utrikesavdelningen samt Grupp B. Utgiftsposten *särskild personalkontroll* går inte lika lätt att beskriva eftersom det här inte handlar om en särskild enhet. Här upptas medel för ett 20-tal befattningar som i huvudsak innehades av personer som på något sätt inom Fst/In sysslade med personalkontrollen, registrering av personuppgifter o.s.v. Som exempel kan nämnas registratören samt arkivarien vid Fst/In:s detalj II (personalkontrollärenden). Det fanns också personal från Fst/In:s detalj I (kontraspionaget), detalj III (sekretessdetaljen) samt Industriskyddsdetaljen. Och där fanns slutligen också de som arbetade inom Grupp B. År 1961 bestod denna grupp av åtminstone fem personer – byrådirektören och chefen Birger Elmér, de två aktuarierna Ingvar Paues och Karl-Erik Pettersson samt några skrivbiträden.

Den enda någorlunda tillförlitliga organisationsbeskrivningen som existerar för Grupp B för denna period återfinns i ett dokument signerat Bertil Wenblad som under perioden 1962–1970 verkade som stabschef inom Grupp B. Handlingen ingår bland de minnesanteckningar¹¹ som Wenblad lät sammanställa i början av 1990-talet. Med tanke på hans framträdande position inom Grupp B/IB, finns skäl att utgå från att beskrivningen – som täcker åren 1957–1965 – åtminstone från omkring 1961 är relevant. Enligt Wenblad bestod Grupp B av en huvudenhet och ett antal underenheter. Huvudenheten utgjordes av Birger Elmér och hans stabschef, som fram till 1962 var Karl-Erik Pettersson. Därefter övertog Wenblad denna syssla. De under huvudenheten lydande delarna beskrivs på följande sätt:

1. Expedition med säkerhetsunderrättelsearkiv
2. Enhet för bearbetning, analys och samverkan
3. Enhet för registrering av personer tillhörande kommunistpartiets kaderdel, dess "frontorganisationer" samt vad Wenblad kallar "Emigrantgrupper" och som torde anspela på personer som emigrerade till Sverige och som kunde vara intressanta ur säkerhetssynpunkt
4. Enhet för utbildning, säkerhetsskydd samt krigsorganisation

I sina minnesanteckningar framhäver Wenblad ofta att Grupp B framför allt ägnade sig åt att studera kommunistpartiets "kaderdel". Han skriver att byråns uppgift "var att klarlägga omfattningen av

¹¹ Bertil Wenblad: *Osagt 11* daterad den 6 juli 1992. Bilaga till *Bilder ur ett liv* (opublicerade memoarer) från ca 1992.

ett subversivt hot från extremistorganisationer, som sade sig främja främmande makts politik, främst stalinisttrogna kommunister hos oss”. Informationen riktades ”mot miljöer där personer från extremistorganisationer, frontorganisationer och exilgrupper hade sin verksamhet”. Enligt Wenblad användes socialdemokrater med ”stor facklig erfarenhet” i huvudsak endast vid kartläggningen av den första gruppen. Inom exilgrupperna och frontorganisationerna byggde man med tiden ”upp ett nät av förtroliga meddelare”. Dessa rapporterade bl.a. från kurser och konferenser – särskilt intressant var enligt Wenblad ”uppgifter på deltagare från öst samt på innehållet i den kursverksamhet som förekom”.¹²

I början av 1963 överlämnade Grupp B till Fst/Säk en handling som med stor säkerhet utgör ett slags arbetsbeskrivning för Grupp B. Det är en PM kallad ”De ideologiskt omvända” som är både odaterad och osignerad. En läsning ger dock vid handen att den inte upprättats före 1959 och några noteringar i texten leder också till slutsatsen att det rör sig om 1961 eller 1962. Särskilt intressant är ett kapitel rubricerat ”Konkreta åtgärder för att stoppa det kommunistiska hotet mot demokratin” innehållande följande punkter:

1. Insamling och analys av alla kända förhållanden beträffande den öppna och underjordiska propagandan som kommunisterna genomför mot Sverige, belysande de vägar, medel och mönster, avslöjande de olika förklådningar som propagandan anlägger beroende på omständigheterna, registrerande och utvärderande dess utveckling och den effekt denna propaganda har.
2. Inregistrering av de kända kommunisterna på orten, deras namn, adress, yrke och födelseår.
3. Insamling av uppgifter på vilka som kan antas vara utbildade (i Sovjet, Satellitstat, Finland eller vid särskilda kurser i Sverige) eller redo till samhällsfarliga handlingar? Deltagit i arbetsbrigader?
4. Insamling av uppgifter på vilka utlänningar som är kommunister eller umgås med kommunister och om dessa arbetar tillsammans med svenska kommunister eller i separata grupper.
5. Insamling av uppgifter huruvida någon deltagit i de av kommunisterna anordnade resorna till öststaterna.
6. Insamling av uppgifter på om det finns någon kommunist som är på glid från partiet.
7. Kontinuerligt hålla vederbörande samhällsorganisation underrättad om arbetsresultaten.¹³

¹² Bertil Wenblad: *Bilder ur ett liv*, s 401 (opublicerade memoarer) från ca 1992.

¹³ Handlingen förvaras i SAP:s arkiv, serie F15, volym 6. ARAB

Det är oklart vem som skulle utföra den insamling som beskrivs i punkterna ovan. De samtal som SÄKO haft med företrädare för Grupp B/IB samt dokumentationen om byrån i övrigt, ger vid handen att detta är en mycket relevant beskrivning av Grupp B:s arbetsuppgifter. Vad som sedan avses med punkt 7 är oklart eftersom det inte framgår hur man ska definiera "vederbörande samhällsorganisation" men man torde här avse olika avdelningar inom försvarsstaben samt säkerhetspolisen. Ovan nämnda handling fanns fram till 1975 i Fst/Säk:s arkiv då den brändes.¹⁴ En kopia förvaras dock alltjämt idag i SAP:s arkiv och man kan naturligtvis fråga sig vad denna Grupp B-handling har där att göra. Antingen är den upprättad av någon person med koppling till partiet varefter den insänts till Grupp B eller också har partiet helt enkelt fått handlingen från Grupp B.

Wenblads organisationsskiss samt Stjernswärds redogörelse ger en god bild av Grupp B:s inriktning i början av 1960-talet. Antagligen kan också dokumentet "De ideologiskt omvända" räknas hit. Det handlade huvudsakligen om att samla in och registrera uppgifter om i stort sett alla kommunister och kommunistympatisörer man kunde komma över. Det var sedan upp till personalen inom Fst/Säk 1:s bearbetningsenhet att sätta in uppgifterna i sitt rätta sammanhang. I vilken utsträckning uppgifter också gick till personalkontrolldetaljen går inte att säga säkert. Att så skedde är dock klart. Från januari 1960 finns exempelvis en handling upprättad av Karl Erik Pettersson med påskrift om att den ska delges Filip Grudemark och personalkontrolldetaljens chef Georg Berendt. Handlingen är en översikt över Älvsborgs län "ur kommunistisk synpunkt". I rapporten namnges 24 personer som arbetar inom Nohab, Flygmotor, Ferrolegeringar och Vargöns AB Trollhätteverk.¹⁵ Samtidigt upprättades en "3. översikt över Örebro län" innehållande namn på 42 kommunister boende på fyra orter, också denna rapport lämnades till Berendt.¹⁶ Så var även fallet med en i januari 1961 sammanställd "4:e översikt över Norrbottens län" med namn på 9 kommunister.¹⁷ Man kan utgå från att betydligt fler rapporter än så lämnades till Berendt förutsatt att de kunde tänkas innehålla något av intresse för denne. Att industriskyddsdetaljen kunde dra nytta av Grupp B:s inhämtningsapparat är också klarlagt.

¹⁴ Serie Ö IV Diarium 1963 volym 196. MUST. Handlingen förstördes den 16 april 1975.

¹⁵ 5:73/264 löpnummer 6. SÄPO.

¹⁶ 5:73/264, löpnummer 7. SÄPO.

¹⁷ 5:73/264, löpnummer 9. SÄPO.

6.3 Personalen

Personalen bestod från 1961 av Birger Elmér, Ingvar Paues, Karl-Erik Pettersson, [Martinsson] samt från 1962 Bertil Wenblad, Rolf Nyström, [Forslund] och Axel Hedén. [Martinsson] slutade 1963. Därutöver gjorde några yngre socialdemokrater hela eller delar av sin värnplikt vid Grupp B – SSU:s internationella sekreterare Anders Thunborg samt några medlemmar av Stockholms Socialdemokratiska Studentklubb, Ingemar Engman och Rolf Landén. Ytterligare en person ur SSU, Sture Ericsson, arbetade för Grupp B under 1962-1963. Detta medförde naturligtvis att det fanns en mycket stark partipolitisk prägel på Grupp B:s arbete under perioden från omkring 1959 till 1965. Det är svårt att idag närmare bestämma vilken betydelse detta fick för verksamheten och bedömningen av den då aktuella hotbilden. Birger Elmér har dock sagt att han i det avseendet hade problem med Karl-Erik Pettersson som hade svårt att göra den ”nödvändiga boskillnaden mellan de politiska och det militära” eftersom Pettersson betraktade allt till vänster om socialdemokraterna som ”landsförräderi”.¹⁸

6.4 ÖB, försvarsstaben och Grupp B

6.4.1 Överbefälhavaren

Det finns inga konkreta uppgifter om vilken insyn Nils Swedlund – ÖB 1951–1961 – hade i Elmérs verksamhet. Torsten Rapps dagböcker innehåller inga referenser till Elmérs verksamhet (Rapp var ÖB 1961–1970). I Carl Eric Almgrens anteckningar finns några noteringar där försvarsstabschefen orienterar Rapp om det pågående arbetet inom Grupp B dock utan närmare detaljer.¹⁹ Då Almgren och Elmér i november 1966 diskuterade IB:s framtid inför den förres avgång som försvarsstabschef, vädjade Elmér till Almgren att denne efter sin avgång skulle fortsätta att handha IB-ärendena – i annat fall övervägde Elmér att direkt låta underställa sig Rapp. Almgren avrådde bestämt från detta med hänvisning till att Rapp ”kan och vet för litet om dessa ting, inte heller intresserad, kanske t.o.m. rädd för konsekvenserna”.²⁰ Enligt Bo Westin, chef

¹⁸ Kokk (2001) s 413.

¹⁹ Carl Eric Almgrens arkiv; Dags-PM den 20 december 1962. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

²⁰ Carl Eric Almgrens anteckningar den 4 november 1966. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

för Fst/Sekt 2 1961–1966, var Rapp ”inte alls intresserad av T-kontorets eller B-byråns verksamhet”²¹ och Westins efterträdare Ingvar Selander, menar att Rapp tog säkerhetsfrågorna lite ”von oben”.²²

6.4.2 Försvarsstaben och styrningen av Grupp B

Under perioden från juli 1961 fram till 1968 sorterade Elmérs byrå direkt under chefen för Fst/Sektion 2, vilken under perioden, som nämnts, var Bo Westin och därefter Ingvar Selander. Dessa lydde i sin tur direkt under försvarsstabschefen, fr.o.m. 1961–1967 Carl Eric Almgren och därefter Stig Synnergren som innehade befattningen tills han blev ÖB 1970. Westin har i förhör inför SÄKO uppgivit att han vid sitt tillträde saknade närmare kunskaper om Elmérs verksamhet. Hans företrädare Krokstedt hade ju vid överlämningen endast nämnt att han ”kört ut den ur huset”. Westin fick med tiden klart för sig att Grupp B tillhörde säkerhetstjänsten och att Elmér hade kontakter med Finland. Denne ville emellertid inte komma till Westins rum för de med jämna mellanrum hållna s.k. underrättelseberedningarna, genom vilka Westin dock kunde ge ”incitament till inriktning” av Grupp B:s verksamhet. Westin menar att detta var den enda möjlighet han hade att påverka Elmér “eftersom denne fick sina pengar direkt via försvarsministern eller i vart fall inte via Westin”. Han har vidare uppgivit att “(m)ed hänsyn till Elmérs nära relationer till försvarsministern utgick Westin från att han sysslade med annat än sådant som var av intresse för försvaret”. Westin trodde att Elmér “som var uttalad socialdemokrat var säkerhetschef hos det socialdemokratiska partiet”, att partiet “arbetade för att hålla kommunisterna stängna”. Westin är av uppfattningen att Elmér var verksam i detta arbete. Han menar också att Elmér med hjälp av partikontakterna kunde få uppgift om personer som inte var lämpliga att krigsplacera.²³

Det fanns dock ännu 1961 en befälslinje från Filip Grudemark till Elmér vilket framgår av ett flertal dokument. Då Grudemark hade sina månatliga sammanträden med sina detaljchefer togs ofta frågor rörande Grupp B upp även om ingen från avdelningen tycks ha deltagit. I oktober 1961 diskuterade man exempelvis en förstärkning av personalen vid Grupp B varvid beslöts att plan och

²¹ Förhör med Bo Westin den 29 mars 2000. SÄKO.

²² Förhör med Ingvar Selander den 28 juni 2000. SÄKO.

²³ Förhör med Bo Westin den 29 mars 2000. SÄKO.

kostnader för detta skulle göras upp i samråd mellan Fst/In detalj 1 och Grupp B.²⁴ Åtminstone under 1964 hade man också möten med två veckors mellanrum där företrädare för Fst/Säk och Grupp B – troligen endast Elmér och souschefen Bertil Wenblad deltog.

Rörande Carl Eric Almgrens kontakter med Elmér kan först nämnas att Curt Göransson, som avgick som försvarsstabschef 1961, i en avlämnings-PM till sin efterträdare gjort en notering om att "Elmér har flyttat ut ur huset", d.v.s. försvarsstaben, men denna mening har Göransson av oklara skäl strukit över.²⁵ I handlingar på Krigsarkivet framgår att Almgren i juni 1962 föreslog förordnande av Elmér "såsom avdelningsdirektör vid försvarsstaben" och han kan knappast ha gjort detta utan att ha skaffat sig närmare kunskaper om Elmérs verksamhet.²⁶

Av Almgrens arkiv på Krigsarkivet framgår, främst av s.k. dags-PM som Almgren efterhand upprättat, att sporadiska kontakter förekom mellan Almgren och Birger Elmér, ibland i sällskap med sektionschefen Westin. De första mötena som noterats är i början av 1962 då man bl.a. avhandlade personal- och lokalfrågor.²⁷ Samma dag som Kubakrisen bröt ut, den 22 oktober 1962, orienterades Almgren av Birger Elmér rörande "Undtj" som det står i anteckningarna. Det finns inget utöver datumet som antyder ett samband med Kubakrisen – Almgren har endast noterat "Ej alltid framgång" efter att ha hört Elmérs orientering.²⁸ Det är möjligt att samtalet kan ha föranlett Almgren att närmare informera sig om verksamheten vid Grupp B eftersom han dagen därpå avlade ett "kontakt- och studiebesök" hos Elmér vilket sammanfattades i bedömningen "gott intryck".²⁹ I november 1962 diskuterade Almgren säkerhetstjänsten med ett antal företrädare för staben – oklart om Elmér var med – varvid en länsöversikt upprättad vid Grupp B överlämnades till chefen för Fst/In, Filip Grudemark.³⁰ I slutet av november träffades Almgren och Elmér för en diskussion om underrättelsetjänst, innehållet dock oklart.³¹ Två veckor senare infann sig Almgren och Elmér hos försvarsminister Sven Andersson för att gå igenom "personalkontrollräkenskaper". Dessa godkändes

²⁴ *PM från AC sammanträde 31/10 1961*. Serie Ö IV vol nr 5 1961. KU 99/27. MUST.

²⁵ Curt Göransson arkiv. KrA.

²⁶ Fst/Adj 20.6.1962 H 1275; Fst/chefsexpedition, Röd koncept, Hemliga handlingar, volym BI:64 1962. Krigsarkivet.

²⁷ Se Carl Eric Almgrens anteckningar för den 8 och 13 januari samt den 26 september 1962. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

²⁸ *Ibid.*, den 22 oktober 1962.

²⁹ *Ibid.*, den 23 oktober 1962.

³⁰ *Ibid.*, den 10 november 1962.

³¹ *Ibid.*, den 29 november 1962.

efter revision av överstelöjtnanten Sture Gyllö som särskilt utsetts att kontrollera Grupp B:s räkenskaper. Efter genomgången gavs order om bränning av handlingarna. Mötet avslutades enligt Almgren med samtal om den "Elmérska verksamheten" men något mer framkommer inte.³² Strax före jul 1962 hade Almgren, Westin, Grudemark, chefen för Fst/Und Ingvar Selander, Elmér samt Wenblad föredragning angående läget inom säkerhetstjänstens område. Almgrens slutintryck: "Intressant. Gott arbete. På rätta vägar. Fortsätt!" Efter mötet orienterade Almgren överbefälhavaren Torsten Rapp bl.a. om "Byrå B".³³ Vid kontroll i Rapps efterlämnade handlingar på Krigsarkivet finns dock inga noteringar om detta samtal. Den 7 januari 1963 diskuterade Elmér och Almgren möjligheten att placera Grupp B-medarbetaren Karl-Erik Pettersson vid Centralförbundet Folk och Försvar, ett samtal som fortsatte den 4 mars och den 7 september 1963. Vid det senare tillfället avhandlade de båda dessutom redovisningen av Grupp B:s räkenskaper och Almgren lovade Elmér att komma överens med Sven Andersson om lämplig dag för detta.³⁴

Den 24 oktober 1962 begärde överbefälhavaren Torsten Rapp hos försvarsminister Sven Andersson att få tillsätta en särskild utredning om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Uppenbarligen hade saken diskuterats något tidigare mellan de båda, vilket framgår av några blyertsanteckningar på Rapps skrivelse. Det är sannolikt statssekreteraren vid Försvarsdepartementet, Karl Frithiofson, som gjort noteringarna och de ger vid handen att Rapps begäran var mer omfattande än vad man tidigare antagit:

Gällde det inte i första hand gränsdragningen mellan den militära säkerhetstjänsten och polisens? Det förefaller som om uppdraget nu givits en vidare ram. Berörs T-kontoret? Elmér?³⁵

I förslagen till direktiv för utredningen skrev dåvarande chefen för Sektion 2, Bo Westin:

I funktionsstudien skall belysas den roll den militära säkerhetstjänsten har att uppbära ifråga om det totala militära underrättelseunderlagets

³² Ibid., den 10 december 1962.

³³ Ibid., den 20 december 1962.

³⁴ Ibid., den 7 januari 1963.

³⁵ Skrivelse från Fst/In till chefen för försvarsdepartementet den 24 oktober 1962 nr H 901. Försvarsdepartementets hemliga konseljakt H dnr 221/1962. RA. Antagandet att det är Frithiofson som gjort anteckningarna grundar sig på att Frithiofson bevisligen gjort anteckningar på andra dokument varför en jämförelse av handstilarna visar tyder på att det är Frithiofson som gjort dem.

skapande, varvid särskild uppmärksamhet skall ägnas frågan om anskaffandet av underrättelseunderlaget och dettas nyttiggörande.³⁶

Eftersom Westin påpekar att studien skulle ägna särskild uppmärksamhet åt just anskaffandet av underrättelsematerialet råder det inget tvivel om att utredningen skulle komma in på bl.a. Grupp B:s och T-kontorets verksamheter. Den 21 december 1962 bemyndigade försvarsdepartementet tillsättandet av *Militära Säkerhetsutredningen* (MSU). Ordförande blev översten Georg von Döbeln som vid sin sida hade ledamöterna Stig Swanstein, då avdelningschef vid försvarsdepartementet, chefen för Fst/Sektion II Bo Westin samt Olof Fränstedt och Ralph Sterner från Statspolisen. Som sekreterare anlätades Bertil Wenblad, vilken vid denna tidpunkt varit anställd vid Grupp B i endast ett halvår. Wenblad utförde till en början sekreterarsysslan vid sidan om sitt ordinarie arbete tills omständigheterna i juni 1963 ville annat. Då översten Stig Wennerström avslöjades som spion, fick MSU betydligt mer att se över. Utredningen svälde och försvarsstabschefen Carl Eric Almgren anhöll i en skrivelse till Sven Andersson att Wenblad, med hänvisning till Wennerströmaffären, fr.o.m. den 1 oktober 1963 t.o.m. den 1 juli 1964 skulle frigöras från sina ordinarie arbetsuppgifter vid Grupp B för att helt och hållet kunna ägna sig åt MSU. Almgren hemställde samtidigt om en ersättare för Wenblad vid Grupp B. Han ersattes vid Grupp B av en major som sysslat med säkerhetstjänst vid SJ.³⁷ Wenblad återgick till Grupp B på hösten 1964.

Den 15 mars 1963 kallades Elmér, tillsammans med Grudemark, till samtal med utredarna men det saknas i MSU:s arkivmaterial uppgifter om vad dessa berättade. I protokollet står endast:

g) inhämtning av säkerhetsunderrättelser genom särskilt organ

Föredragande dir B Elmér, som lämnade en redogörelse för organisation B tillkomst, utveckling, funktion i nuläget och möjlig utveckling.

Genomgången togs ej till protokollet.

Vad som däremot protokollfördes var den diskussion som ordföranden och ledamöterna förde med Elmér efter dennes genom-

³⁶ Ibid.

³⁷ [Majoren] härstammade från Borås och hade där ingått i samma sociala cirklar som Birger Elmér. De gjorde också sin militärtjänst tillsammans på I 15 i Borås. År 1958 flyttade [majoren] till Stockholm där han sedan sysslade med säkerhetstjänst inom SJ (uppgifter ur samtal nr 419. SÄKO). Då Wenblad återvände till Grupp B ansågs att [majoren] borde fortsätta och han fick fast anställning från den 1 november 1964.

gång och ur dessa noteringar kan en del utläsas om hur "Organisation B" uppfattades. Ledamoten Stig Swanstein, vid denna tid avdelningschef inom försvarsdepartementet, framhöll att "det synes riktigt, som här har skett, att utgå från att värdefull information i vissa fall måste inhämtas av en organisation, som står utanför och som har egna kontakter". Av protokollet framgår att Elmér också framhöll att Grupp B upprätthöll "smidig samverkan med SP" (SP = statspolisen) vilket föranledde Swanstein att bedöma Grupp B:s värde som "mycket stort". Han poängterade dock att det i vissa fall verkade som att Grupp B och statspolisen hade en och samma person som uppgiftslämnare vilket "rent teoretiskt" riskerade att minska organisationens värde. Elmér svarade att om sådan "kontaktkross" förekom, "söker vi bredda vår bas". Elmér menade vidare att man kunde tänka sig en integrering med Statspolisens särskilda verksamhet "men i så fall med nackdelar att icke vara fristående och det inflytande detta kan få på fältarbetet". Elmér framhöll att Grupp B:s huvudinriktning var "på militär riskbedömning" och att erfarenheten visat att "en inordning i krigsmakten ger den bästa fristående ställningen". Ledamoten Ralph Sterner från Statspolisen, påpekade att om statspolisintendenten skulle kunna tillgodogöra sig Grupp B:s material "synes det nödvändigt att han kan bedöma organisationens källor. Har han möjlighet till detta?". Chefen för Fst/Säk, Filip Grudemark, upplyste om att så inte var fallet eftersom "(o)rganisationens existens var beroende av att källskyddet upprätthålles". Från polisiärt håll framhölls dock att statspolisintendenten i viktiga fall "där källbedömning är särskilt viktig" kunde bedöma källan genom direkt samråd med Grupp B". Bo Westin redogjorde därefter för försvarsstabens syn på Grupp B:

Ur Fst synpunkt fyller organisationen följande viktiga uppgifter:

- a) bidrar genom sitt material till SP brottupptäckter
- b) lämnar underlag för militär riskbedömning och
- c) bildar stomme till uppbyggnad av den militära säkerhetstjänstens inhämtande organisation i krig. Fn finns ingen sådan.

Ordföranden von Döbeln avslutade diskussionen med att konstatera att "(o)rganisationen har en viktig uppgift att fylla, den tjänar hela totalförsvaret och synes på ett smidigt sätt löst sina samordningsproblem". Ett gott betyg för Elmér således. Genom de uppgifter som framkom vid slutdiskussionen kan man dra vissa slutsatser rörande Grupp B:s ställning inom försvarsstabens.

Swansteins kommentar om en ”en organisation som står utanför och som har egna kontakter” antyder ju en mycket vid självständighet. Detta understryks också av Elmérs uttalande om fördelen av att vara ”fristående”. Emellertid hävdade också Elmér att erfarenheten hade visat att ”en inordning i krigsmakten” gav Grupp B ”den bästa fristående ställningen” vilket ju ändå visar på att man hade och också i fortsättningen föredrog en organisatorisk koppling till försvarsstaben.³⁸

Elmér själv ska, enligt en uppgift, vid denna tid haft allvarliga planer på att avgå och öppna eget inom den ”pedagogisk-psykologiska branschen”. Den tidigare arbetskamraten från försvarsstabens utrikesavdelning, Lennart Hagman, som i början av 1960-talet arbetade inom Jordbrukskassan, ordnade så att Elmér försöksvis fick undervisa bankens anställda i kundtjänst och försäljningsteknik.³⁹ Undervisningen, som bedrevs på centerrörelsens kursgård i Sänga-Säby, hade alltså inget med Grupp B:s verksamhet att göra men Elmér har själv uppgivit att han ”utnyttjade dessa tillfällen till att göra en del rekryteringar” till Grupp B:s fältorganisation.⁴⁰

Om det var Elmérs framträdande inför MSU som ledde till att försvarsstabschefen Almgren tillsammans med Bo Westin några veckor senare gav Elmér direktiv för verksamheten vid Grupp B, är oklart. I en kvalificerat hemlig skrivelse daterad den 3 april 1963 anger de båda vilka riktlinjer som ska gälla. Uppgiften anges vara att ”skapa underlag för bedömning av den militära frontens inre styrka och om den verksamhet som bedrivs för att underminera verkan av våra stridskrafter”. Verksamheten skulle inriktas på att inhämta underrättelser om:

- a) främmande makts mot krigsmakten riktade verksamhet, som bedrivs med egna organ eller medlöpare
- b) sådan verksamhet i våra grannländer, som har samband med under a) nämnd verksamhet
- c) verksamhet av politisk ytterlighetskaraktär, som riktar sig mot krigsmakten

Prioriteringen av arbetet skulle ske enligt ”Säkundplan Fst/In” och bearbetningen utföras vid Fst/In. Vid Grupp B skulle endast ”för den egna verksamheten erforderliga sammanställningar” göras. Ordinarie rapportering anges ske till chefen för Fst/Sekt II genom

³⁸ MSU 1967 vol 2. Serie FI volym 65. MUST.

³⁹ Björn Elmbrandt, intervju med Lennart Hagman den 2 februari 1974 inför TV-programmet ”Folkhemmets hemligfolk”. Björn Elmbrands arkiv.

⁴⁰ Kokk (2001) s 418.

chefen för Fst/In samt till statspolisintendenten. I slutet av Almgrens och Westins direktiv uppmanades Grupp B inkomma med anslagsbehov senast den 1 maj 1963. I dessa skulle man lämna redogörelser för organisation i såväl krig som fred, personalbehov i båda fallen, utbildningsbehov samt de närmaste fem årens utbyggnadstakt.⁴¹ Med hänvisning till detta upprättade Wenblad, Ingvar Paues samt Rolf Nyström den 23 april en "PM rörande Fst/B organisation och anslagsbehov".⁴² I denna preciserar man direktiven till Grupp B något, särskilt vad gäller punkten c) ovan. Rörande denna beskriver man uppgiften som

att enligt i Fst/In underrättelseplan angiven prioritering inhämta, värdera och sammanställa underlag om militära säkerhetsriskers förekomst, organisation och verksamhet (allmän riskbedömning) inom

SKP;
front-, vänskaps- och andra täckorganisationer;
minoritetsgrupper;
övriga vänsterextremistiska organisationer; samt
nyfascistiska organisationer

I Wenblads-Paues'-Nyströms PM finns följande definition av begreppet "militär säkerhetsrisk":

Militär säkerhetsrisk är en person, som, medvetet eller omedvetet, försvagar vår försvarsvilja eller minskar vår försvarskraft. Civila samhällsfunktioner, som erfordras för det militära försvaret, kan ha militära säkerhetsrisker.

Grupp B:s definition av begreppet militär säkerhetsrisk är som synes extremt bred och den gav utrymme för byrån att registrera personer som inte ens själva var medvetna om att de i sin verksamhet negativt kunde påverka landets försvarsvilja/kraft. Det framgår vidare att säkerhetsrisken kunde vara såväl en anställd vid ett militärt sett viktigt objekt, som en person boende i omgivningen runt sådant objekt (exempelvis en kraftstation). I PM:n skiljer man här på inre resp. yttre säkerhetsrisker. Det anges då att sabotageriskbedömningen ska grundas på kännedom om säkerhetsriskers förekomst, art och verksamhet "dels i förekommande fall bland personal anställd vid objektet, och som har möjlighet att utföra sabotage inifrån" (inre säkerhetsrisker), "dels bland utomstående personer i objektets omgivning med möjlighet att göra

⁴¹ *Direktiv för verksamheten vid Fst/In B* (Carl Eric Almgren/Bo Westin). Fst/Und ¾ 1964 nr H 901. Försvarsmakten. Handlingen är klassad kvalificerat hemlig.

⁴² Dokumentet ingår bland de handlingar som Carl Persson lämnat över till SÄKO.

sabotage utifrån” (yttre säkerhetsrisker). Förslaget, som i övrigt innehåller utkast till en förhållandevis stor organisation, kom så vitt är känt inte att omsättas i praktiken i någon större omfattning.

Bo Westin har vid ett flertal tillfällen markerat att han inte hade något inflytande över Elmérs verksamhet under sin period som chef för Fst/sektion 2.⁴³ Här har dock givits ett antal exempel som visar att hans inblandning måste ha varit betydligt mer omfattande. Det är dock fullt möjligt att han under åren 1961 och fram till Elmérs föredragning inför MSU på våren 1963 saknade möjlighet att närmare styra verksamheten och att Elmér huvudsakligen vände sig till försvarsstabschefen Carl Eric Almgren eller gick direkt till försvarsministern. I början av 1964 hämtade Elmér Almgren för bilfärd till en plats där Elmér samlat flertalet av sina anställda (och “engagerade” som Almgren skriver i en PM). Därefter vidtog “(h)älsningsceremoni + uppfordrande ord av mig”. Almgren beskriver verksamheten som en “viktig funktion”.⁴⁴

I november 1964 måste också relationen mellan Elmér och Westin ha varit tämligen intim och förtroendefull vilket bl.a. understryks av att Westin rekommenderade Sven Andersson att välja Elmér som chef då Grupp B slogs ihop med Thede Palms T-kontor. Vid samma tidpunkt fick Westin, enligt ett protokoll upprättat inom Fst/Säk, ta emot ”viss avlyssningsmateriel” som införskaffats av Elmér för vidarebefordran till FOA för tillverkning.⁴⁵ Westin har vid förhör inför SÄKO beretts möjlighet att kommentera ärendet. Han säger sig inte minnas det, men anser att ”så kan ha varit fallet”. Han minns att han fick ett par manschettknappar som man kunde använda för avlyssning, men han känner inte till att de skulle ha gått till tillverkning. Han känner inte till varför Elmér skulle ha varit intresserad av avlyssningsutrustning. Westin tror att han lämnade avlyssningsutrustningen till chefen för Fst/Säk och att den sedan lämnades vidare till säkerhetsofficeren på FOA.⁴⁶ I november 1964 arbetade Westin, tillsammans med bl.a.

⁴³ Se exempelvis Westins vittnesmål inför Neutralitetspolitikkommisionen samt de uppgifter han lämnade till Försvarets Underrättelsenämnd 1998.

⁴⁴ Carl Eric Almgrens anteckningar den 14 januari 1964. Carl Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

⁴⁵ *Rapport från sammanträde med Grupp B 2/11 1964*. KU 100/4 den 10 november 1964. Serie Ö IV volym 57 1964 KU 81-100. MUST. Ordagrant lyder stycket ”3.3. Viss avlyssningsmateriel hade införskaffats av B E, överlämnats till C Sekt II, vidarebefordrats till FOA för tillverkning”. Vid mötet närvarade åtminstone Bertil Wenblad från Grupp B samt Lars Sjöström, då chef för Fst/Säk samt John Pettersson, chef för Fst/Säk 1. Mötet var enligt protokollet ett ”ordinarie 14-dagars” vilket pekar på ett nära samarbete mellan Fst/Säk och Grupp B/IB. Av de tioalet ärenden som Grupp B informerade om handlar inget om partipolitisk kommunistisk verksamhet eller kommunism mer i allmänhet. De flesta frågor rör enskilda personer, flertalet av utländsk härkomst.

⁴⁶ Förhör med Bo Westin den 11 oktober 2001. SÄKO.

Elmér, på att ta fram underlag för anslagsäskande rörande den nya sammanslagna avdelningen. Westin hade då fått kostnadsuppgifter för Grupp B och T-kontoret.⁴⁷ På basis av dessa uppgifter sammanställdes i början av januari 1965 anslagsäskanden för IB. Av dessa framgår att verksamheten inledningsvis gick under beteckningen "militär säkerhetsutredning" och att man beräknade sju nya tjänster till avdelningen till sammanlagt 47 anställda. Förslaget byggde "på den organisation, som under hand bringats till statsrådet o chefen för försvarsdepartementets kännedom". Verksamhetens totala budget skulle för budgetåret 1965/1966 uppgå till 2 420 000 kronor.⁴⁸ I slutet av mars 1965 översändes äskandena till försvarsministern Sven Andersson. Där sägs att medelsbehovet avser särskild personalkontroll (Grupp B) och underrättelseverksamhet (T-kontoret) men att "(e)nheterna ska slås ihop from bå 65/66. Verksamhetsområdet blir Militär Säkerhetsutredning."⁴⁹

6.5 Förändringarna under 1962–1963; Karl-Erik Pettersson lämnar Grupp B

Innan frågan om sammanslagningen behandlas ska här först nämnas att verksamheten inom Grupp genomgår en del förändringar under 1962–1963. Dessa behandlas på olika ställen i denna studie och ska därför endast kort beröras här. Det bör poängteras att den person som under Birger Elmér ledde den operativa verksamheten var Karl-Erik Pettersson. Emellertid pekar ett flertal uppgifter mot

⁴⁷ Enligt handlingen såg Grupp B:s kostnader ut på följande sätt:

<i>Utgiftsposter</i>	<i>1963/1964 1964/1965 1967/1968 & 1969/1970</i>		
<i>Avlöningar</i>	<i>375 000</i>	<i>465 000</i>	<i>737 000</i>
<i>Omkostnader</i>	<i>311 500</i>	<i>320 000</i>	<i>451 000</i>
<i>Material</i>	<i>9 500</i>	<i>24 000</i>	<i>1 350 000</i>
<i>Utbildning</i>	-	-	-

Kommentar: Omkostnader avser "omkostnader fred" utom bilanskaffning i fredstid. Material avser bilinköp i fredstid (för 1967/1968 ökad med 10 000 kronor) samt för krigsorganisation. Uppgifterna hämtade ur bilagan "Kostnadsuppgifter In B" som hör till Fst/Sekt II 14/11 1964 nr H 480 *Fråga om kostnadsuppgifter*, Serie FI volym 12. Krigsarkivet.
⁴⁸ Skrivelse till försvarsministern med anslagsäskanden för budgetåret 1965/1966, upprättad inom försvarsstabens adjutanturavdelning den 20 januari 1965. Fst/chefsexp, röd koncept, serienummer 1005-2600, 1/1-12/4 1965 serie BI volym 94. KrA. I förslaget anges att Grupp B:s verksamhet (i äskandet kallad särskild personalkontroll) 1964/1965 förbrukat 422 000 på lönesidan och 324 000 på omkostnadssidan. Motsvarande siffror för T-kontoret (i äskandet kallat underrättelsetjänst) var 692 000 resp 597 000. Den totala ökningen för 1965/1966 blev således 385 000. Det anges i äskandet att "(i) handläggningen av detta ärende har deltagit överste Westin, avdelningsdirektören Elmér, överstelöjtnant Sjöström och major Stenhammar".

⁴⁹ HD 64/1965. Försvarsdepartementets hemliga handlingar. Riksarkivet. Handlingen är odaterad men har diarieförts vid departementet den 30 mars 1965.

att Petterssons arbete för Grupp B var problematiskt. Karl-Erik Pettersson hade tillsammans med Elmér lagt grunden för Grupp B och samtidigt lett kartläggningen av kommunister och andra förmodade säkerhetsrisker under perioden fram till 1963. Då gick han över till Centralförbundet Folk och Försvar (CFF). Det finns skäl att tro att Pettersson var den inom Grupp B som hade svårast att hålla en gränslinje mellan byråns inriktning och politisk verksamhet. Ett första underkännande av Pettersson – som officiellt hade beteckningen "organisationschef" – var då chefen för Fst/In:s kontraspionagedetalj, Bertil Wenblad, i juli 1962 tog över Petterssons roll som Grupp B:s "andreman". Perioden därefter utgör en till synes enda lång avvecklingssträcka för Pettersson. Den 7 januari 1963 diskuterade Elmér och försvarsstabschefen Almgren frågan om Pettersson och möjligheten att placera denne vid CFF. Det uppges att detta godkänts av Sven Andersson samt dennes statssekreterare Karl Frihiofsson vilket inte förefaller osannolikt.⁵⁰ Elmér och Pettersson hade nämligen sammanträffat med Sven Andersson strax före jul 1962.⁵¹ Almgren skulle nu ta upp frågan med ledamoten av CFF:s styrelse Stig Sandell. Det är uppenbart att man ville att Pettersson ska kunna börja så snart som möjligt och Almgren var villig att inledningsvis "låna ut honom t.o.m. den 30 juni 1963". Almgren noterar också kortfattad personalia om Pettersson; bl.a. att han fram till 1957 var distriktssekreterare i Östergötlands län och därefter organisationschef hos Elmér i "opinionsundersökningsfirman Collector. Vid behov kan Pettersson erhålla vitsord från högerombudsmannen Strandberg i Östergötland." Förslaget att placera Pettersson vid CFF skulle tas upp i dess arbetsutskott av Folke Allard och Elmér skulle någon kväll senare sammanträffa med denne. Almgren anger att försvarsdepartementets statssekreterare, Karl Frithiofsson, är "reserverad, inser att P kanske är mer fsentusiastisk (försvarsentusiastisk, LOL) än önskvärt (!)". Av Almgrens noteringar framgår att diskussionen om Pettersson fortsatte dagen därpå.⁵² I ett telefonsamtal den 12 januari tog Almgren upp saken med CFF:s generalsekreterare Henning Wingård som "lovar fundera och diskutera saken i personalutskottet". Den 4 mars 1963 fortsatte Elmérs och Almgrens diskussioner om Pettersson. Dagen därpå sammanträffade Pettersson med försvarsminister Sven Andersson men från det

⁵⁰ Carl Eric Almgrens arkiv; Dags-PM den 7 januari 1963. KrA.

⁵¹ Sven Anderssons almanacka 1962. Riksarkivet.

⁵² Carl Eric Almgrens arkiv; Dags-PM den 7 januari 1963. KrA. Här kan nämnas att uppgiften om att högerombudsmannen hette "Strandberg" torde vara felaktig.

mötet är inget känt. Parallellt med dessa diskussioner fortsatte Pettersson med sitt insamlingsarbete ute i landet. Elmér uppgav i samtal med FUN 1998 – då frågan om Grupp B/IB:s register var på tal - att "(e)n anställd hade emellertid i sitt arbete gått för långt och skilts från uppgiften".⁵³ I samtal med Enn Kokk 1999 preciserade han detta. Elmér hävdade då att verksamheten inom Grupp B/IB hade "försvars- och säkerhetsaspekter som utgångspunkt" och således inte var partipolitiskt motiverad. Karl-Erik Pettersson utgjorde dock i detta avseende "ett undantag" och hade enligt Elmér

svårt att göra den nödvändiga boskillnaden "mellan det politiska och det militära".

Elmér talade med Pettersson om detta, dock utan framgång – "(e)fter två tillsägelser fick Pettersson något som Elmér karaktäriserar som "kollaps". Elmér talade därefter med Karl-Eriks bror Arne och också Sven Andersson och sa då att man inte kunde ha kvar Pettersson. Denne överflyttades då till CFF men även där blev det problem "inte bara med Karl-Erik Petterssons nerver". Elmér hävdar att denne betraktade allt som var till vänster om socialdemokraterna som "landsförräderi". Det hela slutade enligt Elmér med att Gunnar Svärd på Försvarets Materielverk i Eskilstuna gav Pettersson en anställning.⁵⁴ Anders Thunborg har nämnt att Karl-Erik Pettersson kan ha lämnat ut uppgifter, som han erhållit i tjänsten vid Grupp B, till brodern Arne.⁵⁵

En av de mer avgörande anledningarna till Petterssons avveckling utgörs sannolikt av följande. Den intensiva länsvisa kartläggningen av kommunistisk verksamhet på olika håll i landet kom till ett abrupt slut i augusti 1963. En serie rapporter, daterade i slutet av mars 1963 hade efter omkontroll visat sig innehålla uppenbara brister. Eftersom samtliga rapporter rör Norrland – vilket enligt Ingvar Paues var ett av Karl-Erik Petterssons områden, finns skäl att tro att denne inhämtat uppgifterna. Rapporterna hade också hunnit överlämnas till säkerhetspolisen. I brev till Georg Thulin påpekade Elmér att fem rapporter, innehållande ordet "farlig" i anslutning till flera namn, kontrollerats mer noggrant med tanke på detta. Det hade då framkommit att "de flesta är fullkomligt ofar-

⁵³ Utfrågning av Birger Elmér den 16 mars 1998. *Redovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Försvarets Underrättelsenämnds rapport till regeringen den 26 november 1998.* Dnr FO 98/2531/EC/RC. FöDep.

⁵⁴ Kokk (2001) s 413. I Kokks bok (s 439) understryks detta också av Sture Ericson som säger att "Pettersson nog hade sina egna idéer om registreringen", idéer som enligt Ericson emanerade från Petterssons ombudsmannatid.

⁵⁵ Kompletterande samtal med Anders Thunborg den 26 april 2001. SÄKO.

liga”. Detta meddelades sedan vidare till säkerhetspolisens sektion i Luleå där uppgifterna redan var föremål för kontroll.⁵⁶ Elmérs brev till Thulin är daterat den 14 augusti 1963 – dagen därpå slutade Karl-Erik Pettersson vid Grupp B.

Det faktum att man markerade vissa personer som “farliga” tyder för övrigt på att insamlingen var mycket bred och i stort sett omfattade alla som på något sätt kunde knytas till kommunistisk verksamhet oavsett om de hade betydelse för totalförsvaret eller ej. Det innebär att de påståenden som bl.a. så sent som 1998 gjordes inför FUN är felaktiga. Att Grupp B inte hade några begränsningar framgår också av kommissionens samtal med Ingvar Paues. Denne hävdar att Elmérs gav direktiv om “en bred insamling” varefter det var upp till Fst/In:s bearbetningspersonal att göra sällningen. Paues menar att “det skulle ha varit riskfyllt om kontaktmännen själva hade börjat sortera och värdera vilka personer som skulle rapporteras vidare”. Därför ville man från Grupp B:s sida att kontaktpersonerna skulle rapportera in alla personer som de själva uppfattade som eller misstänkte vara kommunister eller kommunist-sympatisörer. Paues säger vidare att det ofta var fråga om allmän information, t.ex. att en person var “aktiv kommunist”, att en annan “var med i en kommunistisk distriktsstyrelse” och att en tredje hade varit “ute och rest”. Han hävdar också att “även lite spekulativa uppgifter samlades in för kontroll”. Dessa uppgifter från Paues har helt stöd i det bevarade arkivmaterialet från Grupp B. Det får betraktas som en helt ny uppgift i dessa sammanhang; tidigare har man från Grupp B:s, försvarsstabens och regeringens sida konsekvent hävdat att Grupp B i sin inhämtning enbart riktade sig mot mer kvalificerade säkerhetsrisker. Det är vidare uppenbart att den intensiva och breda inhämtningen går att helt knyta till Karl-Erik Petterssons anställningstid; när han rekryterades i slutet av 1958 började det rulla i gång, när han slutade drogs namninsamlandet drastiskt ned och inriktningen ändrades. I stället blev den nu mer fokuserad på enskilda personer samt bredare företeelser som olika kommunistiska organisationer där den allmänna bilden står i centrum.

Karl Erik Pettersson har aldrig till någon utredare lämnat några uppgifter om sin tid vid Grupp B. Det enda vittnesmålet kommer från ett samtal som en anställd vid säkerhetspolisen [ELVA] hade med Pettersson i februari 1966.

⁵⁶ Elmérs brev till Georg Thulin är daterat den 14 augusti 1963. De nämnda rapporterna och skrivelserna återfinns i Erik, löpnummer 11. SÄPO.

Anledningen till samtalet var att en anställd vid säkerhetspolisens sektion i Luleå, [TIO] i december 1964 fått vissa uppgifter från en kontaktman, Börje Olofsson, som var socialdemokratisk kommunalpolitiker i Malmberget. Olofsson hade på en middag några år tidigare träffat den norrländske kommunisten Hjalmar Wäppling och ytterligare en person. Olofsson hade efter samtalet skrivit ned en del personuppgifter som han sedan vidarebefordrade till Karl-Erik Pettersson då denne ännu var verksam för Grupp B. Pettersson gav uppgifterna till Sven Andersson varefter de troligen förstördes eftersom de av någon anledning betraktades som "för mycket brännbart stoff". Senare fick chefen för Luleåsektionen, Georg Wuopio reda på detta och ville ha tag på de aktuella uppgifterna. Det var därför [TIO] i december 1964 talade med Olofsson. Denne kunde dock inte minnas vad som stod i handlingen. Han hänvisade till Karl-Erik Pettersson som han lämnat uppgifterna till. Av Börje Olofsson fick [TIO] reda på att Pettersson arbetade på CFF, en uppgift som [TIO] lämnade vidare till Wuopio. Tydligt bad Wuopio då [ELVA] att i Stockholm eftersöka Pettersson. En kontakt med CFF i november 1965 gav endast vid handen att Pettersson slutat där och övergått till Svenska Landstingsförbundet. Den 18 februari 1966 sammanträffade [ELVA] med Pettersson.

Denne uppgav då bl.a. att han tidigare varit anställd vid Fst/In och att han i denna befattning lydde under överstelöjtnanten Lars-Erik Sjöström. Detta kan emellertid inte ha varit sant – Sjöström hade aldrig något chefsansvar för Grupp B – och det är möjligt att Pettersson inte ville namnge Birger Elmér. Pettersson berättade vidare för [ELVA] att arbetet vid Fst/In innebar att han "reste omkring i riket och kartlade kommunismens förekomst i fackföreningar och olika företag". Han sa vidare att han hade "kontakt med så gott som samtliga dåvarande SP-avdelningar. Han kände väl till komm. Wuopio och hade haft ett gott samarbete med avdelningen i Luleå." Beträffande handlingen som han överlämnat till Sven Andersson uppgav Pettersson att detta troligen hade inträffat 1961 eller 1962. Pettersson berättade också att han personligen uppsökte statspolisintendenten Georg Thulin och till denne överlämnade "två papper" i sammanhanget. Pettersson sade sig ha haft kontakt med Thulin även vid ett annat tillfälle. Då överlämnade han "flera pärmar `med papper` till Thulin. Dessa påståenden är en smula förvånande eftersom andra uppgifter gör gällande att det var Elmér som personligen upprätthöll kontakten

med Thulin.⁵⁷ Det finns dock uppgifter som bekräftar riktigheten i Petterssons utsaga. I juni 1963 ringde en "Calle" som sades arbeta hos "Erik" ("Erik" var ju Elmér's källbeteckning hos säkerhetspolisen) till Georg Thulin och informerade om en utländsk medborgare i Sverige, enligt en rapport som Thulin själv upprättade. "Calle" kan knappast vara någon annan än Karl-Erik Pettersson.⁵⁸ Tre veckor efter att Pettersson slutat vid Grupp B begärde Elmér hos Almgren att denne skulle kontakta generaldirektören vid Fortifikationsförvaltningen samt Stig Sandell inom CFF angående förestående besök hos dessa av Elmér. Ärendet hos FortF torde ha att göra med en täckplacering av någon av Grupp B:s personal, möjligen Ingvar Paus, om vilken är känt att han under 1960-talet officiellt var anställd där. Det andra ärendet rör möjligen Karl-Erik Pettersson. Två dagar före detta möte hade Pettersson träffat Sven Andersson.

Karl-Erik Pettersson verkade inom CFF fram till hösten 1965. Därefter var han en tid föreståndare för en av landstingsförbundets kursgårdar ute på Lidingö innan han mot slutet av 1960-talet fick en tjänst på FFV i Eskilstuna. Tore Forsberg, anställd vid säkerhetspolisen under många år, träffade Pettersson någon gång i början av 1970-talet i samband med en kurs för säkerhetschefer. Forsberg fick då intrycket att Pettersson var involverad i någon form av underrättelseverksamhet. Detta framgick av att Pettersson i samtal med Forsberg gav uttryck för speciella kunskaper inom underrättelseområdet. Detta var före IB-affären 1973 och Forsberg hade då ingen kännedom om IB:s existens. Några år senare skymtade Pettersson förbi i Peter Bratts bok *IB och hotet mot vår säkerhet* (1973). Bratt hade strax efter avslöjandet i maj 1973 fått uppgifter om att en delegat på SAP:s kongress 1972 hade träffat en person som han visste arbetade för underrättelsetjänsten. Han frågade därför denne vad han hade på kongressen att göra. "Det ingår i arbetet", blev svaret. Bratt drog av detta slutsatsen att detta var ett exempel på hur partiet i samarbete med underrättelsetjänsten kontrollerade vänsterfalangen inom partiet.⁵⁹ Då Sven Andersson senare läste Bratts bok reagerade han skarpt mot detta avsnitt. I ett tal inför arbetarekommunen i november 1973 sade han:

⁵⁷ Karl-Erik Petterssons uppgifter finns i en PM upprättad av "ZZ" den 22 februari 1966 (HK 73/65); SÄPO.

⁵⁸ 5:73/264 Erik löpnummer 20. PM den 6.6.63 av Georg Thulin. SÄPO.

⁵⁹ Bratt (1973) s 166–167.

Den man som har åsyftats i det här sammanhanget var troligen en person som kallats av delegaterna på Sörmlandsbanken för att närvara vid ett sammanträde med Rune Johansson i syfte att klara 75 arbetare vid Åkers Styckebruk som hade blivit uppsagda. Rune Johansson var ju ansvarig för Förenade Fabriksverken och Karl-Erik Pettersson är personalchef där. Han var emellertid någon gång för länge sedan, i början av 1960-talet, i försvarsstaben och har sedan varit verksam som chef vid Landstingsförbundets skola på Lidingö tills han övergick till sin nuvarande befattning på Förenade Fabriksverken. Någon på partikongressen har sett denna "IB-agent" smyga omkring – naturligtvis för att leta efter Sörmlandsbankens representanter och Rune Johansson. Men enligt FiB/Kulturfront var han ute i IB:s ärenden!⁶⁰

Det finns inga uppgifter som kastar ljus över Petterssons förhållanden i början av 1970-talet. Det finns dock inget som tyder på att han hade något med IB att göra efter att han slutade där 1963.

6.6 Slutsatser

Grupp B var under perioden 1961–1965 välintegrerad i försvarsstaben med löpande kontakter till Fst/In, Fst/U och i någon utsträckning också T-kontoret. Därutöver hade Elmér kontakter med chefen för sektion II, Bo Westin, även om denna förbindelse tycks ha saknat större betydelse för någon av dem. I stället var det på högre nivåer som Elmér hade sina mest intima samtalspartners, försvarsstabschefen Carl Eric Almgren och försvarsminister Sven Andersson.

Rapporteringen rörande kommunister var under perioden 1961–1963 mycket intensiv. Tankarna från den tid då verksamheten drogs igång tycks dock helt ha frångåtts. Man kan erinra sig en mängd uttalanden efter IB-avslöjandet av Elmér och andra, om att det i slutet av 1950-talet behövdes en enhet där man kunde göra mer korrekta politiska bedömningar än vad som var fallet inom säkerhetspolisen. Med andra ord skulle kontakterna mellan försvarsstaben och socialdemokraterna på fältet garantera att inte fel folk "syddes in". Det är av det skälet än mer oförklarligt varför verksamheten i detta avseende skenade iväg så som skedde. Det förefaller dock uppenbart att detta går att förknippa med Karl-Erik Petterssons anställningstid vid Grupp B och att Elmér, som ansvarig chef, ändå lät detta pågå i flera år innan han reagerade.

⁶⁰ *Anförande av Sven Andersson vid Stockholms arbetarekommun den 6 november 1973.* Utskriften av talet har ställts till författarens förfogande av Olle Häger. Sven Andersson hade sedan någon månad utnämnts till utrikesminister efter sedan 1957 ha varit försvarsminister.

7 Sammanslagningen av Grupp B och T-kontoret 1965

7.1 Bakgrunden – spelet kring Thede Palms avgång

I slutet av 1964 genomfördes på försvarsministerns uppdrag en undersökning om "huruvida en sammanslagning kunde ske mellan T-kontoret och den för säkerhetstjänsten verkande B-gruppen".¹ Utredningsuppdraget omfattade underrättelse- och säkerhetstjänstens organisation i central och regional instans samt medelsbehovet för dessa. Avsikten var att utredningen skulle leda till en "samordning av underrättelse- och säkerhetstjänstens underrättelseproduktion med gemensam produktion, lämpad för beslutsfattning på olika ansvarsnivåer". Själva utredningen är sedan mycket kortfattad och Grupp B eller T-kontoret nämns aldrig explicit, inte heller redogör man närmare för innebörden i dessa verksamheter. Man konstaterar endast i enlighet med direktiven att "(i) central instans kan åtgärder för en förbättrad samordning utan särskilda kostnader åstadkommas inom ramen för Fst/Sektion II". Motivet för detta är lika enkelt; det anges att erfarenheterna från arbetet inom Fst/Sekt II visat att man inte kan särskilja dels underrättelse- och säkerhetsunderrättelsetjänsten, dels den senare från övriga säkerhetstjänstfunktioner.²

Chef för den sammanslagna enheten blev Birger Elmér. Det har genom åren diskuterats vilka orsaker som låg till grund för att Palm avskedades. En vanlig uppfattning, torgförd av bl.a. Palm själv, är att det var dåvarande kommunikationsministern Olof Palme som hellre såg Elmér än Palm på denna post.³ Som en bakgrund kan nämnas att Palm haft problem i olika relationer sedan åtminstone

¹ *Underrättelsetjänsten inom försvarsmakten 1945–1973 med synpunkter på utvecklingen i framtiden* av Bo Westin daterad den 20 januari 1975. Förvaras i 1974 års underrättelseutrednings arkiv, YK 2866, volym 7. RA.

² *Underrättelse- och säkerhetstjänst*, odaterad (hemligstämpeln är daterad den 30 december 1964) och osignerad. Fst/Sektion II. MUST. Handlingen är klassad kvalificerat hemlig.

³ Se bl.a. Palms samtal med Neutralitetspolitikkommissionen den 25 februari 1993 samt hans *Några studier till T-kontorets historia* (1999) s 65.

1957 då det skar sig mellan honom och en av hans närmaste medarbetare, Jan Rydström. Därtill kom avslöjanden i rysk press om att svensk underrättelsetjänst under andra världskriget sände ut agenter till de baltiska staterna. Detta var naturligtvis besvärande för den svenska regeringen som höll Palm ansvarig för det inträffade. I förordet till en postumt utgiven bok av Palm skriver dåvarande chefen för Krigsarkivet, Evabritta Wallberg att "det uppstod två läger, ett för och ett emot Palm. Birger Elmér anslöt sig till det rydströmska lägret." Palm överlevde emellertid krisen. Även om det endast tycks ha varit p.g.a. ÖB Nils Swedlunds åtgärder som han undgick att i princip få sparken av regeringen.⁴ Nya konflikter väntade dock, särskilt efter att Bo Westin på hösten 1961 tillträtt som ny chef för Fst/Sektion 2. Palm skriver i nyss nämnda bok, då han nämner olika officerare han haft att göra med, att "(d)en enda som var verkligt besvärlig var överste Westin". En konflikt med Westin inträffade i mars 1963. Försvarsstabschefen Carl Eric Almgren noterade då i en dags-PM att Palm var "upp-trissad, tänd!" och anledningen var Westins "försök att ta och utöva befäl" över honom. Enligt Almgren yttrade sig detta i att Westin försökte samordna anslagsäskanden och reglera överskott eller brist i budgeten för underrättelsetjänsten som helhet, dvs Palms avdelning såväl som Fst/Und. "Känsligt, mkt känsligt!", noterade Almgren och poängterar att "jag driver absoluta krav på samverkan". Det var vidare "nödvändigt se undmedlen i ett sammanhang". Palm sade sig förstå detta "men i övrigt protesterar han". Almgren uttryckte "krav på samverkan, lojalitet".⁵ "Jag vet inte att jag någonsin blivit så arg", skriver Palm själv.⁶ Någon månad senare, då Almgren åter diskuterade budgetfrågor med Palm nämndes också upp Grupp B. Almgren skriver att "(h)opkopplingen med Elmér – bör ej ske".⁷ Det är oklart vad som avses men uppenbarligen hade en samverkan eller sammanslagning mellan de båda avdelningarna diskuterats. Ingvar Selander som vid denna tid var chef för Fst/Und har för SÄKO berättat att Thede Palm var en person som det var lätt att komma på kant med och han behandlade chefen för Fst/Und som en liten "skitpojke".⁸ Bo Westin har inför SÄKO uppgivit att Palms aktiviteter med en flygattaché i Moskva skulle ha varit ett avgörande skäl till varför Palm fick lämna

⁴ Palm (1999) s 15.

⁵ Carl Eric Almgren, Dags-PM den 29 mars 1963. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

⁶ Palm (1999) s 61.

⁷ Carl-Erik Almgren, den 10 maj 1963. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

⁸ Förhör med Ingvar Selander den 28 juni 2000. SÄKO.

chefskapet för T-kontoret.⁹ Inför Neutralitetspolitikkommisionen 1993 uttryckte Westin detta så här:

En bidragande orsak till att detta hände var att Palm försökt använda vår biträdande flygattaché i Moskva för ett av sina uppdrag vilket var fullkomligt orimligt. När jag fick höra detta beslöts att dessa båda kontor skulle ligga vid sidan av fst, de skulle inte ha något annat med oss att göra annat än att rapportera till oss.¹⁰

Bakgrunden till denna historia – vi kan kalla den Moskvaaffären – är en uppgift som sektionschefen Westin uppenbarligen kommit över i samband med gripandet av Wennerström midsommarhelgen 1963. Det bråk som hela saken gav upphov till mellan Palm och Westin torde starkt ha bidragit till att grundlägga en förtroendekris dem emellan – bråket om pengarna var säkerligen inte glömt vid den tidpunkten. Vad som understryker detta är Almgrens noteringar i en dags-PM i juni 1964 då han sammanträffade med Palm och Westin:

Herrarna har stundom litet svårt att samsas. Jag får då träda in och det brukar bli fullt brukbart en tid. Sedan blir det repetition igen. Denna gång gällde samtalet undverks i Ösjön. Vi skildes i samförstånd och allmänt deklarerad tillförsikt.¹¹

På hösten 1964 började snaran på allvar dras åt runt Palm. Den 12 november 1964 kallades Palm till försvarsminister Sven Andersson varvid han fick veta att Tage Erlander och Torsten Nilsson – d.v.s. de båda excellenserna – “bestämt påyrkat omorg av specorg med uteslutande av P”. Detta berättade Palm själv för Almgren två dagar senare. Försvarsstabschefen noterade i en anteckning samma dag:

Chock för honom. CFÖD förordat honom men ej kunnat få gehör. Upplösning av specorg dock kunnat undvikas, skall finnas kvar (tack och lov att åtminstone det förnuftet får härska!).¹²

Beträffande Wennerströmaffärens betydelse för sammanslagningen, hävdar Westin att det i samband med undersökningarna om spioneriet gjordes kontroller av säkerheten vid de svenska ambassaderna. Man fann då att företrädare för främmande makt gjort inbrott för att komma åt krypto nycklar liksom installation av mikro-

⁹ Förhör med Bo Westin den 29 mars 2000. SÄKO.

¹⁰ Bo Westins samtal med Neutralitetspolitikkommisionen den 7 juni 1993. Regeringskansliets Centralarkiv.

¹¹ Carl Eric Almgren, Dags-PM den 17 juni 1964. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

¹² Carl Eric Almgrens anteckningar den 13 november 1964. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

foner. Westin anspelar sedan sannolikt på Moskvaaffären då han skriver att "(m)er eller mindre omedveten kontakt med motståndsrörelse i Sovjetunionen uppdagades" och dessa informationer hade i viss utsträckning funnits tillgängliga inom olika delar av den svenska underrättelse- och säkerhetstjänsten men enligt Westin inte blivit föremål för gemensam bearbetning. En närmare sammanknytning mellan den militära underrättelsetjänsten och säkerhetstjänsten, speciellt på den inhämtande sidan, bedömdes därför kunna leda till ett förbättrat säkerhetsskydd.¹³

Skälet till att Palm fick gå står således att finna i en längre tids spricka mellan honom och Bo Westin, samtidigt som Palm saknade en ordentlig förtroendebas inom regeringen. Av Palms dagbok framgår att relationen med Elmér inte heller var okomplicerad även om Elmér i ett samtal 1998 med förre chefen för MUST, Erik Rossander, ville tona ned motsättningarna:

1964 avskedades Thede Palm som chef för T-kontoret och Elmér fick uppdraget att lägga samman B-byrån och T-k varvid IB bildades. (Thede Palm och Bo Westin "kunde inte tala med varandra". Palm bekräftade vid en middag att Elmér inte var ansvarig för att Palm avskedades. Han hade också vid någon tidpunkt eliminerat uppgifter i SÄPOs arkiv om att Elmér skulle ha varit kommunist. I någon eller flera sammanhang hade Palm agerat som om han också hade ansvaret för FRA och säkerhetsavdelningens verksamhet).¹⁴

Bo Westin hävdar idag att det var han som tog initiativet till att Elmér skulle få överta chefskapet för den kommande organisationen. Eftersom han uppfattade Elmér som en skicklig underrättelseman, föreslog han försvarsministern att Elmér skulle bli chef för den sammanslagna enheten. Sven Andersson frågade om Elmér "var tillräckligt stor för det jobbet", varpå Westin genmålde: "Behöver han vara så stor?"¹⁵ Att Palme hade en roll i sammanhanget är dock fullt möjligt. Han uppgav 1973 i samband med försvarsutskottets IB-utredning att han "har personligen inte medverkat vid rekrytering av personal till försvarsstabens särskilda byrå i

¹³ *Underrättelsetjänsten inom försvarsmakten 1945-1973 med synpunkter på utvecklingen i framtiden* av Bo Westin daterad den 20 januari 1975. Förvaras i 1974 års underrättelseutrednings arkiv, YK 2866, volym 7. RA.

¹⁴ Som synes lämnas i denna utsaga en intressant uppgift: Elmér var registrerad vid säkerhetspolisen. Några spår av en sådan registrering finns idag inte i något av de olika diarierna över personärenden som då fördes inom säkerhetspolisen. Uppgiften är för övrigt inte helt ny. I en intervju i tidskriften Z år 1988 berättade Elmér att han som ung löjtnant prenumererade på Ny Dag och Nyheter från Sovjetunionen och att han av dessa skäl registrerades av säkerhetspolisen. Han sade också att de hemliga anteckningarna hängde med ända tills han själv började kartlägga den yttersta vänstern på 1960-talet (Z nr 4/88).

¹⁵ Förhör med Bo Westin den 29 mars 2000. SÄKO.

vidare mån än vid tillsättningen av chefsbefattningen".¹⁶ Att det är tillsättningen av Elmér som avses framgår av några noteringar som försvarsutskottets kanslichef Styrbjörn Lindow gjorde i samband med att utskottet hörde Olof Palme. Denne sade då att han vid tiden för samtalet med försvarsutskottet, dvs i november 1973, inte fått någon anmälan om att Elmér ska avgå.¹⁷ Frågan är dock här om Palme avser tillsättandet av Elmér som chef för Grupp B 1957 eller som chef för IB 1965. Den första möjligheten är ingalunda utsluten även om det mesta pekar på att det rör sig om det senare fallet.

Palm skrev omkring 25 år senare att det var "två excellenser" – han avser Tage Erlander och Torsten Nilsson – som önskade hans avgång och han kunde bara se en enda orsak till detta: "Olof Palme ville bli av med mig".¹⁸ Han utvecklade dock inte detta närmare. Det framgår bl.a. av Neutralitetspolitikkommisionens samtal med Palm 1993. Han fick då en fråga om sitt förhållande till olika försvarsministrar:

Palm: Ja, Sven Andersson var ganska intresserad och honom kom jag att känna ganska bra, och det var han som avskedade mig så småningom, men jag tror inte att han var glad. Jag är nämligen avskedad från den där posten, det ska ni komma ihåg.

Fråga: Varför det?

Palm: Enligt min bedömning, observera det, jag kan nämligen inte belägga detta på annat än en bedömning. Nämligen att ett statsråd ville få allt sätt under sig i sådana här saker. Och han hade ju en bra som kunde ta upp jobbet, nämligen Elmér. Men på något sätt så tror jag inte att det hade gått så bra mellan statsrådet och mig så att jag kunde inte göra annat än...

Fråga: Men det var alltså Sven Andersson?

Palm: Ja, Sven Andersson han utträttade det ju, det är klart, det kan man nog säga.

Fråga: Jag tror att statsrådet var väl Olof Palme, är det det du menar?

Palm: Ja, jag tackar för det, det är väl alldeles självklart.¹⁹

Detta är ingen efterhandskonstruktion av Palm; han hade redan 1964 en stark känsla av att Palme tillsammans med Torsten Nilsson

¹⁶ Försvarsutskottets betänkande om IB (FöU 1973:25).

¹⁷ Försvarsutskottets utfrågning av Olof Palme den 29 november 1973. Försvarsutskottets utredning om IB (SOU 1973:25), arkivmaterialet. Riksdagens bibliotek.

¹⁸ Palm (1999) s 65.

¹⁹ Neutralitetspolitikkommisionens utfrågning av Thede Palm den 25 februari 1993. Neutralitetspolitikkommisionens arkiv. Regeringskansliets centralarkiv.

ville bli av med honom.²⁰ Varför han misstänkte Palme så starkt går alltså inte att säga, enligt Palm var det "en bedömning". Men det var alltså många som höll i yxan, bland dem Bo Westin, Sven Andersson och Tage Erlander.

7.2 MSU – UB – IB – SB

Det förekommer under en period av ca ett halvår en mängd olika namn på verksamheten. I januari framställde försvarsstaben sina anslagsäskanden för budgetåret 1965/66 och då kallas Elmers nya avdelning för "Militär säkerhetsutredning".²¹ Det tycks sålunda som att man lånat namnet från den då pågående utredningen om säkerhets- och underrättelsetjänsten. I juni månad insändes förslagen till dispositionsföreskrifter för avdelningen, men då kallas den "Försvarsstabens utredningsbyrå".²² Bertil Wenblad, som vid denna tid tillträdde som Elmers stabschef, har berättat att Utredningsbyrån var regeringens namnförslag, vilket dock stötte på motstånd i underrättelsekretsar. Orsaken var att förkortningen UB var namnet på en gren av den polska underrättelsetjänsten.²³ Någon månad senare uppträder förkortningen Fst/IB i en skrivelse av försvarsstabschefen Carl Eric Almgren.²⁴ Ytterligare någon månad senare inlämnade försvarsstaben förslag till anslagsäskanden för budgetåret 1966/67 men då kallas Elmers avdelning för Särskilda Byrån, vilket dock tycks vara det namn som man beslutar sig för att använda åtminstone i korrespondensen mellan försvarsstaben och försvarsdepartementet. Begreppet följer med ända fram till avslöjandet 1973. IB kom nu att under beteckningen Särskilda Byrån inta en plats i den s.k. Särskilda verksamheten vid försvarsstaben.

Den avdelning som Birger Elmer nu fick ansvaret för var alltså i grunden helt ny. Hans gamla Grupp B kom endast att utgöra en liten avdelning i den nya organisationen. Huvuddelen av denna kom i stället att bestå av personer som varit knutna till Thede Palms gamla T-kontor. Birger Elmer och hans stabschef Bertil Wenblad förordnades båda from den 1 juli 1965 att som byråchef

²⁰ Se exempelvis noteringar den 30 oktober 1964. Thede Palms arkiv: KrA.

²¹ *Anslagsäskanden för budgetåret 1965/1966*. Skrivelse från försvarsstaben till försvarsdepartementet den 2 januari 1965 nr H 480. Fst/Chefsexpeditionen, serie BI, volym 102. KrA.

²² Fst/Adj den 18 juni 1965 nr H 480. Fst/Chefsexpeditionen, Serie BI, volym 102. KrA.

²³ Bändad intervju med Bertil Wenblad 1990. Intervjun har ställts till förfs förfogande av journalisten Fredric Laurin.

²⁴ Som framgått tidigare använde Almgren i sina egna anteckningar benämningen "BT-kontoret" vid samma tidpunkt.

respektive avdelningsdirektör, leda verksamheten vid den nya enheten. Man kan alltså säga att IB föddes denna dag.²⁵

²⁵ Fst/Adj den 18 juni 1965 nr H 1275. Fst/Chefsexpeditionen, serie BI, volym 102. KrA

8 IB:s organisation 1965–1969

8.1 Allmänt

Exakt hur IB var organiserat från starten 1965 går inte att med full säkerhet fastställa men säkerligen låg huvudkontoret på Hagavägen 85 i Solna. År 1966 flyttade man större delen av verksamheten till Valhallavägen 56. Två år senare bröt man ut operationsavdelningen samt den marina enheten vilka inhystes i en fastighet på Grevgatan 24. Den ursprungliga Grupp B kallades nu avdelning 03 inom det nya IB. Troligen flyttade 03 omkring 1966 från lokalerna på Hagavägen och installerade sig på Stälträdsvägen i Bromma.¹ Det finns ett dokument som tycks så pass initierat att man kan utgå från att det ger en korrekt bild av hur Grupp B/IB organiserades från 1957 fram till avslöjandet 1973. Dokumentet är författat av Bertil Wenblad och har återopats tidigare under denna skildring. Wenblad, som slutade vid IB 1970, bör ha författat denna handling efter IB-avslöjandet 1973. Med tanke på den centrala roll han hade under perioden 1965–1970 är det naturligtvis av särskilt intresse att studera organisationsbeskrivningen för den perioden. Överst finns då chefen Elmér samt hans souschef, dvs. Wenblad själv. Därunder följer sex olika avdelningar enligt följande:

¹ Det har inte gått att fastställa hur det var med verksamheten på Stälträdsvägen. Ingvar Paues har i samtal endast kunnat erinra sig att man där en tid i slutet av 1960-talet bedrev 03-verksamheten. Journalisten Peter Bratt har till SÄKO överlämnat arbetsmaterial som han samlade i samband med IB-avslöjandet 1973. Där förekommer på ett papper ett företag med namnet Transintro som ska ha legat på Stälträdsvägen 30 under perioden 1961-1968.

C IB (Elmér)					
C IB stf (Wenblad)					
IB/01	IB/02	IB/03	IB/04	IB/05	Utb
Expedition	Reg hftg	Regi kp	Operationer	Konsulter	
Undarkiv		Frontorg		Experter	
Säkundark	Emigrantgrp				
Orgplanering					
Mobplanering					
Liasion					
Övr sv					
Säkerhetsskydd					

Schemat kan förklaras på följande sätt:

IB/01 kallas också *centralen* och består av expedition, underrättelsearkiv, säkerhetsunderrättelsearkiv, organisationsplanering för fred och krig, mobiliseringsplanering, liaison (förbindelser med andra länders underrättelsetjänster), något som kallas "övr sv" (samverkan), samt säkerhetsskydd. Hos **IB/02** förvaras ett register över handelsfartyg ("Reg hftg"). Dessutom finns något som kallas "ftgs" med oklar innebörd samt begreppet "resenärer" vilket torde anspela på att denna enhet hade kontakter med personer som reste till och från områden som var av intresse för IB. Rörande **IB/03** står följande:

Regi Kp – betyder troligen register över kommunistpartiet och dess sympatisörer

Frontorg – anspelar på att denna enhet sysslade med kartläggning av olika front- och täckorganisationer.

Emigrantgrp – detta är oklart men det borde avse det intresse IB hade för personer som invandrade till Sverige även om rubriken här verkar definiera sådana som utvandrade från ett land snarare än att de invandrade till Sverige.

Beträffande **IB/04** står endast "Operationer" och därmed avses den sektion som gick under Bo Anstrins ledning. Enhet **IB/05** kallas Konsulter och Experter. Detta avser med all säkerhet personer och myndigheter som utförde särskilda uppdrag för IB utan att de för den skull nödvändigtvis behövde förstå detta själva. Tilläggas kan att Elmér själv hade en egen beteckning, nämligen **IB/00**. Dessutom har Wenblad klämt in ytterligare en enhet i organisations-

beskrivningen; där står endast "utb" och det rör sig naturligtvis om utbildning av kaderpersonal och möjligen också byråns kontaktmän samt folk som var krigsplacerade vid IB.

Översikten upptar också, som nämnts, en redogörelse för hur Grupp B – eller Fst/B som Wenblad kallar den – såg ut för perioden 1957–1965 (denna har redovisats i föregående kapitel) samt en beskrivning av T-kontoret från 1950–1965. Genom dessa får man en bild av varifrån de olika delarna i det sammanslagna IB härstammade. Exempelvis ser man att det ena av de två arkiv som från 1965 förvarades vid IB/01 – säkerhetsunderrättelsearkivet – kom från Grupp B och fr.o.m. 1965 förvarades vid IB:s administrativa avdelning. I några anmärkningar längst ned på dokumentet har Wenblad angivit att Grupp B:s arkiv "delen Kp" brändes 1968/69. Han noterade också att "Fst/IB del 03 om Kp kadergrp lades ned 1968/69".² Den första noteringen sätts dock något ur spel av en annan anmärkning som gäller T-kontorets arkiv, där Wenblad skriver att detta brändes 1965. Om detta arkiv vet vi dock numera att det sparades i mikrofilmad form. Det finns alltså ingenting som talar emot att så också skedde med Grupp B:s arkiv.

Under hela perioden från 1950-talet och fram till 1968 hade det direkta ansvaret för Grupp B/IB legat på olika militära avdelningar. Först var det försvarsstabens inrikesavdelning 1957–1961, därefter lades Grupp B in direkt under chefen för fst/sektion 2 där byrån stannade till 1968. I samband med att försvarsstaben då ombildades till överbefälhavarens stab och upphörde att vara en självständig myndighet under Kungl. Maj:t, förändrades IB:s organisatoriska ställning på så sätt att byrån knöts direkt till överbefälhavaren utan att ingå i försvarsstaben.³ IB:s verksamhet blev således, kan man säga, enbart en sak mellan överbefälhavaren Torsten Rapp och Birger Elmér. Det finns i tidigare utredningar ingen förklaring till varför IB lyftes ut ur försvarsstaben. Det är möjligt att IB:s kontakter med en misstänkt rysk agent bidrog till detta.⁴

Försvarsstabschefer under perioden fram till 1969 var Carl Eric Almgren (1961–1966) och Stig Synnergren (1967–1970). Rörande Almgrens relation till Elmér har av tidigare redovisning framgått att den i allt väsentlig var god och sannolikt mer betydelsefull än den mellan Elmér och chefen för Fst/Sekt 2, Bo Westin. Eftersom

² Bertil Wenblad: *Osagt 11* daterad den 6 juli 1992. Bilaga till *Bilder ur ett liv* (opublicerade memoarer) från ca 1992.

³ Den militära underrättelsetjänsten. Betänkande av 1974 års underrättelseutredning (SOU 1976:19), s 69.

⁴ Bertil Wenblad berättade omkring år 1990 relativt utförligt om en sådan historia i bandat samtal med journalisten Fredric Laurin som lånat ut bandet till författaren.

Almgren på senare år varit alltför sjuk för att kunna tillfrågas om IB, har vi huvudsakligen dennes efterlämnade arkiv att stödja oss på. Av detta framgår för perioden fram till hans avgång att han hade några enstaka kontakter med företrädare för IB, bl.a. i juli 1965 då han sammanträffade med Bertil Wenblad angående ett anställningsärendet vid "BT-kontoret". Wenblad tycks ha varit ytterst tacksam för att Almgren ställde upp och hjälpte till i ärendet, något Almgren kommenterar med det "var väl självklart att jag skulle pos medverka, det ligger ju i mitt eget intresse med hänsyn såväl till Fst och BT ...".⁵ I augusti fick Almgren åter anledning att fundera över den elmérska verksamheten då en av Elmérs anställda, Pehr Swartz – som fram till 1965 varit Thede Palms närmaste man – kom med ett meddelande från "bch E" (byråchef Elmér). I sina anteckningar från mötet skriver Almgren:

Kommentarer om hur arbetet i gemensamma org går. Överens att ej vidareutveckling till 3 ägg i 1 korg kan ske. 2 uppgifter på 1 person redan nu i mesta laget. Måste bevakas så inte Thede hittar på några underligheter.⁶

Noteringarna skall tydas så att Almgren, utöver Grupp B och T-kontoret, inte ville lägga ytterligare ett "ägg" i Elmérs "korg". Detta tredje ägg avser säkerligen den roll som Thede Palm hade i Lindencronas organisation inom vilken Almgren hade en framskjuten position. Almgren hade under sin resterande tid som försvarsstabschef ytterligare ett antal sporadiska kontakter med IB. I maj 1966 erhöll han exempelvis en rapport från Elmér rörande ökande kommunistiskt/sovjetiskt inflytande över Dagens Nyheter.⁷ En handling från Elmér rörande situationen inom svensk dagspress lämnades för övrigt till Almgren ett halvår senare. PM:n visar att Elmér hade mycket goda kontakter rörande förhållanden inom bl.a. Expressen och Dagens Nyheter.⁸ I början av november 1966 hade Elmér varit på besök och "vädjat" till Almgren att denne inte skulle "släppa SB-ärendena" (SB = Särskilda Byrån, d.v.s. IB) efter sin avgång. Om så skedde övervägde Elmér att ställa sig direkt under ÖB Torsten Rapp, något som dock Almgren fann "klart olämpligt". Hans funderingar gick mer i riktning mot att IB skulle

⁵ Carl Eric Almgrens anteckningar den 12 juli 1965. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

⁶ Ibid., den 9 augusti 1965.

⁷ Carl Eric Almgrens arkiv, box 46. Krigsarkivet. Handlingen saknar vanligt missiv. I stället har Elmér på försättsbladet skrivit "Ärade Broder, här rapporten vi talade om. För Ditt bruk! Handslag Birger E. 17.5.66."

⁸ Handlingen, daterad den 6 januari 1967, är osignerad men går att knyta till Elmér genom att denne med sin karaktäristiska handstil skrivit "Personligen CFst" på första sidan.

ligga kvar under försvarsstabschefen men med dennes souschef som delegerad.⁹ Av Almgrens arkiv framgår således att relationen mellan denne och Elmér var mycket god under hela den period som Almgren var försvarsstabschef, så god att Elmér värdade till honom att inte ens efter avgången släppa IB-ärendena. Dessutom försåg Elmér ibland Almgren med olika rapporter som inte kunnat återfinnas bland de handlingar som IB överlämnade till säkerhetspolisen och Fst/Säk.

Stig Synnergren har inte samlat något arkiv. Han var endast under en mycket kort period formellt ansvarig för IB inom försvarsstaben eftersom avdelningen bröts ur denna och lades in direkt under ÖB Torsten Rapp under 1968. Trots förändringen var det ändå Synnergren som i praktiken hade hand om verksamheten. Han har exempelvis i förhör inför FUN 1998 uppgivit att han som försvarsstabschef hade ”i uppdrag att följa hur denna verksamhet fungerade” – det gällde dock endast utrikesdelen – ”IB:s inrikesverksamhet berördes aldrig”.¹⁰ Synnergren har också i tidigare förhör inför försvarsutskottet 1973 uppgivit att han 1967 ”ärvde” verksamheten efter Almgren och att han sedan tog med sig ”dessa frågor” då han år 1970 blev ÖB.¹¹

De chefer för Fst/Sektion 2 som varit närmast ansvariga för IB under perioden fram till 1968 var Bo Westin (1961 – hösten 1966) och Ingvar Selander (hösten 1966 – mars 1971). Westin har inför SÄKO uppgivit att IB:s anslagsäskanden gick via honom efter att T-kontoret och Grupp B slagits ihop. Han fick då viss inblick i Elmérs verksamhet. Westin slutade dock strax därefter på Sektion 2 och fick aldrig någon riktig erfarenhet av den nya organisationen.¹² Enligt de uppgifter Ingvar Selander lämnat till SÄKO, berättade Westin att bildandet av IB inte gått utan smärta och att Thede Palm hade varit ledsn. Selander känner dock inte till orsaken till sammanslagningen av T-kontoret och Elmérs verksamhet. IB:s verksamhet var hemlig även för Selander och han hade ingen inblick i 03:s verksamhet. Inte heller känner han till något om beslutet att lägga ned 03. Han kunde dock konstatera att IB ofta lämnade väldigt bra rapporter. Han upplevde sig inte ha befälet över Elmér

⁹ Carl Eric Almgrens anteckningar den 4 november 1966. Carl Eric Almgrens arkiv. Krigsarkivet.

¹⁰ Försvarets Underrättelsenämnds samtal med Stig Synnergren den 13 mars 1998. *Redovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Försvarets Underrättelsenämnds rapport till regeringen den 26 november 1998*. Dnr FO 98/2531/EC/RC. Fö.

¹¹ Försvarsutskottet förhör med Stig Synnergren den 6 november 1973. Samtalsuppteckningen förvaras i arkivmaterialet (FöU 1973:25). Riksdagens bibliotek.

¹² Förhör med Bo Westin den 11 oktober 2001. SÄKO.

men svarade för inriktningen av IB:s verksamhet; dock kan han inte minnas att han skrev under anslagsframställningar tillsammans med Elmér.¹³ Så skedde emellertid men det är svårt att utläsa ur dessa hur mycket Selander egentligen visste om IB:s verksamhet. En sådan anslagsframställan från 1967 säger ytterst lite om detta. Här finns endast de vanliga noteringarna om de föregående årens budgetar, personalstyrka m.m. Den sektor som något närmare tas upp är IB:s krigsorganisation som enligt äskandet då var föremål för översyn och upprustning, något som prioriterats av försvarsstabschefen Almgren. Tydligt fanns det risk för minskade medel till denna verksamhet vilket föranledde Selander att hysa farhågor för "minskad kapacitet och beredskap för en väsentlig del av underrättelsetjänsten och vars allvarligaste konsekvens blir att våra möjligheter att inhämta underrättelser under skedet före ett krigsutbrott och under ett krigsinledningskede beskärs mycket allvarligt". Selander hade sammanställt äskandet i samråd med Elmér.¹⁴

IB:s roll inom försvarsstaben framgår till viss del av materialet till en övning som genomfördes i Bo Westins regi i maj 1966. Övningen byggde på konstruerade rapporter, ur vilka man kunde skönja en storpolitisk konflikt växa fram där sovjetisk subversion hade särskild betydelse. Enligt en av de konstruerade rapporterna skulle IB ha rapporterat om intensifierad kommunistisk agitation på många svenska arbetsplatser. Man hade från IB:s sida dock inte kunnat konstatera om detta var en central aktion styrd av SKP men man frågade sig ändå om man här inte hade att göra med "SKP dolda organisation".¹⁵ Att exemplet verkligen var fiktivt framgår, paradoxalt nog, av att IB någon tid senare i en autentisk rapport avskrev tidigare hypoteser om att SKP skulle haft någon form av dold organisation med illegal inriktning (se avsnitt 11.4.3, Den fortsatta rapporteringen).

8.2 Omorganisationen 1968

I samtal med Häger-Villius nämnde Birger Elmér att man vid IB gjorde en "omorganisation i samband med Philby-affären". Detta innebar att verksamheten strukturerades upp i mer strikt sektions-

¹³ Förhör med Ingvar Selander den 28 juni 2000. SÄKO.

¹⁴ Handlingen som avser "försvarsstabens särskilda avlöningar och särskilda omkostnader" är upprättad inom Fst/sekt 2 den 11 maj 1967. Fst/Sekt 2 - Fst/Und - Serie F:I 1967 volym nr 15. Krigsarkivet.

¹⁵ Magnus Hjort: Den farliga fredsrörelsen (2001). SÄKO.

indelning med underenheter. Förutom de ovan nämnda personalavvecklingarna flyttades också operationsavdelningen ut ur lokalerna på Valhallavägen 56 till fastigheten på Grevgatan 24.

Före förändringarna 1968 tycks verksamheten ha bedrivits i en ur organisatorisk synvinkel minst sagt obunden form. Det är mycket svårt att klara ut vem som egentligen ansvarade för vad. Man kan här för enkelhetens skull tala om funktioner till skillnad från befattningar. En person som exempelvis [Paulsson] bör enligt olika beskrivningar ha hållit i flera av de funktioner som efter omorganisationen sedan splittrades upp på olika sektionschefer. Bengt Odin är av den uppfattningen att han själv delvis efterträdde [Paulsson] vad beträffar funktionen som administrativt ansvarig. Därutöver verkar det som om [Paulsson] också utövade någon form av chefskap över de personer som sysslade med utfrågning av flyktingar och resenärer. Det finns ingen särskild organisationskiss för verksamheten under perioden 1968–1969 d.v.s. under de år då IB/03 ännu formellt existerade. Däremot finns ett sådant dokument från 1972 och detta gällde också 1970.¹⁶ I dokumentet saknas IB/03. I stort delades IB in i tre huvudsektioner:

A-sektionen – den administrativa enheten med omkring 15–20 anställda. Den bestod i sin tur av två från varandra i stort sett skilda underavdelningar:

1) den rent administrativa som omfattade expeditionella angelägenheter för hela verksamheten. Därutöver handlade avdelningen också servicefrågor som lokaler fordon, fototjänst m.m. samt anställningsfrågor.

2) en underavdelning för samverkan med andra myndigheter och organ inom eller utom landet. Denna del sönderföll i sin tur i tre delar:

- a) samverkan mellan IB:s tre huvudsektioner
- b) samverkan mellan IB och andra svenska civila militära myndigheter som t.ex. försvarsstaben och Rikspolisstyrelsen.
- c) samverkan med utländska underrättelseorganisationer (L-delen).
L stod för liaison.

Beträffande kontakten med försvarsstaben, gick alla handlingar till och från IB genom den administrativa sektionen.

¹⁶ *Bestämmelser för för tjänsten vid IB (BIB)*. De utfärdades första gången år 1970 och reviderades 1972. Förändringen då bestod endast i att den byrå som inhämtade ekonomiska underrättelser – Östekonomiska byrån – skars av från verksamheten. Förvaras i 1974 års underrättelseutrednings arkiv, YK 2866, volym 7. RA.

B-sektionen – svarade för beredskapsplanering, utbildning av krigsplacerad personal, planering för förberedelser för sambands- och kryptotjänst samt också ansvaret för IB:s bibliotek. Vid tiden för IB-avslöjandet 1973 sysselsatte sektionen 2,5 heltidsanställda. Denna sektion drevs enligt Bengt Odin fram av Wenblad som också ansvarade för funktionen så länge han var kvar vid IB. Chefskapet för sektionen övertogs, då Wenblad slutade 1970, av Tor Backlund.

C-sektionen - också kallad operationsavdelningen. Då avdelningen 1968 flyttade ut ur lokalerna på Valhallavägen inrättades verksamheten bakom olika täckmantlar i fastigheten Grevgatan 24. Chefs-expeditionen doldes bakom namnet Konsult AB Celox och där arbetade förutom Anstrin och hans sekreterare också den person som bl.a. ansvarade för det s.k. vänsterregistret. Den samverkan som IB på det operativa planet hade med säkerhetspolisen skedde via sektion C. Här ägnade man sig åt aktiv inhämtning av underrettelser. Chefen för C-avdelningen var dessutom förbindelselänk mellan IB och andra enheter, såväl svenska som utländska, beträffande operationssamverkan. Sektionen var i sin tur indelad i tre avdelningar:

- 1) enheten för marin underrättelsetjänst
- 2) enhet för inhämtning av landunderrättelser
- 3) enhet för utfrågning av flyktingar och resenärer

Dessa tre sektioner, A–C, kallades, tillsammans med stabschefen, för *Centralen*. Utanför *Centralen* fanns ännu en sektion med oklar innebörd, **D-sektionen**. På missivet till ett organisationsschema över IB för 1972 står att endast överbefälhavaren samt Elmér ska informeras om D-sektionen. Som chef för denna anges endast "C IB stf" dvs. stabschefen. Det troliga är att sektionen hade att göra med förberedelser för verksamhet i händelse av hel eller delvis ockupation. D-sektionen skulle då, enkelt uttryckt, ta vid där B-sektionen slutade.

8.3 IB/03

Resterna av gamla Grupp B – inom det nya IB kallad avdelning 03 – bestod från 1965 av ett tiotal personer. Bland dessa fanns Paues, Nyström, Hedén, Löfberg och Engman. Då kontoret på Haga-

vägen efter sammanslagningen blev för litet splittrades organisationen så att 03 flyttade till Stålträdsvägen i Solna medan resterande delar installerades på Valhallavägen 56. Rapporteringen från 03 under perioden 1965–1969 är mycket diversifierad. Under perioden fram till 1969 utvecklade man arbetet rörande utländska medborgare i Sverige. Rolf Nyström ägnade sig exempelvis en hel del åt balter. Paues hade åtskilliga kontakter i Norge och Finland.

Under perioden bantades gruppen ned; Engman och Hedén slutade båda 1967.¹⁷ Paues har för SÄKO berättat att 03:s verksamhet de sista åren tunnades ut betydligt och detta har också stöd i det bevarade arkivmaterialet. Inom IB diskuterade man redan före beslutet om "boskillnad" 1969 att inrikesdelen skulle dras ned och försvinna. Det var, enligt Paues, "tröttkört och gick på tomvarv", inga nya personer rekryterades, kontaktnätet utvecklades inte och det gick längre och längre tid mellan besöken hos kontaktmännen ute i landet. Trots att Paues själv kunde avgöra frekvensen av de senare, upplevde han ett ointresse från Elmérs sida vid förankrandet av sådana resor. Det kom därför inte som någon överraskning för Paues när Elmér på hösten 1969 berättade att inrikesdelen skulle upphöra.¹⁸

Rapporteringen på inrikesfronten under dessa år producerades huvudsakligen av IB/03 samt vissa källor knutna till operationsavdelningen (se kapitel 11, *Rapportering och registrering*).

¹⁷ Förhör med Ingemar Engman den 14 juni 2000. SÄKO.

¹⁸ Samtal med Ingvar Paues den 11 april 2002. SÄKO.

9 Verksamheten efter 1969

9.1 Boskillnaden mellan polisen och försvaret rörande säkerhetstjänsten

Gränsdragningsproblemen mellan försvarsstaben och polisen hade en lång historia. Som framgått av tidigare kapitel diskuterade man detta under flera år i slutet av 1950-talet. I december 1959 berättade inrikesavdelningens chef Filip Grudemark för försvarsstabschefen Curt Göransson att han hade en kontrovers med statspolisen. Då Göransson några veckor senare talade med chefen för Fst/Sektion II, Holger Henning, omtalade denne att "Thulin och Grudemark kan inte komma överens om gränsdragningen".¹

Ett flertal försök tycks också ha gjorts för att sammanlänka Grupp B och säkerhetspolisen. Exempelvis kommer detta till uttryck i den diskussion Birger Elmér på våren 1963 hade med företrädare för MSU. Det är fullt möjligt att ett resultat av detta var de närmast månadsvisa möten som kommissarien vid säkerhetspolisen Nils Hammerby under resterande delen av 1960-talet hade med Ingvar Paues och Rolf Nyström. P G Vinges och Otto Danielssons besök i Grupp B:s lokaler i Solna 1964 kan också ha varit ett led i dessa försök. Senast år 1965 skedde också en viss ansvarsfördelning (se mer om detta i kapitel 12, *Samarbetet med säkerhetspolisen*).

Carl Persson anser i sina memoarer att polisen i debatten om åsiktsregistreringen under slutet av 1960-talet fick "stå till svars för de mest ovederhäftiga beskyllningar medan regeringen tillät en helt okontrollerad verksamhet som säkerhetspolisen inte ens kunde drömma om att inlåta sig på". I samband med en beredning om säkerhetstjänsten i september 1969 tog han upp frågan om försvarsstabens inrikesverksamhet med regeringen och stödd av "en ordentlig dossier" redogjorde han för de problem som han ansåg

¹ Curt Göransson anteckningar den 23 december 1959, Curt Göranssons arkiv, vol 4. KrÅ.

att Elmérs verksamhet orsakade säkerhetspolisen i form av bl.a. krockar ute på fältet mellan de två verksamheterna.²

Det har uppgivits att det material Persson vid detta tillfälle hade som underlag huvudsakligen utgjordes av en promemoria sammanställd av en f.d. IB-medarbetare, Axel Hedén, och att innehållet var sådant att det skrämde regeringen till att gå med på Perssons krav att IB:s inrikesverksamhet skulle läggas ned.³ Regeringen gick hur som helst med på detta och därmed var den gränsdragningen mellan säkerhetspolisen och försvarsstaben ett faktum.

Någon tid senare på hösten 1969 sammanträffade företrädare för säkerhetspolisen och IB för att diskutera framtiden. Deltagare från säkerhetspolisen var PG Vinge och Olof Fränstedt medan IB representerades av Birger Elmér och Bo Anstrin. Olof Fränstedts minnesbild är att Elmér vid mötet var mycket upphetsad och sa att han hade klartecken från Olof Palme att fortsätta med verksamheten oavsett vad man tidigare hade kommit överens om. Dock skulle Elmérs möjlighet att använda sina tidigare kontakter definitivt ha avskurits och detta var skälet till att Elmér nu istället ville ha direkt hjälp från säkerhetspolisen. Bland annat ville han ha möjlighet att ta del av säkerhetspolisens register.⁴ Det är uppenbart att diskussionerna under hösten 1969 handlade om såväl IB:s som Fst/Säk:s verksamhet. Det framgår bl.a. av Carl Perssons dagboksanteckningar från beredningen den 16 september 1969. Sven Andersson skulle exempelvis gjort ett längre inlägg och redogjort för "Fst:s register" och sagt att "det bara bestod av pk-beskederna fr Rps" vilket är en tydlig syftning på ett av de register som fördes inom Fst/Säk (något sådant register har aldrig förts inom IB). Persson skriver att Erlander under mötet förstod att man måste skilja på rätten att begära personalkontrolluppgifter och rätten att själv samla in uppgifter för registrering. Persson hävdade att "vi inte kunde ha alla dessa register i fortsättningen – på försvarsstaben, hos Elmér, hos de olika försvarsgrenarna – utan att det var säkerhetspolisens sak att sköta personalkontrollen". Enligt Persson beslutades "att säkerhetspolisen – och ingen annan – skulle ha hela ansvaret för säkerhetstjänsten inom landet".⁵ Enligt Sven Andersson höll Carl Persson "hårt på att dublettreg. i Fst/Säk

² Persson (1990) s 306–307.

³ Kanger/Gunnarsson (1990).

⁴ Förhör med Olof Fränstedt den 6 september 2000. SÄKO.

⁵ Persson (1990) s 308–309.

måste bort". Till Persson hade han sagt "allright, om du övertar detta så skall allt förstöras i Fst".⁶

Personalkontrollkungörelsen tog endast sikte på den polisiära registreringsverksamheten. Bestämmelserna och beredningen i september fick dock konsekvenser för verksamheten inom Fst/Säk vars chefer den 4 november 1969 sammanträdde för att diskutera frågan.⁷ Avdelningschefen beslöt då att "någon åsiktsregistrering icke fick förekomma vid Fst/Säk" och personalkontrollhandlingar som erhållits från säkerhetspolisen skulle återställas. Av protokollet från mötet framgår också att Fst/Säk:s uppföljning av försvarsfientlig verksamhet skulle ske efter följande riktlinjer:

Organisationer, sammanslutningar m m inom landet, som arbetar på att undergräva det demokratiska statsskickets bestånd, skall organisationsvis uppföljas, i avsikt att kartlägga den säkerhetshotande verksamheten. Resultatet av denna uppföljning (namngivna personer) får icke användas i Säk II personalkontrollarbete.

Åtgärderna och besluten skulle om möjligt vara genomförda före den 1 januari 1970. Olof Palme, som deltog i beredningen i september 1969, var av uppfattningen att Personalkontrollkungörelsen också omfattade försvarstaben. I en tidningsintervju år 1973 fick han följande fråga:

Reportern: Det har hävdats att förbudet mot åsiktsregistrering bara gäller polisen. IB och militären får ha vilka register de vill. Är detta rätt? Och rimligt?

Palme: Såvitt jag förstår är detta fel. Jag har i alla fall alltid fattat det så, att förbudet mot åsiktsregistrering gäller alla myndigheter. Även om det skulle vara så att jag kan minnas fel om det rent juridiska, så vore det mot kungl maj:ts direktiv till försvarstaben om där fördes sådana register.⁸

Sven Andersson berättade för försvarsutskottet 1973 att han kände till att Fst/Säk hade ett "dublettregister". Han kallade i början av 1970 till sig Stig Synnergren och gav denne "absoluta besked" om att "detta dublettreg. ej får förekomma". Enligt Andersson sade han till Synnergren: "sänd det till polisen eller förstör på annat sätt".⁹ I början av december 1969 hade Carl Persson och Stig

⁶ Försvarsutskottets utfrågning av Sven Andersson den 14 november 1973. Samtalsuppteckningen förvaras i arkivmaterialet (FöU 1973:25). Riksdagens bibliotek.

⁷ Protokoll från sammanträde 4.11.1969, KU 99/11, 5.11.1969, Ö IV, vol. 134, MUST.

⁸ Dagens Nyheter den 4 november 1973: *Palme bryter tystnaden* av Karl Ahlenius och Sven Öste.

⁹ Försvarsutskottets utfrågning av Sven Andersson den 14 november 1973. Samtalsuppteckningen förvaras i arkivmaterialet (FöU 1973:25). Riksdagens bibliotek.

Synnergren träffats för att diskutera situationen efter Personalkontrollkungörelsens ikraftträdande. Persson har beskrivit mötet i sin bok där han hävdar att Synnergren ställde en direkt förfrågan "om vi inte kunde gå runt regeringsbeslutet". Förslaget skulle gått ut på att dels gå vid sidan av riksdagsmännen i Rikspolisstyrelsen beträffande personalkontrolluppgifter, dels att försvarsstaben skulle få placera en representant vid säkerhetspolisen med "fri tillgång till registren". Enligt Persson svarade han nej på båda propäerna.¹⁰ Synnergren har vid några tillfällen på senare år berättat att han erbjöd Persson att placera två säkerhetspoliser på försvarsstaben, "en man på säkerhetsavdelningen och en på IB" för att garantera att man inte gjorde något som var otillåtet. Enligt Synnergren ska en av de båda ha varit den sedermera spiondömd Stig Bergling.¹¹ Detta måste dock vara en skröna. Bergling sökte på eget initiativ en tjänst på Fst/Säk och han erhöll denna på våren 1971 och det finns inget som tyder på att han hade uppgifter liknande de Synnergren beskriver. Däremot fanns det en annan person som möjligen kan ha haft till uppgift att informera polisen om situationen inom Fst/Säk. Det handlar om den vid IB tidigare anställde fackföreningsmannen Axel Hedén som år 1967 tvingades lämna verksamheten. Hedén övergick då till Fst/Säk men redan 1969 ska han ha anställts vid säkerhetspolisen med placering på försvarsstaben med uppgift att vara sambandsman mellan de två säkerhetstjänsterna.¹² Hedéns funktion under de kommande åren är oklar. Det kan dock klarläggas att han i början av 1970-talet upprätthöll regelbundna kontakter med Olof Fränstedt och till denne överlämnade en del rapporter rörande inrikes förhållanden och personer. För detta ändamål skapades vid säkerhetspolisen en särskild akt där Hedéns rapporter samlades. Detta bör betyda att man vid försvarsstaben inte var införstådd med att Hedén lämnade uppgifter till Fränstedt.¹³

Hedéns hustru var, som nämndes tidigare, sekreterare hos Carl Persson. Härigenom kom också Persson i kontakt med Hedén som kunde förse Persson med en del av det material som denne stödde sig på under beredningen om säkerhetstjänsten i september 1969.

¹⁰ Persson (1990) s 197-198 samt SÄKO:s förhör med Carl Persson den 11 maj 2000. SÄKO.

¹¹ Magnusson (1989) s 93.

¹² Persson (1990) s 447-448.

¹³ Samtal med Olof Fränstedt den 28 september 2001. SÄKO.. Rapportserien förvaras i SÄPO:s arkiv. Hedén lämnade uppgifter till Fränstedt med början ca juni 1970. Den sista rapporten är daterad i maj 1974 och behandlar personer inom bl.a. SKP under andra halvåret 1973.

Sammantaget kan konstateras att beredningen i september 1969 och Personalkontrollkungörelsen fick konsekvenser inte bara för IB:s inrikesverksamhet utan kanske i än högre grad för Fst/Säk. Det är också den senare delen som främst tycks ha oroat Synnergren; genom personalkontrollkungörelsen var risken stor att informationsflödet från säkerhetspolisen till Fst/Säk skulle minska. Personregistreringen inom Fst/Säk kom dock närmast omgående att fortsätta trots ovan nämnda beslut. Beträffande IB:s inrikesverksamhet skulle ett återupptagande av denna dröja fram till hösten 1971.

En epilög till ovanstående kan nämnas här. Expeditionschefen Ingvar Gullnäs har berättat att han i början av november 1972, uppsöktes en kväll på sitt tjänsterum av statsminister Olof Palme. Denne, som visste att Gullnäs och Persson kände varandra, uppgav att Persson mer eller mindre i utpressningssyfte sagt att han i sitt skåp på Rikspolisstyrelsen förvarade en låda med s.k. kommunkort, vilka innehöll uppgifter om icke pålitliga medborgare i olika kommuner. Palme föreföll uppriktigt förskräckt och bad Gullnäs att söka utreda hur det var med detta. Vid en middag med ställföreträdande rikspolischefen Åke Magnusson fick Gullnäs "rätt mycket bekräftat" att Persson på något sätt kommit över kommunvis upplagda förteckningar över personer som rapporterats genom de socialdemokratiska arbetsplatsombuden. Följande dag rapporterade Gullnäs för Palme om sitt samtal med Magnusson. Persson låg enligt Gullnäs ständigt i konflikt med Palme och Geijer och Palme trodde att Persson skulle använda kommunkorten mot regeringen". Ingvar Gullnäs minns att det förekom diskussioner, oklart mellan vilka men han "känner igen det", om att man skulle kolla vad Persson hade för "bomber eller dynamit" i sitt kassaskåp eftersom man inom regeringen vid den här tidpunkten ville omplacera honom.¹⁴ Att starka spänningen rädde mellan Persson och

¹⁴ Samtal med Ingvar Gullnäs den 14 december 1999 samt den 20 oktober 2002. SÄKO. Det finns ingen anledning att betvivla historien men det märkliga är att en liknande episod finns återgiven i Curt Falkenstams bok *Polisernas krig* (1983) där författaren beskriver hur uppgifter omkring sensommaren 1970 nått Palme om att Persson för någon beskrivit att han i sitt kassaskåp förvarade "dynamit" som fungerade som hans "livförsäkringar". Palme uppsökte då Gullnäs för att be denne ta reda på vad det var för "dynamit" det handlade om. Enligt Falkenstam fick Gullnäs söka sig fram på omvägar och vände sig bl.a. till en av de högst uppsatta cheferna vid rikspolisstyrelsen för att få hjälp. Det visade det sig då att det rörde sig om den s.k. "bordellaffären" (se Falkenstam [1983] s 15). Vid nytt samtal med Gullnäs förklarar denne dock att det endast handlar om ett uppdrag, nämligen det som han själv beskrivit för kommissionen. Han menar att Falkenstam måste ha missuppfattat det hela eller valt att spetsa till det lite (Samtal med Ingvar Gullnäs den 29 augusti 2002. SÄKO).

regeringen under hösten 1972 framgår bl.a. av Perssons memoarer.¹⁵

9.2 Mycket väsen för ingenting?

Vid tiden för beredningen i september 1969 tycks IB/03:s verksamhet i praktiken redan ha upphört vad beträffar övervakningen av svenska medborgare. Rapporteringen till säkerhetspolisen och Fst/Säk är ytterligt sparsam och Paues har själv berättat om resor och kontaktskapande var sällan förekommande. Det var vidare endast tre anställda; Paues, Nyström samt deras sekreterare Ing-Britt Löfberg. Ingemar Engman och Axel Hedén hade försvunnit redan två år tidigare. Hur kunde en så till synes betydelslös verksamhet föranleda ett sådant ståhej som här beskrivits av bl.a. Persson, Vinge och Fränstedt? Vad som ytterligare komplicerar bilden är att Fränstedt själv, med Vinges godkännande, betalade IB för den rapportering om bl.a. FNL-rörelsen och KFML i Göteborg som Gunnar Ekberg sammanställde. I den delen samarbetade Fränstedt med Bo Anstrin. Dessutom hade säkerhetspolisen genom Nils Hammerby en reguljär kontakt med Paues och Nyström, en kanal som nu, genom Perssons agerande, tvingades upphöra.

Varför gick man från Perssons, Vinges och Fränstedts sida med på att Ekbergs verksamhet skulle vara undantagen boskillnaden? Svaret på detta är med all sannolikhet att Persson, då han med sådan ilska påtalade IB:s inrikesverksamhet, inte kände till att man hade ett samarbete rörande Ekberg. Persson skriver själv i sina memoarer om att han först våren 1972, genom en PM av Olof Fränstedt fick reda på att säkerhetspolisen "hade sin andel i denne IB-agent som infiltrerade flera organisationer i Göteborg ...".¹⁶

Perssons agerande tycks endast vara motiverat av att regeringen genom Personalkontrollkungörelsen begränsade säkerhetspolisens registreringsmöjligheter medan man tillät IB och Fst/Säk agera utan restriktioner. Perssons dagbok visar att ilskan är riktad mot regeringen, inte IB eller försvarsstaben – verksamheterna där bör ha varit försumbara. Vid beredningen hade han lämnat några exempel på att IB ibland ställde till vissa problem för säkerhetspolisen och berörde därvid en händelse i Danmark. Den hade dock inget med IB:s inrikesverksamhet att göra. Av Perssons memoarer kan också

¹⁵ Se Persson (1990) kapitlet "Novemberkrisen".

¹⁶ Persson (1990) s 314.

utläsas att han vid tillfället var upprörd över att säkerhetspolisens verksamhet ifrågasattes inom regeringen. Bakgrunden var följande.

Justitieminister Herman Kling hade i slutet av augusti 1969 informerat Persson om att landshövdingen Norrbotten, Ragnar Lassinantti, berättat för regeringen om vissa påståenden som P G Vinge skulle ha gjort om Olof Palme. Enligt Lassinantti hade Vinge vid ett möte på säkerhetssektionen i Luleå bl.a. sagt att om Palme blev statsminister skulle man inte kunna delge regeringen viktiga hemliga uppgifter eftersom dessa då skulle gå "direkt till FNL". Inför påståendet tog Persson "upprörd" Vinge i försvar och menade att denne omöjligen kunde ha sagt något sådant. Kling sade enligt Perssons memoarer att ett antal invigda statsråd givit Kling i uppdrag att avskeda Vinge men att han vägrat göra detta. Vid samma möte tog Kling upp ännu en anklagelse mot säkerhetspolisen. En person som själv arbetade där hade gått direkt till Palme och sagt att säkerhetspolisen ägnade sig åt massavlyssning av telefoner, att man saboterade de nyligen utfärdade bestämmelserna i Personalkontrollkungörelsen, att man på uppdrag av CIA bevakat personer tillhörande Black Power-rörelsen m.m. Persson hade svarat att anklagelserna var fullkomligt orimliga men att han skulle undersöka dem.¹⁷ Den 9 september träffades Persson och Tage Erlander för en genomgång av uppgifterna. Persson tog då upp påståendena rörande Vinge och menade att det var otänkbart att denne skulle sagt sådana saker om Palme. Persson skriver i sina memoarer att han därefter vederlade alla beskyllningar och att Erlander efteråt var nöjd med beskedet. Han ville nu att också Palme skulle ta del av förklaringarna och man bestämde ett datum några dagar senare. Innan de två skildes åt, skriver Persson, "sa jag att jag ville passa på att uttrycka min oro för den verksamhet Birger Elmér bedrev".¹⁸ Persson sade att det visserligen inte angick honom, "men risken för att sanningen skulle läcka ut var uppenbar med så många människor inblandade". Erlander hade svarat att Sven Andersson "helt litar på Elmér". Persson svar var att det inte gällde Elmér utan om "hela denna landsomfattande organisation" och tillade att "uppenbarligen finns det en risk för att det så att säga ska spricka".¹⁹ Vid det efterföljande mötet, som hölls den 11 september, tycks dock inte Palme varit med, endast Erlander, Persson och Kling. Persson beskriver i sina memoarer ett "tämligen upprört samtal" där alla tycks ha råkat i luven på varandra. Huvud-

¹⁷ Persson (1990) s 190.

¹⁸ Ibid, s 191-194.

¹⁹ Ibid, s 307.

sakligen diskuterade man Vinge-saken. Efter anklagelser riktade åt olika håll – ”det kokade i mig” skriver Persson – beslöt man att en beredning om säkerhetspolisen skulle äga rum den 16 september med berörda statsråd. I denna deltog Erlander, Sträng, Sven Andersson, Herman Kling, Olof Palme samt Persson. Persson beskriver i sina memoarer hur han vid beredningen ”tog itu med en efter en av de beskyllningar som riktades mot säkerhetspolisen” varefter man kom in på Personalkontrollkungörelsen och ”diskussionen hettade genast till” eftersom Persson ”valde att gå till motoffensiv”:

Jag nämnde att det fanns register även hos försvarsstaben och berättade om den verksamhet som Birger Elmér bedrev ”d.v.s. IB ... medan regeringen utåt, officiellt fördömde åsiktsregistrering och omgav säkerhetspolisens arbete med strikt regelkontroll bedrevs en omfattande åsiktsregistrering i det fördolda, med regeringens goda minne, för att inte säga uppmuntran och stöd. Det var denna dubbla bokföring jag angrep.²⁰

Som nämndes inledningsvis mynnade beredningen ut i beslut om att säkerhetspolisen ensam ansvarar för säkerhetstjänsten inom landet. Av Perssons redovisning att döma – och det finns tyvärr ingen annan – är det uppenbart att han egentligen inte var primärt intresserad av att komma åt IB:s inrikesverksamhet. Nyckelfrågan för Persson måste istället ha varit ”förändret av register”. Vid såväl IB som Fst/Säk fördes personregister och dessa kunde nu, efter att man upprättat Personalkontrollkungörelsen, liksom tidigare föras utan restriktioner. Det är med all säkerhet här vi finner Perssons motiv och resultatet av beredningen blev ju att man beslöt att endast säkerhetspolisen i fortsättningen skulle föra personregister. För att sätta ytterligare press på regeringen – han nämner själv ordet ”motoffensiv” – i detta avseende använde han material om IB:s inrikesverksamhet som i stor utsträckning bör ha gått tillbaka till mitten av 1960-talet – sådant som han själv publicerar i sin bok.

9.3 1971 – Inrikesverksamheten återupptas inom IB

I samband med IB-affären 1973 höll Sven Andersson ett anförande inför Stockholms arbetarekommun rörande de anklagelser som från IB-avslöjarna riktades mot IB, regeringen och SAP. Andersson uppgav att IB-verksamheten inom försvarsstaben omedelbart

²⁰ Ibid, s 191-198.

avbröts ”på hösten 1968 eller i början av 1969 – det var i alla fall medan Herman Kling ännu var justitieminister”. Anledningen var Carl Perssons krav på en gränsdragning. Inom regeringen hade man haft ”flera sammanträden om detta”. Efter 1970 hade IB ”över huvud taget ingen sådan verksamhet utan har helt koncentrerat sin verksamhet kring det som självfallet är dess uppgift: militär informations- och underrättelseverksamhet utanför Sverige”.²¹ Detta var dock inte sant. IB återupptog alltså inrikesverksamheten igen, men inte i lika stor utsträckning som tidigare och framför allt inte i den omfattning som präglade arbetet under perioden 1959–1963. Det saknas helt dokumentation som kan kasta ljus över de motiv, åtgärder och beslut som låg till grund för den fortsatta inrikesverksamheten. SÄKO har således endast haft olika muntliga uppgifter att lita till. Det är idag endast en handfull personer som någorlunda kan skingra mystiken kring denna omdebatterade fråga, bland dem Ingvar Paues, Tor Backlund, Ingemar Engman, Anders Thunborg och Stig Synnergren.

Ingvar Paues minns att Elmér på hösten 1969 endast berättade att Tage Erlander och den nytillträdde justitieministern Lennart Geijer hade beslutat om boskillnaden efter rikspolischefen Carl Perssons överläggningar med regeringen. Paues har intrycket att Elmér inte var särskilt upprörd över detta. Uppgifterna i Carl Perssons memoarer om att Elmér skulle ha blivit ytterst upprörd och gjort hätska utfall mot Persson i sammanhanget, stämmer inte alls med Paues´ minnesbild. Paues, Rolf Nyström och Ing-Britt Löfberg arbetade vid den tiden i en lägenhet på Nybrogatan där man förvarade såväl kortregister som rapporter. Vid något tillfälle på hösten hade Elmér kommit och sagt att det nu beslutats att arbetet skulle upphöra och då Paues frågade var man skulle göra av arbetsmaterialet hade Elmér endast sagt att ”det tar jag hand om”. Elmér hade i det skedet inte sagt något om att det skulle förstöras eller flyttas och Paues har ingen aning om vad som hände med det.²² Därefter slutade Paues formellt vid årsskiftet 1969/1970 varvid han tillträdde en befattning inom en statlig utredning om förvaltningsdemokrati (DEFF). Rolf Nyström gick över till en tjänst inom HSB²³ och Ing-Britt Löfberg återgick en tid till att arbeta på

²¹ *Anförande av Sven Andersson vid Stockholms arbetarekommun den 6 november 1973.* Utskriften av talet har ställts till författarens förfogande av Olle Häger. Sven Andersson hade sedan någon månad utnämnts till utrikesminister efter att sedan 1957 ha varit försvarsminister.

²² Förhör med Ingvar Paues den 26 januari 2000. SÄKO.

²³ Enn Kokk nämner i sin *Vitbok* (s 190-191) rekryteringen av Nyström till HSB. I samtal med dåvarande chefen för HSB Stockholm, Åke Andersson, säger denne att han lärde känna

IB:s administrativa avdelning på Valhallavägen 56. Någon tid senare hade Elmér kontaktat Paues och ville att denne skulle fortsätta arbeta med de kontakter som han under 1960-talet odlat med finska och norska socialdemokrater.²⁴ I norska arkiv finns vissa rester av detta arbete. Som historikerna Trond Bergh och Knut Einar Eriksen visar i arbetet *Den hemmelige krigen – overvåking i Norge 1914–1997* hade Elmér och Paues i början av 1970-talet kontakt med de norska socialdemokraternas partisekreterare Ronald Bye som tillträtt befattningen 1969. Bevarade dokument i norska arkiv visar enligt författarna att samarbetet främst handlade om inre politiska förhållanden i den finska fackföreningsrörelsen och arbetarrörelsen i övrigt med huvudvikt på kommunisternas politik och strategi. I ett brev i december 1970 skrev Elmér och Paues till Bye:

Översänder aktuella papper från Finland. Framför allt det ena talar ju klarspråk. Papperen kommer från vårt folk inom den finska fackföreningsrörelsen. Ingvar fick dem den 10 december.²⁵

Man kan observera att det är till ett politiskt parti och inte en underrättelsetjänst man lämnat dessa papper. Paues skötte de nordiska kontakterna då han fortfarande var kvar på DEFF. Han uppger att han först på sommaren 1971 kom tillbaka till IB på heltid och att det då fortfarande gällde att hjälpa Elmér med de nordiska kontakterna. Han anställdes från den 1 juli 1971 vid Fortifikationsförvaltningen där han tidigare varit täckanställd. Senare på hösten hade Elmér kommit till Paues och sagt, med tanke framför allt på att det förekom "så mycket bråk med r-are" att även om det är förbjudet att registrera så kan det ju inte vara fel att vi försöker följa vad som sker på det här fältet också".²⁶ Paues arbetade då i en lägenhet på Ulvsundavägen i Bromma, där chefen för

Nyström då denne arbetade på Stockholms arbetarekommun. Efter att Nyström i slutet av 1962 börjat arbeta för Grupp B träffades de båda då och då och Andersson gjordes införstådd med var Nyström arbetade. Anställningen av Nyström vid HSB gick enligt Andersson till så att han "blev uppringd av partiledningen" (det kunde dock enligt Andersson också ha varit någon i ledningen för arbetarekommunen) med en vädjan om att anställa Nyström. Motiveringen var att det kunde bli svårt för Nyström, med sin IB-bakgrund, att hitta arbete på den öppna marknaden. Andersson kunde inte minnas vem det var som ringde om Nyström. Efter att Nyström börjat på HSB berättade han aldrig för Andersson om arbetet vid Grupp B/IB. Andersson berättade för Kokk att han själv, då han arbetade vid LM Ericsson, haft uppdrag för IB. Dessa handlade dock inte om "allmän åsiktsregistrering" utan att "kolla enskilda anställda som misstänktes ha något fuffens för sig, för att vara spioner". Eftersom Andersson slutade vid LM Ericsson redan 1958 är det dock tveksamt om det verkligen var Grupp B/IB han hade kontakt med.

²⁴ Förhör med Ingvar Paues den 27 januari 2000. SÄKO.

²⁵ Berg/Eriksen (1997) s 389.

²⁶ Förhör med Ingvar Paues den 26 januari 2000. SÄKO.

IB:s beredskapsplanering, Tor Backlund, bodde. Denne har för SÄKO uppgivit att Elmér vid något tillfälle sagt att IB efter "order uppifrån" tvingats sluta med "undsäktjänst". I oktober eller november 1971 hade Elmér emellertid sagt att det kommit "kontraorder" och att "vi fortsätter som förut". Enligt Backlund sa Elmér att den ursprungliga ordern om att upphöra med verksamheten "grundade sig på okunnighet om underrättelsetjänst – den kan inte upphöra vid gränsen". Backlund hade inget med Paues att göra men han hade vid ett tillfälle sett en sorts "bläddergrej" i dennes kontor vilket Paues hade förklarat var dennes register. Backlund hade något senare, då också sekreteraren Ing-Britt Löfberg började arbeta på Ulvsundavägen, frågat Elmér vilka arbetsuppgifter de hade, varvid denne svarade att "de registrerar kommunister".²⁷

Ingemar Engman, som vid den aktuella tidpunkten var departementsråd vid försvarsdepartementet, har i samtal med SÄKO hävdad att inrikesverksamheten återupptogs som en följd av gruvstrejken 1969 samt "avgrundsvänsterns" framväxt. Enligt Engman ska också statssekreteraren i försvarsdepartementet Anders Thunborg, i Engmans närvaro 1971 ha informerats om inrikesverksamhetens återupptagande. Thunborg var dock "våldigt nervös och angelägen om att verksamheten inte skulle få för stor omfattning". Engman har flera gånger senare talat med Thunborg om denna episod och vidare lämnat uppgifterna till SÄKO under sanningsförsäkran.²⁸ Likväl har Thunborg under sanningsförsäkran förnekat att han skulle ha varit involverad i diskussioner om att åter starta upp inrikesdelen. Han hävdar att han informerades om detta sent på hösten 1973 då Sven Andersson skulle ha lättat sitt hjärta för honom om IB.

Stig Synnergren har under hela perioden från IB-avslöjandet och fram till idag förnekat att han skulle ha tagit initiativ till eller ens varit införstådd i att verksamheten fortsatte. Han placerar, som vi snart ska se, ansvaret hos försvarsminister Sven Andersson. Birger Elmér har alltid förnekat att man återupptog inrikesverksamheten. Denna hållning förtjänar dock ingen tilltro.

9.4 Fortsatt inrikesverksamhet inom Fst/Säk

Trots beslutet inom Fst/Säk i november 1969 om att upphöra med uppföljning och registrering av enskilda personer, fortsatte denna

²⁷ Förhör med Tor Backlund den 20 januari 2000. SÄKO.

²⁸ Förhör med Ingemar Engman den 14 juni 2000. SÄKO.

verksamhet. Det var framför allt inom avdelningens Analysdetalj under majoren Boris Falks ledning som detta skedde. Det var mycket nära att denna verksamhet avslöjades i samband med 1972 års värnpliktskonferens i Örebro. Falk förde ett arbetsregister eller kartotek över personer med en kritisk inställning till försvaret. Registret skall ha omfattat ett par tusen personer, varav dock endast ungefär hälften var fullständigt identifierade. Registerkorten hänvisade till akter med kronologiskt gjorda anteckningar om observationer.²⁹ Senast år 1970 fick RPS/Säk kännedom om detta register.³⁰ Trots att registreringsverksamheten undgick upptäckt efter värnpliktskonferensen, fick den massmediala uppmärksamheten konsekvenser för Falk och Analysdetaljen. Han har inför SÄKO uppgett att han några veckor efter konferensen av expeditionsofficeren beordrades att förstöra allt personanknutet material. Även om han inte själv ombesörjde förstörelsen, torde en sådan ha genomförts. Han uppsöktes också av ÖB Stig Synnergren som upprört frågade honom vad han höll på med. Då Synnergren fick besked härom, tyckte han att det var "hemskt". Verksamheten vid detaljen ebbade därefter så småningom ut och år 1974 förflyttades Falk från Försvarsstaben.³¹ Det är oklart vad Synnergren egentligen uppfattade som så "hemskt". Att man inom Fst/Säk följde försvarsfientliga strömningar och olika organisationer torde knappast ha varit okänt för Synnergren. Möjligen var det bredden i Falks registreringsverksamhet som upprörde överbefälhavaren. Falk har nämligen själv hävdade att det upptog pacifister och andra som i föredrag eller artiklar gjort försvarsnegativa uttalanden, miljö-vänner som pläderat för att försvarsanslagen kunde användas till betydligt mer angelägna ändamål, misstänkta sabotörer etc. Mest intressanta var enligt Falk de som låg långt ut på vänsterkanten, t.ex. KFML(r), Clarté och SKP (vars medlemmar under grundutbildningen försökte visa sig duktiga och vinna kamraternas förtroende), men det fanns "underliga grifflar" också på högerkanten som exempelvis inom EAP. På registerkorten fanns i övre hörnet

²⁹ Samtal med Boris Falk den 6 april 2000.

³⁰ En reservofficer hade i samtal med en företrädare för säkerhetspolisen i februari 1970 uppgett bl.a. följande: "Inom den militära säk/und-verksamheten har man bedrivit och bedriver en allt intensivare registrering på person och företeelser i samhället. Denna registrering är absolut omöjlig att komma åt och få närmare insyn i. Det finns inga bestämmelser på vad i dessa register får finnas och inte finnas. Reservofficeren hyste stora betänkligheter beträffande dessa register." Skrivelse daterad den 27 februari 1970. SK 14/70. SÄPO.

³¹ Så sent som i maj 1974 inhämtade dock Falk uppgifter från RPS/Säk i anledning av en vid Lv 3 upphittad handling "Direktiv till soldatklubbarna inför värnpliktskonferensen" bl.a. rörande personer, PM 31.5.1974, 15:4/6a, löpnr 9. SÄPO.

en cirkel som Falk fyllde i med färg, t.ex. rött för kommunister, gult för maoister och grönt för pacifister.³²

Någon tid efter värnpliktskonferensen kontaktades Falk av Birger Elmér. De träffades på IB:s huvudkontor på Valhallavägen och Elmér frågade om Falk var intresserad av att börja vid IB. Falk avböjde dock. Det talades inte närmare om vilka arbetsuppgifter som Elmér hade i åtanke men Falk håller för otroligt att det skulle ha rört sig om något annat område än det han tidigare sysslat med. Falk hade under årens lopp haft visst samarbete med IB. Redan från den tid då han började att följa den försvarsfientliga verksamheten - omkring 1965 - kom var fjortonde dag eller en gång i månaden en eller ett par personer från IB och ville ha uppgifter från Falk om stämningar, organisationer och händelser som föreföll märkliga. I enstaka fall handlade det också om enskilda personer som enligt Falk "utmärkt sig särskilt jävligt" och som var "till 100 % identifierade". Avdelningschefen vid Fst/Säk, John Pettersson, förklarade att det inte förelåg några hinder att lämna ut uppgifter till IB och att Falk skulle svara på allt de frågade om. Inga handlingar ska dock ha överlämnats. Kommunikationen var enkelriktad - Falk fick inga uppgifter från IB.³³

9.5 Vem låg bakom beslutet att återuppta IB:s inrikesverksamhet?

Stig Synnergren har, som nämnts, förnekat att han haft något som helst med IB:s fortsatta inrikesverksamhet att göra. Den ende som med någon bestämdhet pekar ut Stig Synnergren är Anders Thunborg. Han har hävdade att det efter konflikten i malmfälten från flera håll krävdes att IB:s inrikesverksamhet skulle återupptas. Bakom dessa krav låg bl.a. framstående fackföreningsmän, stats-tjänstemän, envoyén Arne S Lundberg som då var VD för LKAB, Synnergren samt Birger Elmér. Thunborg "tror att Synnergren beordrade ett återupptagande av denna verksamhet på egen hand, säkert dock efter samråd med Sven Andersson".³⁴ Thunborg har vidare inför kommissionen sagt att "Synnergren misstrodde nämligen polisens förmåga att klara detta och tog, troligen enligt vad han själv berättat för Thunborg, på sig ansvaret för att verksamheten återupptogs". Han "kan tänka sig att Synnergren

³² Samtal med Boris Falk den 6 april 2000. SÄKO.

³³ Samtal med Boris Falk den 6 april 2000 och 7 augusti 2000. SÄKO.

³⁴ Förhör med Anders Thunborg den 26 april 2001. SÄKO.

förankrade beslutet hos Sven Andersson” men känner inte säkert till om så skedde. Dock, Sven Andersson ”borde ha vetat”. I varje fall ”köpte” Andersson senare Synnergrens argumentation och ”accepterade dennes syn”. Thunborg antar att också Palme kan ha känt till återupptagandet av inrikesverksamheten ”eftersom han brukade bli informerad om viktigare frågor”.³⁵

Hur ställer sig Thunborg då till Engmans uppgifter om att de två redan omkring 1971 diskuterade återupptagandet med Sven Andersson? Thunborg förklarar att ”han kan ha hört om det redan då men att han varit skeptisk”. Informerad om Engmans uppgift till kommissionen, att Thunborg också ska ha känt till att en ung socialdemokrat, Ulf Karlsson, i juni 1972 rekryterades till IB, förklarar sig Thunborg inte minnas detta.³⁶ Vid ytterligare ett samtal med SÄKO säger Thunborg att om Sven Andersson hade förbjudit Synnergren att återuppta verksamheten, hade denne inte drivit saken vidare. Eftersom Andersson inte sade nej till Synnergrens förslag ”var det fritt fram för denne”.³⁷

Ingemar Engman har ombetts precisera vad han känner till om återupptagandet av inrikesverksamheten. Engman har då uppgivit att han inte kan erinra sig eller hört talas om huruvida Stig Synnergren tog kontakt med någon inom försvarsdepartementet eller regeringskansliet i övrigt under början av 1970-talet, med en propå om att åter starta upp IB:s sedan 1969/1970 avvecklade inrikesverksamhet. Inte heller i det – eller de – samtal han hade om saken med Sven Andersson och Anders Thunborg, kan han säkert säga att Synnergrens namn förekom. Han kan inte heller erinra sig att beslutet om att återuppta inrikesverksamheten förmedlades till Synnergren, men han utgår från att så var fallet. Han har dock inga konkreta belegg för detta.³⁸ Såvitt Engman känner till finns alltså inte Synnergren alls med i händelseförloppet. Hölls denne – och försvarsstaben – helt utanför beslutet?

Kommissionen har fört långa och ingående samtal med Stig Synnergren om detta. Han hävdar bestämt att han aldrig haft något med detta beslut att göra. Han ”förstår inte vad Anders Thunborg menar med att han (Synnergren) skulle ha initierat ett återupptagande av IB:s inrikesverksamhet”.³⁹ Han säger vidare att ”(p)å

³⁵ Förhör med Anders Thunborg den 5 juni 2000. Thunborg har i kompletterande samtal den 7 november 2002 förklarat att hans uppgifter om Stig Synnergrens roll i sammanhanget bygger på antaganden.

³⁶ Förhör med Anders Thunborg den 26 april 2001. SÄKO.

³⁷ Ibid.

³⁸ Samtal med Ingemar Engman den 8 juni 2001. SÄKO.

³⁹ Samtal med Stig Synnergren den 28 maj 2001. SÄKO.

denna punkt ljuger Anders Thunborg, möjligen för att skydda Sven Andersson". Synnergren säger också att Thunborg "skyller" på honom, men "det var de själva som gjorde det". Självt hade han "inget att göra med att Elmér återupptog inrikesverksamheten".⁴⁰ Thunborg har kommenterat detta med att han inte är säker på att det verkligen var Synnergren som låg bakom återupptagandet av IB:s inrikesverksamhet, detta är snarare "ett antagande".⁴¹

Man ska erinra sig att Synnergren genom åren konsekvent hävdade att IB aldrig återupptog inrikesverksamheten. Utredare tycks allmänt ha förutsatt att om så ändå skulle ha skett, hade det varit under militär ledning. Då Synnergren 1973 tillfrågades av försvarsutskottet i saken sade han att man efter "SÄPO-debatten" i slutet av 1960-talet gjorde en "klarare boskillnad" mellan militären och polisen och att det sedan 1970 varit "rent på detta område".⁴² Frågan är om Synnergren ens under sin tid som försvarsstabschef hade någon särskild insyn i och kunskap om IB/03:s verksamhet. I samband med utredningarna om sjukhusaffären fick han åter anledning att diskutera saken. Inför justitiekansler Ingvar Gullnäs förnekade han med bestämdhet att IB:s inrikesverksamhet återupptagits:

Antydningarna från RPS/Säk:s sida om IB-inblandning i Göteborgsaffären gjorde Synnergren irriterad. Han visste att man 1970 gjort rent hus. För allt vad han kunnat finna ut - bl.a. efter samtal med Elmér - har IB helt och hållet rent mjöl i påsen. Det är en annan sak att han inte kan känna till och kontrollera hur enskilda medarbetare utnyttjar och använder sina kunskaper.⁴³

Problematiskt blev det emellertid för Synnergren då Ingvar Paues´ sekreterare Ing-Britt Löfberg inför Gullnäs berättade att IB fortsatt med inrikesverksamheten. Hennes uppgifter har varit föremål för kontrovers, då hon först inför JK 1979 berättade att inrikesverksamheten återupptagits men sedan inför den Wieslanderska juristkommittén 1980 hävdade att det inte alls varit på det sättet. På den punkten hade hon blivit missförstådd av JK och dennes protokollförare, byråchefen Hans Lindberg, menade hon. I skenet av de nya uppgifter som presenterats i den här studien finns det dock skäl att redovisa hennes vittnesmål igen. Detta berättade hon för JK:

⁴⁰ Samtal med Stig Synnergren den 11 juni 2001. SÄKO.

⁴¹ Kompletterande samtal med Anders Thunborg den 7 november 2002. SÄKO.

⁴² Försvarsutskottets utfrågning av Stig Synnergren den 6 november 1973. Samtalsuppteckningen förvaras i arkivmaterialet (FöU 1973:25). Riksdagens bibliotek.

⁴³ JK:s utredning om den s.k. sjukhuspionen i Göteborg den 17 maj 1979, arkivmaterialet (JK:s samtal med Stig Synnergren den 23 april 1979). Dnr 2520-77-20. Justitiekanslern. RA.

1969 upphörde politiska åsiktskontrollen. Så vitt hon vet låg den nere i vart fall två (år). Sen återanställdes Ingvar Paues 1972 i början av året. Kontroll av de allra mest extremistiska vänstergrupperna. Verksamheten var av samma slag som under 60-talet men alltså inriktad på andra grupper. "R-grupper". Inget personregister, det var nog mera rörelserna än personerna som övervakades ... Med vilket stöd Paues återupptog kontroll över yttersta vänstern får Paues själv svara på.⁴⁴

Varför Löfberg sedan inför den Wieslanderska kommittén påstod att denna uppteckning inte stämde med vad hon sagt är inte helt klarlagt. Uppenbarligen hade ju JK uppfattat henne precis så som det faktiskt förhöll sig med IB:s inrikesverksamhet. Löfberg har förhört av SÄKO men säger sig inte minnas vad hon sagt i de olika utredningarna.⁴⁵ Förra rikspolischefen Carl Persson och förra chefen för säkerhetspolisen P-G Vinge hävdar att de vet att Löfberg utsattes för påtryckningar efter sitt uttalande inför JK och att hon därför ändrade sin historia. Det är enligt min mening också den enda slutsatsen man kan dra av Löfbergs agerande. Frågan är dock vem som egentligen påverkade henne. En tidigare okänd uppgift är att Stig Synnergren den 5 juni 1979 – som då nyligen avgått som ÖB – ringde upp Ing-Britt Löfberg strax efter att han tagit del av JK:s utredning. Detta berättade Synnergren själv inför Försvarets Underrättelsenämnd dagen därpå. Av en uppteckning han då överlämnade till FUN framgår:

Vid telefonsamtal med fru Löfberg i går meddelade hon mig att ingen aktiv övervakning (sic) skett, att ingen uppgiftsinhämtning skett, men att Paues och hon diskuterat internt vad som pågick inom vissa vänstergrupper.⁴⁶

Vem lämnar oriktiga uppgifter – Löfberg till Synnergren eller Synnergren till FUN? Om vi ska tro Synnergren så är det Löfberg och hennes uppgifter till Synnergren stämmer ju inte alls överens med de hon lämnade till JK endast några månader tidigare. De stämmer inte heller överens med de faktiska förhållandena. Den Wieslanderska kommittén var inte fullt så säker på Löfbergs uppgifter som betänkandet ger sken av. Kommitténs sekreterare, Rolf Holmqvist, har inför kommissionen uppgivit att

Gullnäs anteckningar från samtalet med Ing-Britt Löfberg och hans underhandsuppgifter till kommitténs ordförande Bengt Wieslander

⁴⁴ Ibid., JK:s samtal med Ing-Britt Löfberg och Marianne Berggren.

⁴⁵ Förhör med Ing-Britt Löfberg den 9 februari 2000. SÄKO. Löfberg uppger att hennes minne sviktar starkt efter en svår sjukdom.

⁴⁶ PM upprättad av Stig Synnergren inför samtal med Försvarets Underrättelsenämnd den 6 juni 1979. KH 3/79. Försvarsdepartementet.

gav dock knappast utrymme för tvivel om vad hon sagt vid JK-förhöret. Hennes uppgifter inför kommittén framstod därför inte som trovärdiga. Vad hon uppgett inför JK ansågs dock, i brist på annan bevisning, inte tillräckligt för att konstatera att inrikesverksamheten återupptagits.⁴⁷

Här kan nämnas att en annan av IB:s tidigare anställda, Marianne Berggren, var med vid JK:s förhör med Löfberg. Berggren uppger för SÄKO att Löfberg då sade att IB:s inrikesverksamhet hade återupptagits år 1972 i begränsad omfattning. Det gällde bl.a. kontakter med fackföreningsrörelsen. Det var enligt Berggren ingen tvekan om att Löfberg uttryckte sig så. Gullnäs hade då sagt "hörde jag verkligen rätt, ta om det där" varvid Löfberg upprepade vad hon nyss sagt. När Berggren och Löfberg därefter var på väg från förhöret sade Löfberg att "det kanske var dumt att berätta det där".⁴⁸

Ingvar Paues har inför kommissionen uppgivit att han aldrig talade med Synnergren om ett återupptagande av inrikesverksamheten. Den kontakten hade i så fall Elmér haft. Paues skulle enbart rapportera till Elmér.

De motstridiga uppgifterna om Synnergrens roll i samband med återupptagandet av IB:s inrikesverksamhet, kan säkerligen förklaras med beslutet inom försvarsstaben år 1969 om att Fst/Säk inte längre skulle föra register över svenskar. Detta var föranlett av åsiktsregistreringsförbudet i den då ikraftträdande Personalkontrollkungörelsen. Registreringsverksamheten fortsatte dock och var mycket nära att avslöjas i samband med 1972 års värnpliktskonferens i Örebro.⁴⁹ Då Synnergren på senare år talat om inrikesverksamhet inom försvarsstaben är det Fst/Säk:s övervakning av bl.a. vänsterextremister han åsyftat. År 1991 sa han exempelvis att IB:s inrikesverksamhet hade upphört 1969/1970 men att man inom Fst/Säk följde KFML(r) eftersom det talades om att infiltrera försvaret:

⁴⁷ Samtal med Rolf Holmqvist den 12 januari 2000. SÄKO.

⁴⁸ Förhör med Marianne Berggren den 12 januari 2000. SÄKO. Berggren förklarade vidare att förre IB-medarbetaren Axel Hedén senare berättat för henne att Löfberg utsattes för påtryckningar av Elmér och Bertil Wenblad i syfte att ta tillbaka uppgifterna. Påtryckningarna skulle bl.a. ha bestått i att Löfberg fick en bostadsrätt av Elmér. Här ska också nämnas att i samband med JK:s utredning hördes som nämnts också den då nytillträdde överbefälhavaren Lennart Ljung. Inför sitt samtal med Gullnäs samtalade han med ett flertal personer, bl.a. Synnergren och Elmér. Uppteckningarna har sparats vid MUST och lämnats till kommissionen. Huruvida Elmér återupptagit inrikesverksamheten diskuterades inte.

⁴⁹ För en redovisning av denna se Lampers, Lars Olof: *Värnpliktsriksdagen i Örebro 1972*. SÄKO.

Alltså jobbade försvarets säkerhetsavdelning för att hålla rent framför vår egen port så att vi inte fick in de vi inte ville ha. Vi såg ju till att kommunister inte blev officerare.⁵⁰

I samma intervju hävdade han att den inrikesverksamhet som Elmér bedrivit sedan 1950-talet upphörde omkring 1970. Vid några tillfällen under 1997 och 1998 hävdade Synnergren åter att den verksamhet inom försvarsstaben som övervakade vänsterextremister i det tidiga 1970-talet sköttes av Fst/Säk.⁵¹ Då jag intervjuade honom i oktober 1997 uppfattade jag att han gav uttryck för medverkan till att inrikesverksamheten återupptogs. I ett brev skrev han något senare:

Jag har inte bekräftat att IB tog upp inrikesverksamheten. Vad som gjordes var

att Elmér fortsatte att vid sidan av Lundström (E:s efterträdare) fullfölja Krigs-IB:s verksamhet. Elmér bidrog till att bibehålla våra kontakter med Finland och Norge.

Försvarsstabens säkerhetsavdelning i Göteborgsområdet och t.o.m. i Bodenområdet nog följde KFMLr:s verksamhet i syfte att infiltrera Försvarsmakten.⁵²

I en intervju för *Värnpliktsnytt* sade Synnergren att Olof Palme var medveten om agerandet. Han påpekade att han inte skulle ha fortsatt med inrikesverksamheten utan regeringens stöd och att det viktiga för honom var rikets säkerhet.⁵³ Första gången någon med insyn över huvud taget lyfte på locket till frågan om IB:s fortsatta inrikesverksamhet var 1993 då Anders Thunborg berättade följande inför Neutralitetspolitikkommisionen:

Thunborg: ... sedan så, det som var intressant det är ju också att det var ju bråk mellan polisen och militären. Därför att 1970 hade vi sagt att man skall inte ha några arkiv kvar och inte några registreringar av människor. Det måste vara polisens sak när det gäller inrikespolitiken. Så det skall över till polisen och det där utrikes det kan ligga hos militären. Och så kan ni tänka er då att rikspolischefen det var Calle Persson och överbefälhavaren var Stig Synnergren. Och så när de började stycka i bitarna där och samtidigt som det började bli turbulens i svenska samhället med Vietnamrörelser och demonstrationer och Stig Synnergrens tro på polisen var inte särskilt stor. Och det var alltså stort bråk mellan Calle Persson och Synnergren mitt uppe i det här, det kanske du kommer i håg?

⁵⁰ Göteborgs-Posten den 3 november 1991.

⁵¹ Se *Värnpliktsnytt*, december 1997.

⁵² Synnergren i brev till författaren våren 1998.

⁵³ *Värnpliktsnytt*, december 1997.

Gösta Gunnarsson: Jo.

Leif Leifland: Jodå, de är två (ohörbart) personer båda två.

Thunborg: Och det gjorde det ... och genom att då militären, och vi hade det här för värnpliktiga, så sätter Synnergren i gång och börjar med IB-verksamheten igen inom militären, trots att vi hade sagt att det skulle han inte göra, det skulle vara polisens sak. Så där hade vi problem med Stig att få honom att hålla sig till det vi hade bestämt och samtidigt få polisen att vara någorlunda duktiga när det gällde den interna verksamheten. Men Stig Synnergren ville ju inte släppa de här sakerna.⁵⁴

I samtal med FUN 1998 sade Thunborg att han som statssekreterare inte hade sysslat med IB:s inrikesverksamhet. Han hävdar att denna återupptogs "på grund av malmstrejken och oenighet mellan ÖB och rikspolischefen". Detta hade skett utom Thunborgs vetskap och han hade själv fått reda på det "efter 1971". Han kommenterade inte vem som skulle återupptagit verksamheten.⁵⁵ Birger Elmér tycks märkligt nog inte ha tillfrågats i saken då han hördes av FUN 1998. Som framgick av Thunborgs uttalande inför Neutralitetspolitikkommisionen 1993 menade han att Stig Synnergren var den som tog initiativ till att IB:s inrikesverksamhet återupptogs. Då Synnergren i brev till författaren våren 1998 kommenterade dessa påståenden tillbakavisade han Thunborgs uppgifter om att Synnergren åter satt igång "med IB-verksamheten". Synnergren underströk att den övervakning som Thunborg talade om "hade försvarsstaben ansvar för, inte Elmér".⁵⁶

Det faktum att Synnergren endast talar om Fst/Säk skulle kunna förklara varför Anders Thunborg antar att det var Synnergren som låg bakom återupptagandet av "IB:s" inrikesverksamhet – i själva verket kan Thunborg ha blandat ihop de två verksamheterna i detta avseende. Mycket pekar alltså på att Synnergren någon gång i början av 1970-talet verkade för att Fst/Säk efter det att Personalkontrollkungörelsen trätt i kraft, fortsatte att övervaka svenska medborgare med anknytning till försvaret. Den diskussion som Carl Persson hade med Synnergren i december 1969 torde även den ha gällt Fst/Säk:s verksamhet.

⁵⁴ Neutralitetspolitikkommisionens utfrågning av Anders Thunborg. Neutralitetspolitikkommisionens arkiv. Regeringskansliets centralarkiv. Thunborg har i kompletterande samtal den 7 november 2002 förklarat att hans uppgifter om Synnergrens roll i sammanhanget bygger på antaganden.

⁵⁵ Försvarets Underrättelsenämnds utfrågning av Anders Thunborg. *Redovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Försvarets Underrättelsenämnds rapport till regeringen den 26 november 1998.* Dnr FO 98/2531/EC/RC. Fö.

⁵⁶ Synnergren i brev till författaren våren 1998.

SAP:s dåvarande partisekreterare Sten Andersson har i förhör inför SÄKO hävdad att han saknar kännedom om varför inrikesverksamheten återupptogs men menar att det är alldeles klart att Elmér och Paues åter var aktiva i början av 1970-talet. Andersson utgår från att Elmér och Paues hade ett fortsatt uppdrag från statsmakterna eller kanske av Stig Synnergren. Han tror att Sven Andersson kände till det och att regeringen anslog pengar till verksamheten. Enligt Andersson var det alldeles nödvändigt att verksamheten återupptogs med tanke på vissa svenska nyckelindustrier och "SÄPO klarade inte uppgiften". Dessutom hade säkerhetspolisen vid denna tid dåligt rykte inom partiet eftersom man utpekade Olof Palme som en säkerhetsrisk. Andersson vet inte hur längre inrikesverksamheten pågick.⁵⁷

Slutsatser

I början av 1970-talet bedrev alltså både IB och Fst/Säk i mindre utsträckning övervakning av svenska medborgare i politiska organisationer trots de beslut som fattades under hösten 1969. I debatten om IB har inrikesverksamheten efter 1970 fått en så central plats att Fst/Säk:s motsvarighet helt kommit i skymundan.

Sammantaget pekar uppgifterna på att Birger Elmér fick uppdraget att fortsätta med den inrikes övervakningen vid sidan av IB:s egentliga arbetsuppgifter. Troligen skedde detta utom ÖB:s och försvarsstabens kännedom. Ingen person kan med bestämdhet peka ut Synnergren som ansvarig och han har själv alltid förnekat detta. Synnergrens uppgifter vinner ytterligare något stöd av Sven Anderssons uppgifter om att Birger Elmér personligen såg till att hålla regeringen underrättad om olika saker. Thunborgs vaga uppgifter måste konstateras vara felaktiga. Vem som är den riktiga initiativtagaren är svårt att säga. Det kan ha kommit från tre håll – Elmér själv, personer inom regeringen eller SAP:s ledning. Syftet är inte lika lätt att förklara och jag ska återkomma till detta i nästa avsnitt. Klart är emellertid att verksamheten efter 1971 bedrevs i än mer intimt samarbete med företrädare för SAP än tidigare.

Synnergren kan däremot tillskrivas ansvar för att inrikesverksamheten inom Fst/Säk fortsatte. Möjligen hade han inte djupare insyn i formerna.

Ett flertal personer – Paues, Engman och Thunborg – har bestämt hävdad att inrikesverksamheten återupptogs på hösten 1971.

⁵⁷ Förhör med Sten Andersson den 27 januari 2000. SÄKO.

Både Engman och Thunborg trycker dock på orsaker som ligger mer än ett år tidigare – konflikten i malmfälten. Till detta lägger också Engman den framväxande "avgrundsvänstern". Varför skulle man ha väntat så lång tid med att återuppta inrikesverksamheten? Svaret är säkerligen att den egentligen aldrig upphörde – under perioden från hösten 1969 till 1971 hade man bara ett annat system. Insyn i denna trafik ges med hjälp av säkerhetspolisens förtroliga meddelare "A.C".

Man ska komma i håg att SAP helt oberoende av IB:s verksamhet under hela 1960-talet fortsatte att centralt samla in uppgifter från olika håll i landet om situationen ute i landet med hänsyn till kommunisterna, extremvänstern och de allt oftare förekommande vilda strejkerna. Några personer inom detta kontaktnät lämnade under perioden fram till 1970 också uppgifter till de anställda inom IB/03. I samband med att IB:s inrikesverksamhet avvecklades 1969, skulle rapportörerna enligt Anders Thunborg fortsättningsvis ha kontakt med säkerhetspolisen. Han menar dock inte alla de kontaktmän som IB hade ute i landet på arbetsplatserna utan snarare mer centrala personer som Ingvar Paues. Denne har emellertid hävdat att han upphörde med all inrikesverksamhet under perioden mellan hösten 1969 – hösten 1971. Vad som är märkligt är dock att plötsligt på hösten 1969 skedde en kanalisering av handlingar mellan SAP:s partiexpedition och säkerhetspolisen, dokument som huvudsakligen rörde olika former av kommunistisk verksamhet och vilda strejker. Men hur är det möjligt att man inom SAP – vars företrädare gång på gång framhållit misstron mot säkerhetspolisen – kunde förmå sig att lämna uppgifter dit? Förklaringen är att en av de anställda på SAP:s kansli var släkt med en partipolitiskt aktiv lokal chef för säkerhetspolisen i Umeå, Alf Burström. Det var till denne handlingarna gick. Rapporteringen pågick relativt regelbundet under två år tills den upphörde ungefär vid den tidpunkt då IB:s inrikesverksamhet återupptogs. En total genomlysning av rapportserien finns i kapitel 10, *SAP:s kontakter med säkerhetstjänsterna*.

9.6 Åren 1971–1973: Inrikesverksamhet på sparlåga

Efter att Elmér på hösten 1971 sagt åt Paues att återuppta inrikesverksamheten, började denne aktivera sina gamla kontakter. Paues uppfattade Elmérs uppmaning på hösten 1971 att hålla koll på Kfml(r) som att det mer eller mindre handlade om en fortsättning

på den verksamhet som bedrivits under 1960-talet. Man skulle inte registrera eller rapportera till försvarsstaben utan behålla det som en information "och så fick dom väl fråga". I den mån Paues rapporterade något var det till Elmér men det är okänt vart denne gick med informationen. Paues reste runt i landet och träffade en del av de personer som fram till 1969/1970 hade varit hans kontaktmän. Det är okänt om kontaktmännen hade klart för sig att verksamheten förändrats sedan 1960-talet. Paues intresserade sig för aktiviteter inom varven och industrin, klippte ur tidningar, följde de fackliga valen som var "väldigt aktuella". Namnuppgifter förekom inte så mycket. Under 1970-talet gjordes ingen systematisk kartläggning av Vpk, man följde endast spelet mellan stalinister och de andra, som Apk-arna i Norrbotten (det senare visar att man ägnade sig åt detta så sent som på våren 1977). Den kontakt som Paues hade med Elmér under 1970-talet var informell och präglades av det faktum att de två känt varann i tjugo år. Paues skulle rapportera allt han fick reda på till Elmér och Paues fick inte närmare reda på varför. Paues inledde sina dagar med att studera tidningar, därefter hade han kontakt med någon person, eventuellt Elmér till vilken han vanligtvis lämnade allmänna informationer.⁵⁸ Paues ägnade sig åt "gänget" kring C H Hermansson och Lars Werner, t.ex. Jörn Svensson. Han sökte skapa en allmän bild av hur VPK fungerade och följde striderna mellan falangerna. Så småningom fann han att han inte kom någon vart i detta arbete. Han och Ing-Britt Löfberg upprättade kanske 200–300 registerkort över svenskar.⁵⁹ Bland de tidningar Paues studerade fanns Norrskensflamman. Han eller hans sekreterare Ing-Britt Löfberg, hämtade den varje fredag ett antal år mellan 1971 och 1975 på Stockholms läns partidistrikt där Märten Johansson, en av Paues´ kontaktmän, prenumererade på den.⁶⁰

I början av sommaren 1972 rekryterades ännu en person till Paues´ avdelning. Det var den då avgående förbundssekreteraren i SSU, Ulf Karlsson, som på halvtid skulle utföra arbete åt IB. Inom SSU hade Karlsson främst ägnat sig åt fackliga samt värnplikts-sociala frågor. Då frågan om kommunistisk infiltration i förbanden under dessa år var aktuell, kom Karlsson att diskutera denna med bl.a. Stig Synnergren och Anders Thunborg. Bland annat diskute-

⁵⁸ Förhör med Ingvar Paues den 26 januari 2000. SÄKO.

⁵⁹ Samtal med Ingvar Paues den 7 augusti 2000. SÄKO.

⁶⁰ Kokk (2001) s 324. Kokk har fått uppgiften från Marja Karlsson, vid den aktuella tiden anställd på Stockholms läns partidistrikt. Märten Johansson arbetade på samma ställe 1971–1975.

rades händelserna vid värnpliktskonferensen i Örebro i mars 1972. Vid denna tid tog enligt Karlsson Birger Elmér initiativ till ett samtal som rörde IB:s underrättelseverksamhet i utlandet. Elmér ville diskutera de resor till kommuniststaterna som företogs av företrädare för olika politiska ungdomsförbund inom ramen för Ungdomens landsråd (SUL). Elmér undrade om delegaterna under sina resor möjligen kunde vara "hålla ögon och öron öppna" och sedan rapportera till försvarsstaben. Någon tid senare, då Karlsson skulle sluta som förbundssekreterare, fick han erbjudande från Birger Elmér om jobb i IB:s inrikesdel men med officiell anställning på AMS. Detta möjliggjordes genom en uppgörelse mellan verkets generaldirektör Bertil Olsson eller dennes närmaste man å ena sidan och försvaret å den andra. IB betalade en del av Karlssons lön till AMS. Innan han tackade ja, rådgjorde Karlsson med Ingemar Engman och Anders Thunborg, vilka båda rådde honom att ta jobbet.⁶¹ Enligt Ingemar Engman var det Ingvar Paues som föreslog att Karlsson skulle anställas och Sven Andersson, Anders Thunborg och Engman diskuterade sedan detta vid några tillfällen.⁶² Ulf Karlsson och Ingvar Paues träffades omkring en gång i veckan för diskussioner. Karlsson, som alltså inte arbetade i samma lokaler som Paues, berättar att denne hade till huvuduppgift att på uppdrag av Elmér hålla kontakt med Finland och Norge och att han ofta reste till dessa länder. Han hade också till uppgift att kontrollera "gammelkommunisterna i Vpk och Apk". Karlsson kunde inte själv se gammelkommunisterna som ett hot; "(d)e utgjorde inget demokratiskt problem men väl ett fackligt och företagsmässigt sådant", säger han. Det framstår således som att Paues och Karlsson arbetade med var sitt projekt även om Paues hade insyn i Karlssons verksamhet.⁶³ Karlsson har hävdad att han träffade Elmér vid fyra-fem tillfällen under den tid han var verksam för IB. Karlsson berättade då vad han kände till om vänsterextremister och Elmér "lyssnade intresserat" på vad han kunde berätta. Karlsson hjälpte också Elmér att finna pålitliga personer inom andra politiska ungdomsförbund, som FPU, CUF och MUF.⁶⁴

Från sommaren 1971 och till senast våren 1972 arbetade Ingvar Paues i en av IB:s lokaler i Bromma. Därefter höll man ett kort tag till i Ing-Britt Löfbergs bostad, som då låg på Sandelsgatan i Stockholm. Därefter fick man tag i en lokal på Kungsgatan 55 i

⁶¹ Kokk (2001) s 454-455.

⁶² Förhör med Ingemar Engman den 14 juni 2000. SÄKO.

⁶³ Förhör med Ulf Karlsson den 9 mars 2000. SÄKO.

⁶⁴ Ibid.

Stockholm på vars dörr Paues satte upp skylten "ETB-konsult" vilket tydligen var en skylt utan vidare förankring i något företag, eftersom ETB-konsult inte fanns registrerat i länsstyrelsens register eller hos Patent- och registreringsverket. "ETB-konsult" stod enligt Paues inte för något särskilt – "något måste det ju stå", säger han endast.⁶⁵

9.7 "Forestakonferenserna"

Karlsson hade vid IB en för en hemlig underrättelsetjänst minst sagt väsensfrämmande arbetsuppgift. Han skulle, har han själv berättat, i IB:s regi organisera "argumenttrimningskurser" för unga människor inom SSU så att dessa skulle vara bättre rustade att ta debatter med de aktiva inom extremvänstern. För att finna sådana personer skulle Karlsson använda sig av sina gamla SSU-kontakter.⁶⁶ Anledningen till detta var enligt Karlsson att det vid denna tid förekom att personer som tillhörde Kfml(r) genom telefonhot, brev med mänsklig avföring och kanske också genom enstaka sabotage försökte skrämja socialdemokrater från att ställa upp som fackliga förtroendemän. Dessa metoder riktade sig främst mot personer verksamma inom Kommunal- och Metallindustriarbetareförbunden i Stockholm och Göteborg. Varven, spårvägarna och sjukhusen hade särskilda problem. Karlsson träffade själv ett tiotal personer som varit utsatta för hot av olika slag. Han menar vidare att Kfml(r) ägnade sig åt "filibusterpolitik på Kommunals och Metalls möten". Ofta var dessa personer mycket välutbildade, de tog "enahanda arbeten" och var enligt Karlsson "aktiva agitatorer på arbetsplatserna". Han påpekar också att de uppfattades som "element som var farliga för demokratin och tränade för att starta något". Ulf Karlssons uppgift var alltså att finna personer som var "motståndskraftiga nog att orka stå emot dessa provokationer och avslöja sabotörerna genom att i diskussioner få upp dem på banan". Han samlade information om vilka personer och arbetsplatser som varit utsatta och diskuterade "vad som var på gång". I Göteborg förde han sådana diskussioner med bl.a. Leif Andersson och Sören Mannheimer. Karlsson uppger också att en tidigare säkerhetspolis i Göteborg, Axel Eriksson, hjälpte till att katalogisera vilka hot som förekommit från enskilda. Bland de personer som i Göteborg hjälpte Karlsson att rekrytera lämpliga personer fanns Leif

⁶⁵ Samtal med Ingvar Paues den 11 april 2000. SÄKO.

⁶⁶ Kokk (2001) s 456.

Andersson, SSU:s dåvarande distriktsordförande Göran Johansson, ordföranden i Metallklubben Nils Karlsson samt chefen för Göta-verken Bengt Tengroth. De två senare hade för övrigt själva varit utsatta för hot. Sonderingarna ledde snart till att Karlsson träffade ca 25 personer – huvudsakligen rekryterade från Kommunal och Metall – med vilka han resonerade om hur man skulle stå emot vänsterextremisterna. Det skedde dels vid ett flertal mindre möten, dels vid två eller tre konferenser på hotellet Foresta på Lidingö. Konferenserna varade omkring en halv dag och deltagarantalet vid varje tillfälle uppgick till omkring tio stycken. Karlsson informerade själv om säkerhetsrisker och hur sådana kunde bemötas. Vid en av dessa konferenser deltog såväl Elmér som Paues och vid en annan, i december 1972, närvarade John Olle Persson och Bengt Tengroth som var "minst lika delaktiga i kursen som Karlsson".⁶⁷

Karlsson har för Enn Kokk berättat hur det konkret kunde gå till vid kurserna. Bengt Tengroth hade avgått som ordförande för Metall 41:an i Göteborg 1971. Tengroth hade enligt Karlsson utsatts för omfattande trakasserier från KFMLr:s sida. Vid kursen diskuterade man sedan hur Tengroths efterträdare skulle hantera en liknande situation.⁶⁸

Flertalet deltagare hade enligt Karlsson ingen aning om att det var försvarsstaben som arrangerade konferenserna. Deras resekostnader förskotterades av respektive fackförening vars utlägg senare ersattes av IB.⁶⁹ I Stockholm skulle John Olle Persson och Gunnar Skoglund känt till detta och i Göteborg var det Leif Andersson och Göran Johansson som såg till att deltagarna fick biljetter. Vidare instruerades dessa att de inte fick berätta om sitt deltagande i konferenserna. Gunnar Skoglund efterträdde 1971 Nils Gösta Damberg som facklig sekreterare vid SAP:s partikansli. I samtal med SÄKO säger sig Skoglund inte minnas några kurser på Foresta men han kommer tydligt ihåg hur han medverkade till att arrangera veckoslutskurser och seminarier i syfte att informera om extremvänstern. Han utesluter inte att Göran Johansson och John Olle Persson kan ha varit föreläsare i dessa sammanhang. Det var "noga med vilka som fick delta i dessa kurser; dessa personer skulle vara väldigt klara socialdemokrater". De fick antagligen inga allmänna kallelser utan handplockades. Skoglund hjälpte själv till med detta "och kan säkert ha gjort det på John Olle Perssons initiativ". Han

⁶⁷ Förhör med Ulf Karlsson den 9 mars 2000. SÄKO.

⁶⁸ Kokk (2001) s 457.

⁶⁹ Ulf Karlsson har i kompletterande samtal den 14 oktober 2002 uppgivit att pengarna utbetalades kontant i samband med kursen, sannolikt av sekreteraren Ing-Britt Löfberg.

“kan dock svära på bibeln” att han inte känt till att sådana kurser hållits i någon säkerhetstjänsts regi. Till skillnad från Ulf Karlsson är Skoglund av uppfattningen att extremvänstern inte utgjorde något hot mot rikets säkerhet “men väl mot stabiliteten i fackföreningarna, t.ex. genom att initiera vilda strejker”. Det gällde därför att upprätthålla fackföreningarnas auktoritet, menar han. Företrädare för nyvänstern flyttade från ort till ort och bytte arbete. Då de uppnått en viss position inom fackföreningen började de att propagera för att använda facket på ett nytt sätt. Dessutom hade socialdemokraterna överraskats av malmfältsstrejkerna där “kommunisterna var mycket aktiva” och, enligt Skoglund, “utnyttjade det missnöje som fanns”. Gruvfacket i Norrland, varven i Göteborg, där närmast Metall var berört, samt Byggnadsarbetarförbundet i Stockholm var särskilt utsatta. Detsamma gällde också det tidigare så stabila Kommunalarbetsförbundet, där såväl vårdsektorn som spårvägarna anställde mycket ny personal.⁷⁰

Leif Andersson minns i samtal med SÄKO att Ulf Karlsson “under sin tid som förbundssekreterare” frågade om Andersson kunde rekommendera ungdomar från arbetsplatser där många KFML(r):are förekom. Avsikten var att dessa ungdomar skulle utbildas i hur KFML(r) skulle bekämpas. Andersson tror att Karlsson framställde det som att kurserna hölls i SSU:s regi. Då förbundet kallade till kurser var det också SSU centralt som betalade resan för deltagarna. Andersson hävdar att kursen leddes av Sten Andersson. Utöver Göran Johansson minns han också Ingvar Paues, Per Fagerström, Anders Thunborg och troligen Nils Gösta Damberg som deltagare. Sammanlagt deltog ca 20–25 personer. Man diskuterade KFML(r):s verksamhet. Andersson vet inte vem som bjöd in till konferensen och kan heller inte erinra sig vem som betalade tågbiljetterna. Detta var en konferens, om vilken man inte sade något utåt.⁷¹

Göran Johansson har berättat för SÄKO att han var bekant med Ulf Karlsson sedan studieåren och visste att denne var verksam med utbildning av fackföreningsfolk för att dessa skulle ta upp kampen med extremvänstern. Johansson tror att han rent allmänt kan ha nämnt personer som var lämpade för sådan utbildning. Han känner dock inte igen Karlssons uppgift att fackföreningarna förskotterade medel till deltagarnas biljetter, utlägg som sedan ersattes av försvaret. Johansson deltog vid ett tillfälle i en kvällsträff på Foresta. Detta kan ha varit i december 1972. En ganska stor sam-

⁷⁰ Förhör med Ulf Karlsson den 9 mars 2000. SÄKO.

⁷¹ Samtal med Leif Andersson den 10 oktober 2000. SÄKO.

ling deltagare närvarade och det är enligt Johansson också möjligt att även Birger Elmér och Ingvar Paues deltog. Johansson minns att inpasseringen kontrollerades.⁷²

Lars Engqvist, som i början av 1970-talet var verksam inom SSU och i juni 1972 blev förbundsordförande, har i förhör berättat att han deltog i ett möte på Foresta och att han då träffade Birger Elmér för första gången. Enligt Engqvist arrangerades mötet av partiet med Sten Andersson som initiativtagare. Vid mötet deltog även Birger Elmér, Engqvist trodde då att denne var från partiet. Han tror att också Ingvar Paues var med. Bland andra deltagare minns han John Olle Persson, Göran Axell och troligen också Nils Gösta Damberg och Märten Johansson. Han kan dock inte erinra sig att Ulf Karlsson var med. Ämnet för mötet var kampen mot vänsterextremism och vilda strejker. Personer från olika delar av landet berättade om hur läget var, vilka hot som riktades mot socialdemokratin och fackföreningsrörelsen. Mötet hade en analyserande karaktär och man gjorde ingen uppräkningslista av namn på vänsterextremister. Elmér och Paues höll inte något föredrag utan var där som åhörare. Engqvist är övertygad om att mötet hölls före han blev SSU-ordförande. Han tror att det var antingen 1970 eller 1971.⁷³

Per Fagerström, som då var aktiv inom Svenska Byggnadsarbetareförbundet minns också han ett möte av ovanstående slag där åtminstone Ingvar Paues deltog. Fagerström blev inbjuden av Börn Pettersson som också beskrev Paues, vilken Fagerström aldrig träffat, som "Hemlige Jönsson". Fagerström har uppfattningen att Paues inte sa något utan endast satt och noterade och lyssnade. Han förstod att Paues representerade något hemligt och att han inte var polis.⁷⁴

Björn Pettersson minns att det var flera möten av nämnda typ under åren kring 1970. Diskussionerna kretsade bl.a. runt vilda strejker och hur man från den fackliga sidan skulle bemöta extremvänsterns metoder. Pettersson minns att Ingvar Paues deltog i några möten. Anledningen till dennes närvaro var att Paues tidigare varit ombudsman i Norrbotten och därför hade erfarenheter inom området. Pettersson uppfattade Paues som partiman och visste då inget om hans koppling till IB – "det var inget spännande runt honom". Pettersson tror att han mycket väl kan ha berättat för Fagerström vem Paues var, men menar att omdömet "hemliga

⁷² Samtal med Göran Johansson den 9 oktober 2000. SÄKO.

⁷³ Förhör med Lars Engqvist den 10 oktober 2002.

⁷⁴ Samtal med Per Fagerström den 16 oktober 2002.

Jönsson” är Fagerströms uttryck. Vid något tillfälle, det kan ha varit på Foresta, deltog också Birger Elmér. Syftet med dennes närvaro var att man skulle få ”en internationell utblick”. Beträffande Elmér förstod Pettersson att denne representerade försvaret.

Pettersson vill minnas att den som såg till att dessa möten blev av var SAP:s facklige sekreterare Nils Gösta Damberg. Det var åtminstone via honom man fick inbjudningarna.

Sten Andersson uppger i förhör inför SÄKO att uppgifterna om Ulf Karlssons verksamhet 1972 är nya för honom. Leif Anderssons uppgifter att Sten Andersson skulle lett någon av kurserna är därför ”felaktig”. Sten Andersson hävdar att han möjligen, om det ovan nämnda tillfället gäller ett partisammanhang, har hälsat välkomna och talat om varför deltagarna var där, men detta var inget ovanligt – det har han gjort ”tusentals gånger”. Dert kan enligt Andersson mycket väl ha varit så att han på partiets vägnar kallade till den konferens som Lars Engqvist nämnt. Vid denna tid hade man bekymmer med strejker över hela landet och det var fullständigt rimligt att SAP arrangerade ”argumenttrimningskurser”. Att sedan Birger Elmér och Ingvar Puaes deltog i kursen var rimligt ”eftersom de hade kunskap på området”. Det är för Sten Andersson helt okänt att kursverksamheten skulle ha finansierats av försvarsstabens och det presenterades aldrig för Andersson att IB tagit initiativ till konferensen. Hade han känt till det hade han aldrig ställt upp. Sten Andersson säger sig därutöver endast ha deltagit i ett möte med Leif Andersson, Sören Mannheimer m.fl. i Göteborg med anledning av extremvänsterns verksamhet i staden och det var vid en middag i anslutning till den s.k. Krigs-IB-kursen på hösten 1975.⁷⁵

Bengt Tengroth har i förhör inför kommissionen sagt sig inte minnas Forestakurserna. I samtal med Enn Kokk tycks han dock berätta spontant om en sådan. Han minns då ett möte med bl.a. Leif Andersson, Sören Mannheimer, Göran Johansson och Sten Andersson som deltagare och att man diskuterade frågor som hade att göra med ”våra politiska motståndare på vänsterkanten”. Han nämner dock ingen koppling till IB och inte heller Elmér eller Puaes som deltagare.

Också Ingvar Puaes deltog i en av Forestakonferenserna på hösten 1972. Han minns inte vilka som deltog men tror inte att Elmér var med.⁷⁶

⁷⁵ Förhör med Sten Andersson den 6 december 2000 samt kompletterande samtal den 14 oktober 2002. SÄKO.

⁷⁶ Förhör med Ingvar Puaes den 21 juni 2000. SÄKO.

Gunnar Lundgren, på 1970-talet aktiv inom Gruv 4:an i Kiruna, minns en del möten av detta slag från den här tiden. Vid dessa rapporterade deltagarna om kommunister på de olika ställena. Det informerades även om säkerhetssituationen i Sverige och utomlands. Ofta var det fråga om flera dagars kurser och de ägde vanligen rum i Stockholmstrakten men vid ett tillfälle på ett slott i Skåne. En gång, troligen efter år 1973, höll man till på Hotell Malmen i Stockholm. Utbildningen i "strategi" kan ha letts av officerare. Föredragshållarna presenterades dock bara med namn och ingen uppträdde i uniform. Andra lärare var socialdemokrater. Kurserna var värdefulla för rapporteringen, dels för att de gav en allmän inblick i verksamheten, dels för att de skapade kontakter; "man visste vilka som var med i samma lag". Han tänkte inte på vem som betalade dessa kurser. Konferenserna omgavs av mycket hysch-hysch och det framhölls att det var otroligt viktigt att hålla tyst om dessa kurser. Han känner igen namnet Ulf Karlsson, troligen från en konferens på Lidingö. Det kan nog ha varit år 1972. Han hade intrycket att det var en rikstäckande konferens och det var inte många personer från varje ställe. Han vet inte vem som stod för kostnaderna i detta fall.⁷⁷

Det tycks av vittnesmålen att döma som att det handlar om fler än en konferens där Elmér och/eller Paues deltagit.

9.8 SAP, vilda strejker och extremvänstern

Med tanke på uppgifterna om Ulf Karlssons verksamhet och Foresta-konferenserna finns skäl att närmare studera hur man inom SAP betraktade den politiska omgivningen på vänsterkanten.

Gruvstrejken 1969

Det går väl knappast att föreställa sig vilken chock det var för socialdemokraterna och LO då gruvstrejken bröt ut på vintern 1969. Måltavlorna för de strejkandes anklagelser utgjordes nämligen inte bara av det statliga LKAB utan kanske framför allt av det lokala facket, Gruvarbetareförbundet samt LO-ledningen. Gruvstrejken blev därför för vänstern en bekräftelse på den socialdemokratiska arbetarrörelsens svek och klassförräderi. På förvintern 1969 protesterade gruvarbetarna i Svappavaara mot sänkningen av

⁷⁷ Samtal med Gunnar Lundgren den 11 februari 2002. SÄKO.

ackordslönen och den 9 december vägrade de att fortsätta arbeta. Strejken spred sig till gruvorna i Malmberget och Kiruna och nästan 5 000 arbetare deltog. Lönerna var inte enda orsaken till strejken, arbetarna protesterade också mot rationaliseringar, avskedanden, omplaceringar och skiftarbete. De strejkande arbetarna ställde omgående facket åt sidan och bildade en egen 27-manna-delegation som ställde mycket långtgående krav på arbetsgivaren. Strejkkassan var snart förbrukad och från fackföreningsrörelsen var naturligtvis inget stöd att vänta. Än mer generande för denna var att insamlingar över hela landet kunde göras för att garantera den fortsatta strejken. Efter någon tid gjorde LO:s andre ordförande Kurt Nordgren ett försök att få kontakt med de strejkande vilket småningom lyckades. Efter nästan två månaders strejk kunde man enas om ett bud och arbetet återupptogs.

Hjalmar Rantanen, då anställd vid LO, fick samband med strejkerna i malmfälten LO-ordföranden Arne Geijers uppdrag att söka ta reda på om konflikten organiserats av finska kommunister. Geijer hade nämligen fått en sådan uppgift från Svappavaara. Rantanen besökte många finska gruvarbetarfamiljer och fann att de finska kommunisterna inte hade kapacitet att organisera någonting, vilket han rapporterade till Geijer. Han misstänker att den rapport som föranlett Geijers oro kom från IB/03. Genom någon, antagligen Damberg eller Paues, fick Rantanen uppfattningen att Geijer var införstådd med IB:s verksamhet.⁷⁸

IB-aktivitet i samband med strejken

Journalisten och författaren Björn Elmbrant skriver i sin biografi om Olof Palme (1989) att det dröjde innan denne förstod vad som egentligen hänt i samband med strejken. Detta, menar Elmbrant, framgick av hans "förvirrade sidokommentarer under de första strejkdagarna om en kommunistisk konspiration och att en av strejkledarna skulle vara sexuellt avvikande".⁷⁹ Några år senare skrev Hemmets Journal att Palme hade sänt egna medarbetare upp till Kiruna för att spionera på de strejkande. Denna tråd togs upp av Peter Bratt och Jan Guillou i samband med IB-avslöjandet när de skrev att Ingvar Paues "var själv uppe i Kiruna/Malmberget under gruvstrejken på spionuppdrag". Vid en presskonferens i samband

⁷⁸ Samtal med Hjalmar Rantanen den 2 november 2001. SÄKO.

⁷⁹ Elmbrant (1989) s 93.

med avslöjandet 1973 kommenterade försvarsminister Sven Andersson påståendet:

Det har jag inte kontrollerat, ja vi kan, jag har inte hunnit tala med honom, honom är jag personligen god vän med sedan gammalt, det är Paues och han har varit i denna verksamhet tidigare. Men han har andra uppgifter som ger honom mycket stor anledning att befinna sig i Norrland ibland, det kanske jag kan tala om. Men det har jag faktiskt inte kontrollerat. Jag har frågat Palme om han har skickat upp Paues som tidningarna skrivit, han bara skrattade och sa att han aldrig, inte talat med Paues.⁸⁰

Vid en riksdagsdebatt några veckor senare togs frågan åter upp och Andersson var då mer bestämd:

Jag har sett tidningsuppgifter om det, men IB har ingen agent som har skickats till Kiruna.⁸¹

Det är dock helt klart att Paues varit i Kiruna under strejken. Den säkraste källan till detta är hans eget vittnesmål i ett förhör med Carl Axel Robèrt på hösten 1973 där även datumet för vistelsen lämnas. I en sammanfattning av förhöret skriver Robèrt:

Paues bestrider att han – vilket uppgivits i FiB/Kulturfront, under Gruvstrejken besökt Kiruna i syfte att bevaka konflikten. Han besökte Kiruna den 30 .12. 1969 men "det var ett helt annat ärende". IB hade inget som helst intresse av gruvkonflikten.⁸²

Den enda kommentar som Birger Elmér fällt i saken är helt avvisande:

Paues var inte anställd vid IB när han var uppe i Malmfälten. Ointressant anledning till varför han var där.⁸³

Paues hävdar i förhör inför SÄKO att han inte var i Kiruna för att övervaka strejken. Det var ett helt annat ärende; han skulle stödja en socialdemokrat i Malmberget, Börje Olofsson, och vara med på en diskussion. Han träffade en person i ledningen för arbetarkommunen som ville ha Paues' stöd för dennes linje.⁸⁴

Palme åkte aldrig upp till Malmfälten fast han uppenbarligen gärna ville. I stället var det Märten Johansson och Nils Gösta

⁸⁰ Uppteckning från presskonferensen den 4 maj 1973. Olle Hägers arkiv.

⁸¹ Riksdagsprotokoll den 18 maj 1973. Svar på interpellation nr 86 ang den s.k. informationsbyråns verksamhet. Riksdagen.

⁸² Chefsåklagare Robèrts förhör med Ingvar Paues den 27 augusti 1973. Förvaras i 3:7 402, löpnummer 4C. SÄPO.

⁸³ Häger & Villius samtal med Birger Elmér i januari 1974. Olle Hägers arkiv.

⁸⁴ Förhör med Ingvar Paues den 26 januari 2000. SÄKO.

Damberg som reste dit och det är sannolikt dessa som avses i Hemmets Journal. Deras resa resulterade i några rapporter om strejken varav en rapport, skriven av Damberg, sändes vidare till säkerhetspolisen.⁸⁵

Håkan Isacson har i samtal med 1974 års underrättelseutredning berättat att IB faktiskt hade ett intresse av vad som skedde i samband med strejken. Han redogör för hur "vi slog i våra register för att se om dom fanns där och en del fanns och andra fanns inte" med anspelning på de aktiva i sammanhanget. På fråga om vad som föranledde detta svarade Isacson att det handlade om en operation som kallades "Rödluan". Denna innebar att det hade kommit till "viss persons kännedom" att den dåvarande ryske korrespondenten för Izvestia i Helsingfors, via vissa mellanhänder i Stockholm, skulle vidarebefordrat pengar och "moraliskt stöd" till de strejkande. Misstankarna gjorde gällande att strejken mer eller mindre skulle ha "blåsts upp" och understötts av ryssarna.

Isacson: Och denne korrespondent bodde på ett hotell här i Stockholm som bara låg cirka 50 meter från operationsavdelningens lokaler på Grevgatan, han skulle där på hotellet ha haft kontakter med en flicka som var rödhårig, därav namnet på operationen och hon skulle i sin tur ha vidarebefordrat det hela till några andra personer. Det hela visade sig vara en flopp.⁸⁶

Utöver denna operation hade Isacson ingen kunskap om ytterligare IB-intresse för gruvkonflikten. Isacson hade lämnat liknade uppgifter om operation Rödluan i en artikel i Aftonbladet på våren 1974 där viss ytterligare information framkommer. Det framgår att hotellet hette Jarlos International och att pengarna ursprungligen skulle ha kommit från "ryska LO" och rört sig om "flera miljoner kronor". Både den misstänkta kvinnliga agenten (som skulle ha arbetat på hotellet) och korrespondenten (som uppgavs arbeta i Stockholm) skuggades enligt Isacson under ett halvår. Några uppgifter om att kvinnan skulle varit agent eller att pengar förmedlades kunde dock inte konstateras.

Det finns ingen anledning att betvivla Isaccsons uppgifter angående nämnda operation. Bland de IB-handlingar som i januari 1970 inkom till säkerhetspolisen finns en rapport om en korrespondent för APN:s stockholmskontor och dennes besök i Norrbotten. I rapporten förekommer också uppgifter om en rysk

⁸⁵ Märten Johansson har i samtal med SÄKO berättat om resan till Kiruna.

⁸⁶ Samtal med Håkan Isacson. 1974 års underrättelseutredning, arkivmaterialet. Dnr YK 2866. RA.

kvinna som sägs varit turistvärdinna hos Intourist. I rapporten görs ingen koppling till gruvstrejken men det kan ha varit dessa uppgifter som legat till grund för Isacssons uppfattning.⁸⁷

Inom SAP:s ledning var man vid denna tid mycket uppmärksamma på extremvänsterns verksamhet, vilket bl.a. framgår av det faktum att Nils Gösta Damberg lät sammanställa ett flertal rapporter om bl.a. vilda strejker, KFML och Kfml(r). Dessa rapporter gick sedan vidare till säkerhetspolisen, oklart dock vem som överlämnade dem (se mer om detta i kapitel *SAP:s samarbete med säkerhetstjänsterna; Källa A.C*). Damberg lät också på hösten 1970 upprätta ett formulär som sändes till partidistriktet, där man skulle fylla i uppgifter om varje vild strejk.⁸⁸ I Göteborgs arbetarkommuns verksamhetsberättelser för åren 1971–1974 kan man se en tilltagande uppmärksamhet hos det socialdemokratiska partiet för vänsterextremisternas verksamhet i staden. 1971 anges att

(o)ron på arbetsmarknaden i kombination med de olika extremistgruppernas aktiviteter gör att den politiska beredskapen på arbetsplatserna även i framtiden måste vara hög. Därför måste arbetet under det kommande verksamhetsåret inriktas på att ytterligare stärka fackklubbarna.

På hösten 1972 utbröt en vild strejk vid Arendalsvarvet i Göteborg. Det fanns ett flertal tecken som tydde på att strejken initierades av medlemmar i Kfml(r)⁸⁹. Detta föranledde följande notering i 1972 års verksamhetsberättelse:

Götaverkens socialdemokratiska fackklubb visade under oroligheterna på Arendalsvarvet vilken viktig funktion en väl fungerande fackklubb fyller. Extremistgruppernas försök att slå sönder fackföreningsrörelsen måste stoppas.

1973:

Skenbart har extremisternas aktiviteter på arbetsplatserna dämpats efter händelserna på Arendalsvarvet 1972. Det är dock bekant, att flera större arbetsplatser i Göteborg är utsatta för en ständigt ökad infiltration av extremister. Fackklubbarna kan här komma att spela en avgörande roll för händelseutvecklingen.

⁸⁷ Rapporten, daterad den 7 januari 1970, förvaras i Erik-serien, löpnummer 41, s 1340-1341. SÄPO.

⁸⁸ Formuläret, avbildat i *Kommunistjägarna* (1990), är daterat den 20 oktober 1970.

⁸⁹ Se Aftonbladet 20-21 oktober 1972 samt Expressen 21-23 oktober 1972.

1974:

En viss avmattning av extremistgruppernas aktiviteter har kunnat iakttagas på vissa större arbetsplatser, men samtidigt dyker grupper av detta slag upp på nya områden. Även fortsättningsvis måste fackklubbarna ha en hög beredskap mot politiska motståndare av olika typ.

Med början 1975 – då "sjukhusspionen" avslöjades – upphör noteringar av ovanstående typ helt i årsberättelserna, åtminstone under den period som överblickats i samband med den här undersökningen, d.v.s. fram till och med 1980.⁹⁰

Den tudelade hotbilden – en blandning av nationellt säkerhetsansvar och omsorg om det egna partiet – framgår av ett anförande som Götaverkens chef Bengt Tengroth i februari 1973 höll inför SAP:s verkställande utskott. I december 1972 hade KFMLr bjudit in företrädare för SAP till ett antal valdueller. Partiet hade avvisat förfrågan men såg sig av olika skäl, antagligen sådana som Karlsson och Skoglund här anført, nödgat att ta upp frågan om KFMLr i partiets verkställande utskott. Så skedde den 14 februari 1973 då Sten Andersson inledde mötet med att berätta att "redogörelser vi fått om KFMLr:s arbetsmetoder och framtidsplaner gör det nödvändigt att partiet och fackföreningsrörelsen mer aktivt och bestämt tar itu med KFMLr". Om man inte gjorde detta, menade Andersson, skulle man under våren riskera "att få en rad vilda strejker som utåt sett kommer att framstå som framsprungna ur reella missnöjesanledningar på arbetsplatserna, men som i själva verket organiserats av KFMLr". Därefter överlämnade han ordet till Bengt Tengroth för en redovisning av "de erfarenheter man inom den fackliga rörelsen i Göteborg har av KFMLr:s agerande, bl.a. av Arendalsstrejken ...". Tengroth, som tillsammans med John Olle Persson och Göran Johansson deltagit i en av de av Ulf Karlsson arrangerade Forestakurserna, berättade initierat om KFMLr och den i oktober 1972 inträffade Arendalsstrejken:

Den vilda strejken vid Arendalsvarvet i höstas var en generalrepetition av vad som var meningen skulle fortsätta vid Eriksberg och Uddevallavarven. Man siktade på att få en konfrontation, inte bara med varvsledningen och den fackliga organisationen utan också med ordningsmakten och eventuellt militären. Men konfrontationen uteblev och det har utlöst stor besvikelse bland Kfml(r)-arna. Den främsta anledningen till att Kfml(r) misslyckades med Arendalsaktionen var

⁹⁰ Årsberättelserna har ställts till förfs förfogande av TV 4-journalisten Jonas Gummesson som använde dem i sitt researcharbete rörande IB och det socialdemokratiska partiet i samband med boken *Kommunistjägarna* 1990.

att vi hade hela tiden vetskap om deras planer. Misslyckandet vid Arendalsvarvet ledde till självprövning och nya planer för framtiden.⁹¹

Hur det kom sig att "vi" som Tengroth säger, kände till KFMLr:s planer framgår inte. Kommissarien Axel Eriksson vid säkerhetspolisens sektion i Göteborg har dock berättat att han bistod någon inom Götaverkens ledning med informationer om var och när KFMLr tänkte sätta in vissa aktioner.⁹² Ulf Karlsson har i samtal med SÄKO berättat att Ingvar Paues fick informationer från en f.d. säkerhetspolis i Göteborg.⁹³ Tillfrågad om detta säger Paues att Karlsson troligen förväxlat honom med just Tengroth som på en kurs hade berättat att han i samband med en strejk vid Götaverken hade haft kontakt med Axel Eriksson. Paues hade själv ingen kontakt med Axel Eriksson eller någon annan person från säkerhetspolisens sektion i Göteborg.⁹⁴ Tengroth har i förhör inför SÄKO förnekat någon sådan kontakt.⁹⁵ Paues' uppgifter förtjänar dock viss tilltro. Tengroth har nämligen i samtal med Enn Kokk berättat att Axel Eriksson – "via Leif Anderssons förmedling" dök upp "när det var som jävligast på Arendal". Eriksson kunde, enligt Tengroth "förse oss med informationer om hur den våldsamma urladdning, som planerades, var organiserad, till exempel varifrån i Göteborg det skulle utgå bussar med KFMLr:are". Tengroth säger dock att han vid tillfället inte själv hade någon kontakt med Eriksson.⁹⁶ Det förefaller således fullt logiskt att Tengroth vid kursen på Foresta skulle ha berättat om den då nyligen avslutade strejken vid Götaverken och Erikssons roll i samband med denna. Dessutom har Karlsson berättat att Axel Eriksson hjälpte till med att katalogisera vilka hot som riktats från KFMLr mot bl.a. just Tengroth. Det är rimligt att anta att också en sådan uppgift ursprungligen lämnats till Karlsson av just Tengroth.

Per Fagerström har lämnat uppgifter som visar vad det egentligen handlade om för uppgifter som man fick från Eriksson. Vid någon av de konferenser om den fackliga situationen, där Fagerström deltog, berättade en facklig företrädare från Göteborg, Jörgen Thorstensson, om hur man i Göteborg hanterat Arendalsstrejken. Strax innan strejken skulle börja hade någon, Fagerström vet inte vem, stulit ett "körschema" för strejken ur en bil.

⁹¹ SAP: VU protokoll den 14 februari 1973, ARAB.

⁹² Förfs samtal med Axel Eriksson den 5 juni 1997.

⁹³ Förhör med Ulf Karlsson den 9 mars 2000. SÄKO.

⁹⁴ Samtal med Ingvar Paues den 11 april 2000. SÄKO.

⁹⁵ Förhör med Bengt Tengroth den 1 november 2000. SÄKO.

⁹⁶ Kokk (2001) s 263.

Fagerström tror inte att det var någon med anknytning till partiet som ordnade detta. Av "körschemat" framgick att strejken skulle börja med att ett antal strejkvakter skulle placeras vid huvudgången till varvet. Av det skälet lät man spärra av vägen fram till varvet och i stället fick arbetarna åka med buss in på området. Man fick också reda på att ett strejkmöte skulle hållas vid en viss tidpunkt i den s.k. skrovhallen. Man såg till att några personer arbetade över och skramlade med stora plåtbitar så att mötet blev omöjligt att genomföra. Dessutom framgick av "körschemat" att strejkledningen skulle ringa GT kl. 8.00 en viss dag och säga att strejken var ett faktum. Thorstensson berättade att man därför såg till att ringa GT redan 7.45 för att säga att det inte var aktuellt med någon strejk. Fagerström hade tillgång till dessa uppgifter då han tillsammans med Enn Kokk författade en pamflett om KFMLr och deras arbetsmetoder men eftersom han förstod att informationen härrörde från stulet material ville han inte använda sig av det.⁹⁷

Inför SAP:s VU berättade Tengroth 1973 vidare att vilda strejker nu planerades vid bl.a. Volvo där de fackliga valen förväntades bli "ett trekantsval, d.v.s. det kommer att utkämpas mellan oss, Kfml(r) och vissa borgerliga grupperingar".⁹⁸ Gjorde Kfml(r) som allmänt agiterade för att "ställa facket åt sidan", ändå anspråk på att vinna fackliga förtroendeposter? I samtal med författaren 1997 hävdade Tengroth att så inte var fallet med Kfml(r), visserligen fanns inom SAP en viss oro för sådan inbrytning men Tengroth menade samtidigt att "r-arna" inte var ute efter att komma över poster inom facket. "De ville nog inte bli komprometterade med aktiva roller i facket för det skulle kunna innebära att de tappade sin revolutionära framtoning och trovärdighet", hävdade han.⁹⁹ Ändå uttryckte Tengroth mycket tydligt sådan oro inför VU 1973 då han påpekade att det på Volvo arbetade över 10 000 man och "det skulle vara ett svårt bakslag för oss om vi förlorade den arbetsplatsen". Som synes finns det ett klart partipolitiskt tänkande hos Tengroth i enlighet med vad som hävdats inför SÄKO av bl.a. Gunnar Skoglund. Detta understryks vidare då Tengroth beskrev situationen på sin egen arbetsplats där situationen var något annorlunda än på Volvo:

På Götaverken arbetar en annan Kfml(r)-grupp. Där ställer man inte upp några motkandidater till oss. Inte heller vpk ställer upp utan har

⁹⁷ Samtal med Per Fagerström den 16 oktober 2002. SÄKO.

⁹⁸ SAP: VU protokoll den 14 februari 2000. ARAB.

⁹⁹ Lampers: *Granskningsmakten och sjukhusaffären i Göteborg 1975*, bilaga 1 s 6. C-uppsats, Stockholms Universitet (1997).

förklarat att man har för avsikt att driva politik vid sidan av verkstadsklubben. Deklarationen beror på att vpk befarar att lida ett svidande nederlag i valet. Götaverken kommer således även efter valet att ha en helt socialdemokratisk styrelse.

Därefter kom Tengroth in på förföljelsen av enskilda inom facken, faktorer som också Ulf Karlsson påtalat:

Genomgående för Kfml(r) är lögnen och det systematiska förtalet av fackliga förtroendemän. Klubbordförandena är personligen svårt utsatta och förföljda. Det är därför viktigt att partiet tydligare och bestämdare än hittills visar att det står bakom och odelat stöder klubbarna.

Bland Kfml(r):s övriga aktiviteter kan nämnas att man gör en noggrann kartläggning av industrivärnet. Man ställer mycket långtgående krav på sina medlemmar. En arbetare som vill flytta får inte göra det utan partiets godkännande. Partiet har en egen arbetsförmedling och bestämmer till vilken arbetsplats den arbetsökande ska flytta. "Liberalism medges inte" som det står i ett av cirkulären. Medlemmarna uppmanas uppträda som mönsterarbetare och på alla sätt söka vinna sina arbetskamraters förtroende innan de börjar agera politiskt.

Kfml(r) har nu startat sin första partiskola och ett stort antal studiecirklar kommer att organiseras. Det rör sig om 20–30 cirklar på Volvo och lika många på Götaverken och i hamnen och på SKF. Kfml(r) är bara 2,5 år gammalt men deras första maj-tåg var det största i Göteborg – och det yngsta.

Kfml(r):s nämnda planer går ut på att engagera medlemmarna starkt i arbetsmiljöfrågorna. Särskilt aktiva avser de att vara på varven, där arbetsmiljön lämnar mycket i övrigt att önska. Naturligtvis kommer man att hävda att den fackliga rörelsen och socialdemokratien bär en stor del av skulden till att arbetsmiljöerna är sådana trots 40 års regeringsinnehav.

Här kan infogas att Tengroth i samtal med Enn Kokk nämner att ett av de problem som socialdemokraterna vid denna tid ställdes inför var att de nya revolutionära grupperna i sin propaganda knöt an till "ett berättigat missnöje" och därav "en berättigad radikalism" eftersom det fanns både klasskillnader och arbetsmiljöfrågor att anspela på.¹⁰⁰ Detta är ett exempel på vad som uppenbarligen kunde te sig utmanande för SAP. Men där fanns även utnötningstaktiken gentemot partiets fackliga företrädare och också våldsdimensionen. Detta återkommer Tengroth till i sitt anförande inför partiets VU 1973:

¹⁰⁰ Kokk (2001) s 259-260.

Vi som tvingats följa Kfml(r):s verksamhet och som nu börjar få grepp om deras metoder och planer, har den bestämda uppfattningen att vi nu måste gå till motattack. De kan inte få fortsätta sin aggression bland invandrare och missnöjda svenskar. Det skulle skada tilltron till vår rörelse om Kfml(r) får hållas utan att partiet och fackföreningsrörelsen reagerar. Klubbordförandena och andra aktiva kommer då inte att orka hålla stånd.

Kfml(r) är beredda att använda våld för att nå sina syften. Vid den s.k. Hagaockupationen var t.ex. Kfml(r)-arna beväpnade med långa bollträn genom vilka man slagit spikar. Dessutom hade man plastpåsar med makadam avsedda att användas om man råkade i slagsmål.

Kfml(r):s tidning Proletären har hela tiden använt ytterst grova tillmälen mot socialdemokratin och den fackliga rörelsen. I det senaste numret talar man om "socialdemokratin, ett stinkande lik" och beskyller oss för "systematiskt förräderi" e.t.c.

Då vi går till motattack bör vi koncentrera oss på sådant som vi kan belägga och inte göra som militären som beskyllde Kfml(r) för sabotage utan att kunna med ett enda exempel belägga sina beskyllningar.

Ett lämpligt tillfälle att starta attacken mot Kfml(r) är vid det jättemöte som arrangeras i Göteborg den 3 mars med Olof Palme och Arne Geijer som talare.

Efter Tengroths föredragning var det John Olle Perssons tur. Också han hade ju varit involverad i den del av IB:s återupptagna verksamhet som Ulf Karlsson skötte och han närvarade enligt uppgift också vid någon av Forestakurserna. Persson hade sedan 1968 varit kommunsekreterare i Stockholms arbetarkommun och beskrev nu inför partiets VU hur Kfml(r) agerade inom socialförvaltningen i Stockholm. Därefter avslutades mötet med att Palme samtyckte till att något borde göras och att mötet den 3 mars var lämpligt datum. Göteborgs-Posten skriver den 4 mars:

Arbetarrörelsen avvisar de olika extrema sekternas våldsideologi och kommer inte att acceptera den brutalisering i ord och handling av det svenska samhällslivet, som dessa grupper företräder, deklarerade statsminister Olof Palme i en ursinnig uppgörelse med främst Kfml(r) vid den västsvenska arbetarmässan i Scandinavium på lördagseftermiddagen. Deras förakt speglar deras nederlag, fortsatte Palme och fördömde med skärpa gruppernas "torftiga och eländiga ideologi".

Dagens Nyheter rapporterar den 4 mars om "Palme i från attack mot extremvänstern" när han "tillsammans med LO-chefen Arne Geijer inför 7 000 personer i Scandinavium drog igång socialdemokraternas valrörelse i Västsverige". Palmes hårda angrepp siktar in sig på Kfml(r) som ett våldsromantisierande odemokratiskt parti

men inget i hans framställning bär spår av den oro för partiets och fackföreningsrörelsens politiska ställning och anseende som Tengroths inlägg i VU till viss del präglades av.

Bengt Tengroth kan i dag inte minnas det ovan nämnda VU-mötet. Han ger dock en beskrivning av situationen inom partiet vid den tiden som stämmer väl in i bilden:

Det är närmast sannolikt att vissa potentiella fackliga förtroendemän avstod från att kandidera till fackstyrelser, därför att de inte ville utsätta sig för förlöjliganden och hot om våld. Inom socialdemokraterna i Göteborg tyckte man att det var djupt otillfredsställande att man inte lyckades blidka framför allt de yngre grupperna av arbetare, utan att de istället anslöt sig till r:arna vid första maj demonstrationerna. Man diskuterade problemet och orsakerna därtill med den socialdemokratiska ledningen.¹⁰¹

Tengroth hade dock uppfattningen att man från SAP och LO centralt inte riktigt förstod problemen och kulturerna i gruvorna och på varven. Också Göran Johansson vittnar om detta; ”I Stockholm förstod man aldrig riktigt allvaret i hotet från KFML(r)”.¹⁰² Det är möjligt att Tengroths och John Olle Perssons framträdande inför VU motiverades av den kurs på Foresta som Ulf Karlsson arrangerade i december 1972. Karlsson är själv inne på denna tanke i sitt samtal med Enn Kokk i dennes Vitbok. Han menar att Sten Andersson – Karlsson vill minnas att denne deltog i Forestakursen – då kan ha fått idén att kalla några av kursdeltagarna också till VU.¹⁰³

I början av januari 1973 lämnade Ulf Karlsson sitt arbete vid AMS/IB för att istället bli informationssekreterare hos försvarsminister Sven Andersson. Ingvar Puaes arbetade på ännu ett tag tills något mycket drastiskt inträffade – efter att i nästan 15 år varit sysselsatt inom den hemligaste av världar, fann han sin bild och sitt namn publicerat i en mängd svenska tidningar. Det var maj 1973 och FiB/Kulturfront hade just avslöjat IB:s existens.

9.9 Avslöjande och förändringar

Vid några tillfällen under åren 1972 och 1973 fotograferades Puaes utanför såväl Ulvsundavägen 31 som Sandelsgatan och Kungsgatan 55. Detta som ett led i FiB/Kulturfronts kartläggning av IB. Då IB

¹⁰¹ Förhör med Bengt Tengroth den 1 november 2000. SÄKO.

¹⁰² Samtal med Göran Johansson den 9 oktober 2000. SÄKO.

¹⁰³ Kokk (2001) s 459.

avslöjades i maj 1973 blev Paues namn och ansikte alltså känt för en bredare allmänhet. Detta innebar att inrikesverksamheten åter upphörde. Birger Elmér hade fr.o.m. den 1 september 1972 formellt sagt upp sig som chef för IB. Det har uppgivits att han då genomgick canceroperation. Frågan om vem som egentligen skulle efterträda Elmér dryftades med departementsrådet Ingemar Engman vid försvarsdepartementet. Denne, som arbetat vid IB under ett antal år på 1960-talet, var dock tveksam till att själv ta över chefskapet och eftersom statssekreteraren Anders Thunborg motsatte sig förslaget blev det inget av det.¹⁰⁴ Ännu en person som av Elmér blev tillfrågad om han var intresserad att ta över som IB-chef var Pierre Schori men också han avböjde.¹⁰⁵ I september 1972 anställdes en person som troligen var påtänkt som Elmérs efterträdare eller åtminstone souschef. Det var den f.d. säkerhetschefen på Sverige Radio-TV Olof Wahlund. Denne slutade dock redan efter endast ett drygt år. Flera personer har i olika sammanhang berättat att de uppfattade att Wahlund skulle efterträda Elmér. Bo Anstrins sekreterare Marianne Berggren har uppgivit att Wahlund skulle bli ny chef men "hans nerver höll inte".¹⁰⁶ Sture Gyllö, som sedan tidiga 1960-talet fungerat som siffergranskare av Grupp B/IB:s verksamhet, berättade för försvarsutskottet 1973 att han personligen kände till Elmér, dennes sekreterare Inger-Lottie Friberg, "dir Wahlund" samt ytterligare några personer. Uppenbarligen nämnde han för utskottet något om att Wahlund var chef eftersom det i en samtalsuppteckning, gjord av utskottssekreteraren Styrbjörn Lindow, något förvånat står "Ny chef dir Wahlund?".¹⁰⁷ Bengt Odin, som i början av 1970-talet var chef för IB:s administrativa avdelning, har hävdats att Olof Wahlund under en tid möjligen var souschef – d.v.s. den funktion som Bertil Wenblad haft fram till 1970. Wahlund utbildades i underrättelse- och säkerhetstjänst och informerade sig om organisationen. Odin ansåg dock att Wahlunds befattning var en onödig påbyggnad av organisationen men Elmér hade sagt att Wahlund var utsedd av ÖB Stig Synnergren.¹⁰⁸ En person som var anställd vid IB:s huvudkontor i början av 1970-talet, "Dagberg", har sagt att Elmér drabbades av cancer, pensionerades och efterträddes av Olof Wahlund. Enligt "Dagberg" saknade dock Wahlund erfarenhet av utrikes verksamhet varför han

¹⁰⁴ Förhör med Ingemar Engman den 12 januari 2000. SÄKO.

¹⁰⁵ Samtal med Pierre Schori den 15 juni 2001. SÄKO.

¹⁰⁶ Förhör med Marianne Berggren den 3 maj 2000. SÄKO.

¹⁰⁷ Försvarsutskottets utfrågning av Sture Gyllö den 14 november 1973. Samtalsuppteckningen förvaras i arkivmaterialet (FöU 1973:25). Riksdagens bibliotek.

¹⁰⁸ Samtal med Bengt Odin den 14 mars 2000. SÄKO.

”diskuterade mycket med Elmér” men Wahlund passade inte för jobbet och efterträddes, fortfarande enligt ”Dagberg”, av Gösta Lundström.¹⁰⁹ Bo Anstrin, chef för IB:s operationsavdelning, säger att Wahlund, som han beskriver som ”säkerhetschef på Sveriges Radio/TV”, var påtänkt som efterträdare till antingen Elmér eller Anstrin efter IB-affärens avslutning. Anstrin avrädde dock eftersom han ansåg att Wahlund var överdrivet ”agentromantisk”.¹¹⁰ En anställd vid operationsavdelningen berättar att han träffade Wahlund några gånger. Han hade inte uppfattningen att Wahlund efterträdde Elmér, snarare handlade det om en stabschefsfunktion.¹¹¹ En annan person som i början av 1970-talet var anställd vid samma avdelning, uppfattade att Birger Elmér var chef för IB fram till början av 1974 då Gösta Lundström tog över. Han minns Wahlund som knuten till IB på något sätt men hörde ingen säga att han skulle efterträda Elmér.¹¹²

9.10 Efter IB-affären 1973 – inrikesverksamhet på tomgång

Avsnittet behandlar inrikesverksamhet ledd av Birger Elmér under perioden från IB-avslöjandet fram till slutet av 1970-talet. Här ska poängteras att IB efter avslöjandet omorganiserades varvid stora delar av personalen – av vilka ett 20-tal redovisats med namn och bild i FiB/Kulturfront – ersattes. Ny chef för verksamheten blev översten Gösta Lundström. Det finns inget som tyder på att det av Lundström ledda IB – som hädanefter kallas GBU – bedrev någon inrikes övervakning på samma sätt som IB tidigare gjorde. Dock var Birger Elmér fortfarande under resterande delen av 1970-talet knuten till GBU som någon sorts rådgivare till Lundström. Med hjälp av den kopplingen kunde han och Ingvar Paues i någon omfattning fortsätta studera inrikes förhållanden.

Ingemar Engman, som vid den aktuella tiden hade ansvaret för de hemliga anslagen inom försvarsdepartementet, har hävdat att Elmér och Paues efter IB-affären 1973 fortsatte att arbeta för GBU:s räkning under den nye chefen Gösta Lundström. De

¹⁰⁹ Samtal nr 354. SÄKO.

¹¹⁰ Förhör med Bo Anstrin den 27 september 2000. SÄKO. Som exempel på ”agentromantiken” berättar Anstrin Wahlund, då han en gång skulle träffa Anstrin, först åkte upp till översta våningen med hissen. Däruppe bytte Wahlund kläder och satte på sig en lös-
mustasch varefter han tog hissen ned till mötet med Anstrin.

¹¹¹ Samtal nr 217 (förhör). SÄKO.

¹¹² Samtal nr 423. SÄKO.

användes som privata konsulter och avlönades från underrättelse-tjänstens konto inom försvarsstaben, menar Engman.¹¹³ Gösta Lundström, som var chef för IB/GBU från den 1 oktober 1974, hävdar att det stämmer att Elmér fortsatte arbeta för GBU, men då endast med vissa utrikesfrågor. Däremot, säger han bestämt att Paues aldrig, under Lundströms tid, arbetade för GBU. Lundström har aldrig ens träffat Paues. Lundström hävdar att under hans tid förekom ingen inrikesverksamhet inom GBU.¹¹⁴ En person, "Ljungman", som vid samma tid, 1974–1979, var chef för GBU:s operationsavdelning, hävdar att Birger Elmér fram till år 1976 eller 1977 fungerade som överlämnare till Lundström innan Elmér flyttade till Kivik. Elmér satte in "Ljungman" i dennes arbetsuppgifter. Elmér berättade för "Ljungman" att IB tidigare haft till uppgift att hålla reda på personer som kunde misstänkas vara beredda att hjälpa en ockupationsmakt, men att man inte fått fortsätta med detta. Därför skulle "Ljungman" inte syssla med sådant. Elmér överlämnade en rapportör, Olof Wahlund, till "Ljungman". Wahlunds rapporter avsåg endast politiska och strategiska förhållanden utomlands. "Ljungman" uppfattade att Wahlund en tid varit souschef under Elmér. Han var en eldsjäl och idealist men troligen lite för lättsinnig för att vara lämplig som chef. I början av sin tjänstgöring vid GBU gick "Ljungman" underrättelsekurser där han bl.a. lärde sig hur man skulle undvika förföljare. Det var nämligen så att journalister försökte avslöja det nya IB/GBU. Man vidtog också andra försiktighetsmått såsom att använda kodnamn och ha konspirativa möten. Vid en sådan kurs föreläste Ingvar Paues någon timme. "Ljungman" minns inte vad föreläsningen handlade om. I samband med ett besök i Göteborg presenterades operationschefen för Svante Winqvist. Det är de enda tillfällen vid vilka han träffat Paues respektive Winqvist. Operationsavdelningen hade såvitt "Ljungman" vet inga kontakter inom fackföreningsrörelsen. Man intresserade sig inte för i Sverige politiskt verk-samma personer och det förekom inga operationer riktade mot sådana.¹¹⁵

När den borgerliga regeringen tillträdde 1976 blev moderaten Erik Krönmark ny försvarsminister. Då han efter någon tid upptäckte att Elmér och Paues fanns kvar inom verksamheten, kallade han till sig överbefälhavaren Stig Synnergren och krävde att de två skulle avlägsnas omedelbart. Krönmark ville på detta sätt

¹¹³ Förfs samtal med Ingemar Engman den 22 maj 1997.

¹¹⁴ Förfs samtal med Gösta Lundström den 8 augusti 1997.

¹¹⁵ Samtal nr 363. SÄKO. Olof Wahlund avled i december 1998.

spräcka den "symbios" han ansåg existerade mellan "Synnergrens militärkomplex och det socialdemokratiska partiet". Även om Krönmark är medveten om att Synnergren i första hand var militär och agerade utifrån den plattformen, menar han att det faktum att Synnergren hyste sympatier gentemot partiet – och att detta varit i regeringsställning så länge – ändå gjorde att det fanns en tydlig koppling mellan militär och parti. Dessutom hävdar Krönmark att Elmér hade ganska intensiva kontakter med försvarsdepartementet och att han snarast var att betrakta som en "politisk underrättelseman". Beträffande Elmérs och Paues konsultverksamhet, ville Krönmark avveckla dem eftersom han ansåg att de var en belastning för underrättelseverksamheten i och med att de var "brända". Den förklaring Krönmark fick från Synnergren till att de ännu var kvar i organisationen var att de satt inne med så mycket information om verksamheten och hade så lång erfarenhet inom området. Detta var alltså under 1976–1977.¹¹⁶

9.11 Verksamheten i Göteborg

Så vad sysslade Elmér och Paues med? Ingemar Engman har uppgivit att Elmér framför allt hade två huvuduppgifter, båda med koppling till Finland. I det ena fallet skulle han fortsätta med sitt gamla samarbete med Organisation P (Puskala). Veikko Puskala pensionerades dock 1976 varefter organisationen upphörde. Engman menar att allt IB fick från Finland kom från Puskalas organisation. Elmérs andra uppgift rörde de stay behind-kontakter som han nämnde i sitt samtal med Neutralitetspolitikkommisionen 1993, redovisade i denna skildring i avsnitt 4.3 *Några papper i Torsten Nilssons skrivbordslåda*. Utöver dessa två finlandsrelaterade uppgifter, som inte hade något direkt med GBU att göra, fungerade Elmér enligt Engman också som "lärare och mentor" åt nye IB/GBU-chefen Gösta Lundström. Elmér, Paues och Lundström träffades några gånger per år och samtalade om vad de jobbade med. Elmér hade också, som tidigare, kontaktytor i Norge, Danmark och Tyskland.¹¹⁷

Efter IB-avslöjandet våren 1973 beviljades Paues pension. Elmér höll emellertid kontakt och de träffades då och då. Elmér ansåg att de inte "skulle säga av grenen", dvs. kontakterna i Sverige och de övriga nordiska länderna. Under denna tid ägnade han merparten

¹¹⁶ Förfs samtal med Erik Krönmark den 18 april 1997.

¹¹⁷ Förhör med Ingemar Engman den 12 januari 2000. SÄKO.

av sina arbetsinsatser åt kontaktmännen i Finland och Norge. Han företog enstaka resor till dem. Elmér anställde inledningsvis Paues som konsult mot en ersättning om 500 kronor i månaden. Paues vet inte varifrån pengarna kom. Vid något tillfälle sade Elmér att pengarna var slut och därefter förekom ingen verksamhet från Paues´ sida.¹¹⁸ Någon gång under 1974 hade Elmér sagt att ”vi måste ju försöka fortsätta att följa den här verksamheten” varmed han enligt Paues avsåg den revolutionära vänstern i Sverige. In-tresset koncentrerades nästan uteslutande till Göteborg. Paues lämnade inget annat än några anteckningar till Elmér som tog emot Paues på Grevgatan 24 där Elmér ännu hade en lägenhet. Paues vet inte varför Elmér ville ha uppgifterna eller om de gick vidare till någon. Han poängterar att det rörde sig om ytterst sporadiska kontakter och att han under hela perioden innehade en heltidsanställning vid ABF i Solna. Troligen genom Leif Anderssons förmedling kom Paues i början av 1974 i kontakt med Bertil Levin på Eriksbergs varv, som enligt Paues hade den bästa informationen om KFML(r). De träffades två eller tre gånger i Stockholm och Göteborg. Levin hade ett eget kartotek över kommunister. Troligen fick Levin viss ersättning för den information som han lämnade.¹¹⁹ Leif Andersson har bekräftat att han någon gång under 1974 talade med Ingvar Paues om den fackliga situationen vid Eriksbergsvarvet. Då Andersson inte ansåg sig ha tillräckliga kunskaper om situationen vid Eriksberg föreslog han Paues att istället kontakta den facklige företrädaren Levin.¹²⁰ som berättade om detta i ett TV-program 1991:

Levin: Vad som var den huvudsakliga uppgiften det var ju att kartlägga den här extremvänstern framför allt, och planer på olika aktioner dom hade.

Reportern frågar hur Levin höll ordning på västerextremisterna.

Levin: Ja, om jag höll någon speciell ordning ... med det är klart, att jag hade ju ett litet kartotek, det hade jag ... kan väl ha rört sig om en 50-100 namn.

Reportern: De här namnen, rapporterades de vidare till IB i Stockholm?

Levin: Ja, en del.

Reportern: Vad hände med dom där, vet du det?

¹¹⁸ Samtal med Ingvar Paues den 5 mars 2002. SÄKO.

¹¹⁹ Samtal med Ingvar Paues den 7 augusti 2001 och den 5 mars 2002. SÄKO.

¹²⁰ Förfs samtal med Leif Andersson den 29 augusti 1997.

Levin: Nä, det har jag ingen aning om.

Reportern: Men det var Ingvar Paues som tog emot dom?

Levin: Det var Paues, ja.

Reportern: Och det här var åren 1974–1975.

Levin: Ja.

Speaker: Bertil Levins personliga motiv för att kartlägga vänsterfolk på arbetsplatserna var att han som socialdemokrat ville skydda facket från infiltration.

Reportern: IB var ju militärt, hur kom IB in i den här bilden?

Levin: Ja, det ... det vet jag faktiskt inte, jag hade väl egentligen inte klart för mig från början att det var IB det var frågan om.

Reportern: Vem trodde du att du arbetade för?

Levin: För partiet alltså.

Reportern: Att Paues var utsänd av partiet alltså?

Levin: Ja.

Reportern: Nu var det ju militär verksamhet, hur reagerar du då inför dom här rapporterna? Vad skulle militären kunna göra åt en vild strejk t.ex. på en arbetsplats i Göteborg?

Levin: Nä, ingenting.

Reportern: Men vad var då poängen som du ser det?

Levin: Ja, poängen var ju så att säga att partiet och fackföreningsrörelsen kunde ha en beredskap och så att säga kunna förutse såna här aktioner.¹²¹

Att notera är här att Bertil Levin under intervjun är av uppfattningen att det är SAP han arbetat för inte IB – det är istället intervjuaren som talar om för Levin att uppdragsgivaren egentligen skulle ha varit IB. I samband med att Jan Lindqvist avslöjades som "sjukhuspion" kontaktades Levin av Paues som sa att det var bäst att avveckla verksamheten.¹²² Levins uppgifter pekar på att den verksamhet som under 1970-talet bedrevs av Elmér tillsammans med Ingvar Paues och Ulf Karlsson i huvudsak kretsade runt SAP. Visserligen kan man säga att Birger Elmér såg möjligheten att utnyttja partiet i kampen mot extremvänstern men detta bör ha varit av ömsesidigt intresse. Elmér och Paues kunde bidra med erfarenhet och kunskaper från sitt yrkesverksamma liv inom säkerhets-

¹²¹ *Kalla Fakta* TV 4 den 5 september 1991. Programmet gjordes av Jonas Gummesson och Thomas Kanger och presenterades av Jan Guillou.

¹²² Göteborgs-Posten den 6 september 1991.

och underrättelsetjänsten och att man, inte minst i Göteborg, tillgodogjorde sig dessa egenskaper vittnar flera personer om. Också Sten Andersson har, med hänvisning till IB, sagt att man behövde och fick hjälp.

Hjalmar Rantanen, LO-ombudsman som under många år var Paues kontaktman rörande Finland, har hävdad att Levin ännu någon gång efter en LO-kongress 1976 var kvar i verksamheten; beviset på detta skulle utgöras av att Rantanen då besökte en av IB:s lokaler på Torsgatan 40 där Levin vid tillfället uppehöll sig. På Rantanens fråga hur Levin kommit in, hänvisade denne till Paues. Rantanen uppfattade då att Levin var engagerad av IB, men han vet inget närmare om Paues´ och Levins relation.¹²³ Uppgiften behöver i och för sig inte betyda att Levin då ännu var verksam för Paues eller Elmér – nattlogi kunde ju ha erbjudits Levin ändå.

Paues har i samtal med SÄKO haft svårt att direkt kunna peka ut när verksamheten egentligen upphörde. Så mycket är klart att både han och Elmér intresserade sig för och möjligen skaffade informationer om APK då detta parti bildades på våren 1977 efter en utbrytning ur VPK. Någon gång därefter tonade det hela bort och han sätter det möjligen i samband med Stig Synnergren avgång som ÖB 1978.¹²⁴

Som ett led i verksamheten vid denna tid ingick diskussioner om extremvänstern då några personer sommaren 1975 samlades inom ramen för en repövning i Elmérs och försvarsstabens regi (se mer om detta i kapitel 16, *Krigs-IB*).

9.12 Rapportering och registrering under 1970-talet

Det finns i SÄPO:s och MUST:s arkiv ytterst få, om ens något dokument som kan kopplas till den verksamhet som Paues och Karlsson bedrev. Huvuddelen av de handlingar som rör inrikes förhållanden emanerar från Gunnar Ekbergs verksamhet i Göteborg. Inledningsvis kan slås fast att det ännu strax efter årsskiftet 1969/1970 kom in några rapporter till säkerhetspolisen från gamla IB/03 men det handlar sannolikt om vanlig eftersläpning. I januari upprättade exempelvis Rolf Nyström en rapport om "Socialistiska valarbetare" i Solna, informationer som omgående följdes upp av

¹²³ Samtal med Hjalmar Rantanen den 2 november 2001, SÄKO, samt uppgifter Rantanen lämnat till Enn Kokk i dennes *Vitbok*, s 158 f.

¹²⁴ Samtal med Ingvar Paues den 5 mars 2002. SÄKO.

säkerhetspolisen.¹²⁵ Under 1970 inkom också några rapporter om inrikes förhållanden från andra delar av IB, oklart dock vilka.¹²⁶ I december upprättades två rapporter om VPK-are med kontakter utomlands. I den ena påstås att en person "är f n på utbildning i Moskva" en uppgift som säkerhetspolisen i en kommentar håller för otrolig.¹²⁷ I den utredning som docenten Stig Ekman i mitten av 1970-talet sammanställde för 1974 års underrättelseutredning, tas åtta fall av inrikesrapportering upp. De flesta av dessa går att knyta till Ekbergs verksamhet men en rapport ska redovisas här. Det gäller arkitekten Sven Olof Volny som enligt rapporten är gift med en östtyska och "ytterst röd" och skall ha värvat en handfull sympatisörer på sin arbetsplats. Volny skulle vidare ha delat ut exemplar av FiB/Kulturfront och propagerat bland byggnadsarbetare. Rapporten tycks inte ha gjort något större intryck på handläggaren vid säkerhetspolisen som för hand noterade "att vara kommunist i dagens läge är tillåtet".¹²⁸

Rörande rapporteringen under perioden hösten 1971 – våren 1973 finns endast ett fåtal handlingar i arkiven som över huvud taget skulle kunna gå att knyta till den inrikesverksamhet som Ingvar Paues och Ulf Karlsson bedrev. Det rör först en rapport upprättad i början av februari 1972 med titeln "Allmänt medlemsmöte inom KFMLs Göteborgsavdelkning"¹²⁹. En annan handling är daterad i början av juni 1972 med rubriken "Revolutionära Marxisters Förbund".¹³⁰ En tredje rapport har upprättats i januari 1973 och har rubriken "Verksamheten inom kommunistiska organisationer".¹³¹

Om nu inte Karlsson och Paues producerade några rapporter för varken Fst/Säk:s eller säkerhetspolisens räkning, vart tog de då vägen? Inte heller i SAP:s arkiv har det gått att hitta några hand-

¹²⁵ *Socialistiska valarbetare*, daterad den 23 januari 1970. 5:73/264, löpnr 17. SÄPO.

¹²⁶ En rapport rubricerad *Värnpliktsvägrarnas Centralorganisation* handlar om ett möte på Stockholms Universitets Kårhus i februari 1970. Den kan härröra från Håkan Isacsons kontakter inom Stockholms studentvärld (5:73/264, löpnr 41, s 1369). En annan rapport heter *Paneldiskussion om Sovjetunionen* och rör ett antal svenska medborgare som deltog i denna debatt på ABF den 11 februari 1970 (5:73/264, löpnr 41, s 1375).

¹²⁷ Rapporterna, daterade den 10 december 1970, återfinns i 5:73/264, löpnummer 18, s 759-760. SÄPO.

¹²⁸ Rapporten, med rubrik Sven Olof Volny, är daterad den 6 juni 1972 och återfinns i 5:73/264, löpnr 45, s 1728. Se också Ekman (2000) s 211. Volny, som kontaktat SÄKO i hopp att bringa sitt ärende till klarhet, fick 1998 ut större delen av rapporten efter sekretessprövning. En del av en mening har märkligt nog uteslutits (kursiverad här): "V har där vid flera tillfällen delat ut exemplar av FiB/Kulturfront och från bandspelare spelat upp egenhändigt intalade tal och apeller".

¹²⁹ Rapporten nämns i Fst/Säk:s diarium den 2.2.1972. Serie Ö IV vol 348. MUST.

¹³⁰ Rapporten förvaras i 5:73/264, löpnummer 19. SÄPO.

¹³¹ Rapporten nämns i Fst/Säk:s diarium i januari 1973. Serie Ö IV volym 363. MUST.

lingar som går att knyta till IB vid denna tid. Ingvar Paues erinrar sig idag att han i det återupptagna arbetet endast förde minnesanteckningar och att inga rapporter lämnades vidare till försvarsstaben. De uppgifter han inhämtade samlade han i en pärm. Han förde register över en del svenska personer och registerkortet förvarades först på Ulvsundavägen, därefter i en våning på Kungsgatan 55 i centrala Stockholm.¹³²

9.13 Arbetade Paues och Elmér i själva verket för SAP?

Eftersom det inte gått att återfinna någon rapportering i SÄPO:s eller MUST:s som med säkerhet kan knytas till Paues och Elmérs inrikesverksamhet under 1970-talet måste man ställa sig frågan om de istället arbetade på SAP:s uppdrag. Paues har förnekat att så skulle varit fallet. Det finns inte heller några dokument i SAP:s arkiv som tyder på detta. Ändå kan man konstatera att partiet kunnat tillgodogöra sig informationer i kontakterna med Elmér och Paues. De kontakter de båda hade i Göteborg vittnar ju om detta och också Sten Andersson har bekräftat förhållandet. Den av Ulf Karlsson nämnda kursverksamheten 1972 utgör också ett exempel på hur Elmér finansierade verksamhet som man inom SAP borde ha stått för helt själva.

Oavsett vilket som egentligen var syftet med att återuppta inrikesverksamheten kan konstateras att det ändå var personer inom regeringen, SAP och i någon utsträckning LO som kom att få den största nyttan av denna även om det naturligtvis finns skäl att ifrågasätta om det över huvud taget fanns någon större nytta med den. SAP hade sin egen apparat för rekrytering och mobilisering av unga krafter i förhållande till extremvänstern vilket gör att man ställer sig mycket förvånande inför Ulf Karlssons arbetsuppgifter.

Den ende som skulle kunnat kasta ljus över vad som hände med de av Paues och Ulf Karlsson insamlade uppgifterna är Birger Elmér. Han avled dock innan SÄKO han tala med honom. Elmér har för övrigt aldrig tillstått att IB sysslade med inrikesverksamhet efter 1970.

¹³² Förhör med Tor Backlund den 20 januari 2000. SÄKO.

9.14 Spåren efter IB

År 1977 återfördes IB/GBU till försvarsstabens sektion 2 efter att i åtta år ha sorterat direkt under överbefälhavaren. Detta var en följd av 1974 års underrättelseutrednings betänkande som publicerades 1976. En person, här kallad "Ljungman", som år 1974 efterträdde Bo Anstrin som chef för IB:s operationsavdelning har i samtal med SÄKO berättat att en del av den information han fick av sina källor var uppenbart av säkerhetskaraktär. Det kunde t.ex. röra sig om uppgifter om hur en viss svensk uppträtt i samband med en vistelse i någon öststat eller om hur utländsk ambassadpersonal uppträtt i Sverige. Det rapporterades också om att tidigare medborgare i östeuropeiska länder bosatt sig i direkt anslutning till försvarets fasta radiolänknät. Ibland förekom rapporter om Ebbe Carlsson och vissa andra personer, men de saknade riktig substans. All sådan information vidarebefordrade "Ljungman" till byråchefen Olof Fränstedt vid säkerhetspolisen och till dennes efterträdare PG Näss. "Ljungman" sparade kopior av dessa rapporter under någon tid, högst ett år, för att kunna besvara eventuella frågor, men han lade inte upp något register över inrikes förhållanden. I den mån uppgifter om enskilda svenskar kunde vara av intresse för försvaret vidareberapporterade "Ljungman" sådana även till Försvarsstabens säkerhetsavdelning. Sådan rapportering rörde personer som kunde misstänkas "sätta käppar i hjulet" för militär verksamhet, t.ex. genom sabotage. Man såg de mest extrema vänstergrupperna som potentiella fosterlandsförrädare. I sina instruktionsböcker gav de anvisningar bl.a. för hur man skulle infiltrera, totalvägra och förbereda sabotage. Några konkreta fall av sabotage eller förberedelse därtill mot militära anläggningar rapporterades inte, men att döma av dessa personers "åtbörder och tal" var de absolut inte harmlösa. Samarbetet med säkerhetspolisen och Fst/säk fungerade enligt "Ljungman" bra. Under en tid hölls varje månad ett s.k. sektionschefsmöte, vid vilket Fränstedt (senare Näss), chefen för Fst/säk, en befattningshavare vid FRA, bl.a. chefen för IB:s liaisonavdelning och "Ljungman" deltog. Härvid informerade man ömsesidigt varandra. Därigenom fick IB en allmän bakgrund till vad som var av intresse inom säkerhetstjänsten. Man kunde också få mer specifika uppgifter om personer som sökte avslöja IB:s efterföljare. Mot slutet av sin tjänstgöring fick "Ljungman" ta över en källa som säkerhetspolisen inte längre ansåg sig ha råd att arvodera. Källan var trots sin ungdom en "gråsosse" som enligt "Ljungman" hade gjort säkerhetspolisen mycket betydelsefulla tjänster; bl.a. uppfattar

”Ljungman” att källan en gång bidragit till att ett allvarligt attentat kunde avvärjas. Att ta över en säkerhetspolisiär källa som rapporterat om inrikes förhållanden var dock inte oproblematiskt och trots att källan efter övergången till IB riktades in mot militär verksamhet fortsatte han även att rapportera i enlighet med sin tidigare inriktning. Ungefär 60 procent av källans rapportering vidarebefordrade GBU till säkerhetspolisen. En hel del av rapporteringen rörde vänsterextremister. Så småningom fick man vid GBU en känsla av att källan fabricerade vissa uppgifter, eftersom han inte kunde uppfylla rapporteringen enligt de nya målen på ett tillfredsställande sätt. Han avvecklades därför under senare delen av 1980-talet.¹³³

Chefen för säkerhetspolisens Byrå B – Per Göran Näss – ger en lite annorlunda bild av orsaken till att källan lämnades över till IB. Detta motiverades inte av att man skulle saknat möjlighet att avlöna honom – ett sådant skäl föll redan av det faktum att man mycket sällan arvoderade källorna eftersom man var rädd för att deras trovärdighet då skulle kunna sjunka. I stället hade man inom säkerhetspolisen börjat ifrågasätta värdet av rapporteringen varför man ville avveckla källan. Man ville dock inte lämna denne vind för väg och hellre än att mannen skulle vända sig någon annanstans med sina uppgifter – kanske tänkte man på massmedia – föreslog man att GBU skulle ta över honom.¹³⁴

Hjalmar Rantanen, under 1970-talet anställd vid LO, samarbetade både före och efter 1970 med Ingvar Puaes. De kom ganska tidigt överens om att Rantanen inte skulle blanda sig i svenska angelägenheter, varför de endast diskuterade finska förhållanden. Rantanen har i samtal med SÄKO inte lämnat några uppgifter om IB-verksamhet riktad mot svenska politiska organisationer efter 1970 men han understryker att exempelvis Puaes var kvar i verksamheten så sent som i slutet av 1970-talet. Rantanen hjälpte Puaes att knyta kontakter med ledande finska LO-män som i sin tur satte Puaes i förbindelse med finska kommunister. Puaes, Nils Gösta Damberg och Rantanen var ofta tillsammans i Finland under 1970-talet, ända fram till år 1978. Vid några tillfällen, oftast i samband med luncher, träffade Rantanen Elmér i en lokal på Torsgatan 40 i Stockholm. Ibland ”dök Sirolainstitutet upp” i samtalen. Rantanen lyckades skaffa en elevmatrikel därifrån som han lämnade till Elmér. Denne sade att han väntat länge på den och att Stig Synnergren var angelägen om att få den. Synnergren hade uppfattningen

¹³³ Samtal nr 363. SÄKO.

¹³⁴ Samtal med Per Göran Näss den 22 januari 2002. SÄKO.

att Sirolainstitutet spelade en viktig roll i Skandinavien, något som han enligt Rantanen "helt fått om bakfoten". Institutet bedrevs som en vanlig folkhögskola med statsbidrag. Enligt de många tidigare elever som Rantanen talat med avsåg utbildningen endast ideologiska basfrågor, nationalekonomi, matematik och språk (se mer om detta i kapitel 15, *Andra förklaringar till Grupp B/IB:s ursprung*).

Sven Andersson höll enligt Rantanen även som utrikesminister (han tillträdde hösten 1973) och senare kontakt med Paues och Damberg. Dessa var rädda för Andersson. Denne hamnade i slutet av 1970-talet i en konflikt med Synnergren eftersom han absolut ville att IB skulle vara "ett avslutat kapitel". År 1978 berättade Paues att Andersson var "så nervös" över att Elmér alltjämt "höll på". Paues och Rantanen, som hade kontakt med varandra fram till år 1980, kom överens om att inte yppa något. Rantanen har senare ändrat sig och anser numera att det är bäst att allt blir öppet redovisat. Anders Thunborg kände väl till IB:s verksamhet, åtminstone såvitt avsåg verksamheten i Finland. Sten Andersson var aldrig med vid några av de möten som Rantanen och Paues hade.

Det finns säkra uppgifter om att Anders Thunborg, då han 1983 tillträdde som försvarsminister, lät kalla till sig en av IB:s tidigare kontaktmän för ett samtal om IB. Thunborg har erinrat sig detta i förhör inför SÄKO. Han minns att kontaktsmannen berättade att Elmér och Paues fortsatt sin verksamhet. Då Thunborg lät kontrollera uppgifterna, visade det sig att det var felaktiga.¹³⁵ I SÄPO:s arkiv finns ytterligare uppgifter om detta samtal. Den nämnde kontaktsmannen hade i början av 1980-talet tagit initiativ till att i samtal med säkerhetspolisen redogöra för sina gamla IB-kontakter. Då kom frågan om Paues "gamla engagemang" på tal varvid kontaktsmannen hade förmedlat att Elmér och Paues efter upplösningen på 1970-talet envist hållit kvar sina gamla uppgifter. Mot mångas vilja arbetade de med sina "finska kontakter" – det fanns pengar kvar "sedan tidigare". De var alltså, i detta fall, "sega gubbar", som inte ville acceptera nyordningen, och som inte utan stort motstånd trappade ned den tidigare verksamheten. En del praktiska problem uppstod säkert, då i varje fall Paues talade dålig finska. Den man vid säkerhetspolisen som gjort noteringarna hävdar att hans allmänna intryck var att Paues nu hade upphört med den verksamheten, "men säker är jag inte". 1981 hade kontaktsmannen talat med Sven Andersson, f.d. försvarsminister, om saken.

¹³⁵ Förhör med Anders Thunborg den 26 april 2001. SÄKO.

Denne hade då sagt något i stil med "jasså håller de på än, det får dom sluta med". Sedan – det var år 1982 – talade kontaktmannen med Anders Thunborg, det bör ha varit just efter socialdemokraternas maktövertagande. Denne sade ungefär som Sven Andersson, "fast han använde betydligt starkare ord".¹³⁶

År 1981 genomfördes en omorganisation av försvarsstabens grundad på ett försvarsbeslut år 1977. Vid försvarsstabens operationsledning bildades då sektion 5 i vilken ingick Fst/Und, Fst/Att samt Fst/Säk. Året därpå infogades också GBU i sektion 5. Chefen för sektion 5 framträdde som officiell chef också för GBU men den direkta ledningen över avdelningen utövades under ÖB av en chef som inte redovisades öppet.¹³⁷ ÖB hade utfärdat en hemlig instruktion för SSI enligt vilken SSI skulle inhämta underrättelser berörande rikets yttre säkerhet. Av instruktion framgick också att SSI:s verksamhet inte fick vara inriktad på polisiära uppgifter.

Gösta Lundström slutade som chef för GBU på sommaren 1982 och efterträddes då av Bengt Wallroth, som tidigare bl.a. varit chef för Fst/Säk och Fst/Sekt 2. Under Wallroths tid kallades verksamheten SSI (Sektionen för särskild inhämtning). Wallroth slutade där i september 1984. Wallroth har hävdatt att SSI under denna tid inte var inriktad på inrikesfrågor. Wallroth efterträddes av "Leif Lund" som komma att sitta som chef för SSI fram till 1990. Han hade under 1960- och 1970-talen främst innehaft chefposter inom och för Fst/Und. "Lund" har i samtal med SÄKO uppgivit att det inte förekom någon inhämtning rörande svenska medborgare eller förhållanden under hans tid som SSI-chef.¹³⁸

År 1987 avslöjade Svenska Dagbladet att det fortfarande fanns gamla IB-anställda från perioden före IB-avslöjandet 1973 verksam inom IB/GBU:s efterföljare, SSI. En av SSI:s källor lämnade kontinuerligt rapporter till en anställd som redan 1973 avslöjats inom IB-man. Denne säger till SÄKO att han inte gett källan något uppdrag utan denne rapporterade spontant. Källan hade goda kontakter med estniska landsmän och andra sovjetmedborgare liksom med en massa andra människor, bl.a. UD-personal. Han var god vän med Sten Andersson. Han snappade upp allting och öste material i form av rapporter av blandat innehåll över SSI. I den mån uppgifterna var av intresse för SSI, vilket tydligen inte var så ofta, vidarebefordrades rapporterna till chefen för SSI:s operationsavdelning. Merparten av rapporterna vidarebefordrade SSI-mannen

¹³⁶ SK 7/85. SÄPO.

¹³⁷ SOU 1999:37 s 79.

¹³⁸ Samtal 251. SÄKO.

också till säkerhetspolisen. Det kunde vara uppgifter om i Sverige bosatta ester på vänsterkanten och annat exilfolk liksom om svenska högerextremister. Det hade varit ett övermäktigt arbete för SSI-mannen att på grundval av källan rapportering skriva egna rapporter. Han sparade istället kopior av rapporterna en tid men förstörde dem efter hand. Vidarebefordrandet av rapporterna till säkerhetspolisen medförde att SSI-mannen hade kontakt med ett flertal anställda vid säkerhetspolisen. SSI-mannen uppfattade inledningsvis källan som duktig men började så småningom fundera på om denne var pålitlig – det är således samma utveckling som rörande den källa man i slutet av 1970-talet fick överta från säkerhetspolisen. Sedan hans kontakter med källan uppmärksammats i Svenska Dagbladet utreddes saken av FUN och Riksdagens försvarsutskott. SSI-mannen uppger i övrigt att han inte hade någon annan källa som rapporterade om inrikes förhållanden.¹³⁹

”Leif Lund” uppger att han, efter SvD:s påståenden om att SSI hade kvar IB-anställda som sysslade med åsiktsregistrering, företog en utredning och att det då mycket riktigt visade sig att SSI-mannen via en källa fått in också säkerhetsunderrättelser, d.v.s. uppgifter om inrikes förhållanden och personer. Det framgick också att SSI-mannen ”olyckligtvis hade sparat kopior av handlingarna i sitt säkerhetsskåp”. Det rörde sig om ca 140 handlingar från åren 1980–1987, varav ca 40 avsåg underrättelsetjänst (utrikes) och ca 100 säkerhetsunderrättelsetjänst. Försvarets Underrättelsenämnd (FUN) utredde saken och kom fram till att något fel inte begåtts men att SSI:s instruktion skulle ändras så att säkerhetsunderrättelser skulle gallras efter ett år och källor som huvudsakligen rapporterade säkerhetsunderrättelser skulle hänvisas direkt till säkerhetspolisen. ”Lund” menar att SSI-mannens källa var unik i det avseendet att han huvudsakligen rapporterade säkerhetsunderrättelser. Det förekom dock att SSI fick in sådana underrättelser också från andra personer (”Lund” förklarar detta med att ”sommiga personer har av olika skäl en avog inställning till polisen och företrar att rapportera till försvaret) men ”Lund” menar att uppgifterna då vidarebefordrades till säkerhetspolisen eller Fst/Säk.¹⁴⁰

Försvarets Underrättelsenämnd (FUN) hade inrättats 1976 efter beslut av riksdagen i syfte att öka insyn och kontroll av den militära underrättelsetjänsten. FUN utredde som nämnts SvD:s uppgifter och kom fram till att de rapporter som källan överlämnade till SSI-mannen under åren 1980–1987 uppgick till 143 stycken. Av dessa

¹³⁹ Samtal nr 77. SÄKO

¹⁴⁰ Samtal 251. SÄKO.

hade 41 varit av värde för den militära underrättelsetjänsten. Personuppgifterna i det material som överlämnades till säkerhetspolisen rörde enligt FUN i de flesta fall utlänningar eller personer med anknytning till sådana och kontakter mellan olika personer, särskilt i de exilkretsar där källan hade rört sig. FUN uppgav att ett mindre antal uppgifter rörde svenskar, varvid särskilt två personer tilldragit sig källans intresse. FUN menade att inget framkommit som visade att SSI riktades in på att verksamhet av säkerhetspolisiärt slag. Man fann vidare att de rapporter av inrikes natur som överlämnades till säkerhetspolisen varken bearbetats vid SSI eller legat till grund för registrering i någon form.¹⁴¹

Enligt uppgifter som lämnats till SÄKO har IB:s efterföljare inte haft något eget arkiv av det skälet att man då skulle lyda under arkivstadgan. I stället sparade medarbetare arbetsmaterial i sina respektive säkerhetsskåp.

”Lunds” efterträdare som chef för SSI – eller KSI (Kontoret för särskild inhämtning) som avdelningen kallades under 1990-talet – har inte hörts rörande denna del. Han slutade vid KSI 1996. SÄKO har heller inte därefter några uppgifter om KSI:s verksamhet.

År 1988 lade ÖB fram förslag till förändring av försvarsorganisationen. Detta innebar att den centrala ledningen för försvaret skulle utgöras av myndigheten ÖB, bestående av överbefälhavaren som chef samt försvarsstaben och driftsenheter. I försvarsstaben skulle bl.a. ingå en underrättelse- och säkerhetsledning (USL). Som en av driftsenheterna vid myndigheten ÖB skulle SSI ligga. USL skulle utöva ledning och inriktning av bl.a. SSI. Den nya organisationen etablerades i juli 1989 och gällde till juli 1994. Då inrättades, direkt under ÖB, en enhet för militär underrättelse- och säkerhetstjänst – MUST. Till MUST skulle enligt arbetsordningen höra ett ”kontor för särskild inhämtning” (KSI, alltså SSI:s efterföljare). KSI skulle ha till uppgift att med särskilda medel hämta in underrättelser. Chefen för KSI skulle vara underställd chefen för MUST. I vissa frågor skulle dock KSI-chefen lyda direkt under ÖB.¹⁴²

KSI:s organisation och uppgifter regleras genom en av ÖB fastställd kvalificerat hemlig instruktion och genom vissa angivna föreskrifter om KSI:s kontaktverksamhet med utländska underrättelsetjänster. Av instruktionen framgår bl.a. att KSI endast skall inhämta sådana uppgifter som berör rikets yttre säkerhet och att verksamheten inte får vara inriktad på polisiära uppgifter. KSI:s inhämtning avser inte personregistrering. Uppgifter som tillförs

¹⁴¹ Konstitutionsutskottet 1987/88:4 bilaga A9.

¹⁴² SOU 1999:37 s 79-81.

KSI genom spontan rapportering – såsom tycks ha varit fallet i 1987 års affär – förstörs om de inte är av säkerhetspolitiskt, militärt eller säkerhetspolisiärt intresse. Är så fallet vidarebefordras de till berörda myndigheter. De uppgifter som KSI inhämtar överlämnas till MUST:s underrättelsearkiv för registrering varefter den överlämnas till vederbörande avdelning inom MUST för fortsatt handläggning.¹⁴³

¹⁴³ SOU 1999:37 s 91-92.

10 AP:s kontakter med säkerhetstjänsterna

10.1 Inledning

En av hörnstenarna i Grupp B/IB:s inrikesverksamhet utgjordes enligt Birger Elmér av den socialdemokratiska arbetsplatsorganisation som bildades efter andra världskriget. Syftet med denna var att organisera motståndet mot kommunismen som vid den tiden lyckades skjuta fram sina positioner på socialdemokraternas bekostnad. Kampen stod framför allt på den fackliga arenan men i arbetet ingick också att göra socialdemokrater på den lokala nivån bättre rustade att möta kommunister och även företrädare för andra partier i allmänna politiska debatter.

Det finns därför anledning att blicka tillbaka på förhållandet mellan socialdemokraterna och kommunisterna och studera framväxten av SAP:s arbetsplatsorganisation. Socialdemokraterna och kommunisterna har fört kampen på flera olika plan med en rad olika grepp och metoder. Den metod som definitivt blivit föremål för mest debatt har varit den övervakning som framför allt lokala och regionala företrädare för partiet bedrivit gentemot kommunister på arbetsplatser och även i övrigt under huvudsakligen 1950- och 1960-talen. Anledningen till livskraften i denna debatt består naturligtvis i att övervakningen fortsatte i rapportering till militären. Detta har också lett till föreställningen om ett "Sapo", d.v.s. en sorts socialdemokratisk säkerhetspolis. Övervakningen kan sägas ingå i det något informella partikonceptet "renhållningen på vänsterkanten", en kamp som man med tiden kom att föra i nära samarbete med fackföreningsrörelsen.

10.2 Partisplitringen 1917 och dess följder

För att få en helhetsbild av kampen mellan socialdemokratin och kommunismen är det nödvändigt att gå tillbaka till i första hand

maj 1917, då stommen av socialdemokraternas ungdomsförbund bröt sig ur moderpartiet och bildade Sveriges socialdemokratiska vänsterparti. Detta var första gången som socialdemokratin var tvungen att agera på två flanker samtidigt. Samma år beslutade LO att möta vänstern med hjälp av motagitation från ombudsmännen. Man kan alltså konstatera att den fackliga arenan redan vid denna tidpunkt skulle utgöra den miljö där kampen mellan socialdemokrater och kommunister utkämpades. En enad front mellan SAP och LO var dock från början ingalunda en självklarhet. Inte ens inom partiet var man helt överens om hur man skulle attackera kommunisterna. Statsvetaren Torsten Svensson citerar i sin avhandling *Socialdemokratins dominans* en socialdemokrat som 1921 sade att han mycket hellre såg en kommunistisk arbetare i riksdagen än en bondeförbundare.¹

Motståndet mot kommunismen återfanns framför allt inom det genom partisplittringen hårt drabbade SSU där ordföranden Rickard Lindström under hela 1920-talet förespråkade ny ideologisk kamp mot kommunisterna. Också inom partistyrelsen tog man avstånd; då kommunisterna framförde inviter till enhetsfront och valsamverkan avvisades detta konsekvent.² År 1921 sprängdes Sveriges socialdemokratiska vänsterparti varvid majoriteten övergick till Kommunistiska Internationalen där ledarna var Zeth Höglund och Fredrik Ström. I samband med detta begärde olika grupperingar, som lämnade SAP 1917, att få återinträda. Detta utnyttjades naturligtvis i propagandasynfukt av den socialdemokratiska partistyrelsen, men också i taktiska försök att splittra det nya SKP. En fraktion som ville återvända, ledd av Ivar Vennerström, hölls på halster i två år eftersom partistyrelsen, i enlighet med Gustav Möllers linje, ansåg det klokt att låta personerna inom Vennerströmgruppen stå fria. Detta eftersom "dessa har större utsikter att bryta sönder det kommunistiska partiet, om vi ej visar dem alltför kärvånliga miner eller bemödar oss att draga dem till oss".³

Efter att Vennerströmgruppen släppts in 1923 dröjde det två år innan nästa falang – ledd av Zeth Höglund – ville återvända. Höglund, Fredrik Ström samt några av deras anhängare hade utslutits ur Kommunistiska Internationalen 1924 och deras önskemål föranledde nu stora diskussioner inom det socialdemokratiska partiet. Per Albin Hansson tillhörde de mest tveksamma då han ansåg att ett återinträde skulle medföra ökad risk för fortsatt

¹ Svensson (1994) s 60.

² Ibid., s 61.

³ Ibid., s 61 not 62.

splittring och oklarheter "om vilken lojalitet som krävs".⁴ Trots detta släpptes Höglunds falangen in 1926 och det dröjde inte länge förrän Hanssons farhågor besannades. Höglund och hans gruppering tog snart över Stockholms arbetarekommun och började tillsammans med Arthur Engberg (redaktör för partitidningen Socialdemokraten) att bygga upp en fraktion gentemot framför allt Per Albin Hansson. Höglund/Engberg-fraktionen inriktade sig, till skillnad från Hansson, på att profilera partiet utifrån klassperspektivet och man nådde därutöver samförstånd med LO-ledningen rörande statens försök till inblandning i frågor om avtalsreglering och arbetsfred. Höglund/Engberg-falangen ska dock inte ses som en kommunistisk gruppering – de representerar snarast uttrycket "vänstersocialister" och företrädare för falangen skulle snart uttrycka sig i skarpa ordalag gentemot SKP, något som Per Albin Hansson inte var sen att utnyttja. Efter Vennerström- och Höglundfalangernas utträde ur Kommunistiska Internationalen utvecklades detta parti i riktning mot mer preciserad Moskvatrogenhet. Det leddes nu av Karl Kilbom men redan 1929 var det åter dags för splittring varvid en fraktion under ledning av Hugo Sillén bildade "Sektion av Kommunistiska Internationalen".

Socialdemokraterna gled under perioden 1926–1928 alltmer åt vänster. Detta berodde huvudsakligen på trycket från den egna vänsteroppositionen, den kommunistiska aktiviteten i fackföreningarna samt LO:s fientlighet mot lagstiftning i arbetsfredsfrågan. Under partikongressen 1928 diskuterade man en klarare partilinje gentemot kommunisterna och detta manifesterades framför allt i förslag om byte av partibeteckning till "Socialdemokratiska Arbetarepartiet" i stället för som tidigare enbart "Arbetarepartiet". Det var under kongressen framför allt Arthur Engberg som drev frågan om namnbyte och han proklamerade också att "tiden var inne för den stora renhållningsåtgärden" och att "göra rent hus med varje samarbete med kommunisterna". Flera talare stödde Engberg, bland dem den senare försvarsministern Allan Vougt. Den gamla partibeteckningen behölls dock tills vidare.⁵

Valet som följde, det s.k. kosackvalet, innebar en kraftig förlust för socialdemokraterna och framgångar för SKP och högern vilket ledde till en vändpunkt. "Den oklara partilinjens övergavs till förmån för en folkpartiprofil med intensifierad antikommunism" skriver Torsten Svensson. LO, som ville hålla det socialdemokratiska partiets interna stridigheter utanför fackföreningarna, fick

⁴ Ibid., not 64.

⁵ Ibid., s 62.

finna sig i att bli överkörd av partiledningen; "kommunistisk cellverksamhet skulle bemötas av en likartad socialdemokratisk organisation. Därmed kan sägas att från och med nu skulle fackföreningarna komma att bli ett slagfält för striderna mellan kommunister och socialdemokrater".⁶ Beslut om hur arbetet mot kommunisterna skulle organiseras fattades vid det partistyrelsesammanträde som följde partikonferensen. En strategi tog form för att säkerställa greppet om arbetarna och uppnå parlamentarisk majoritet genom en ökad anslutning från småbönderna. Diskussioner som förts vid distriktsledarkonferenser och vid partikonferensen efter valet 1928, samt erfarenheter från Göteborg, där kampen mot kommunisterna varit som mest intensiv, hade lett partisekreteraren Gustav Möller till slutsatsen att det skulle

bildas socialdemokratiska fackklubbar för att mota kommunisterna inom fackföreningsrörelsen ... Dessa fackklubbars arbetsuppgifter bör lämpligen fastställas av verkställande utskottet i samråd med Landssekreteriatet.⁷

Vid SAP:s eftervalskonferens 1928 hade man ingående diskuterat hotet från kommunisterna. Möller påpekade då att bildandet av socialdemokratiska fackklubbar skulle underlätta kollektivanslutningen samt mota bort kommunisterna. Eftersom dessa enligt Möller börjat organisera sig i "celler" inom fackföreningarna "måste vi upptaga frågan om det icke blir nödvändigt att även inom de kollektivt anslutna klubbarna bilda klubbar, som bevakar partiets intressen". Kommunisternas aktioner skulle "medföra en motaktion från oss" annars kunde "ledningen av fackförbunden så småningom komma att övergå till kommunisterna". En första uppgift i arbetet skulle vara att "hindra fackföreningarnas anslutning till kommunisternas fackliga landskonferens". Avslutningsvis poängterade Möller att riktlinjerna till fackklubbarna inte skulle förstås som ett "försök att från socialdemokratins håll ta ledningen över fackföreningsrörelsen. Konferensen beslöt sedan att låta partistyrelsen avgöra om föreslagna åtgärder skulle vidtagas. Mauritz ("Moje") Västberg hade yttrat att enda sättet att bekämpa kommunisterna i fackföreningsrörelsen var genom deras egna, enligt Västberg "hänsynslösa" metoder. Man kunde aldrig lita på att en kommunistisk fackföreningsman i första hand arbetade för facket - "(h)an är främst kommunist med instruktioner från sitt

⁶ Ibid., s 62-63.

⁷ Ibid., s 64.

parti”, avslutade Västberg.⁸ Vid partistyrelsemötet föreslog August Lindberg, sedermera LO:s ordförande, att man på partidistriktet skulle utse särskilda personer som uteslutande skulle syssla med denna uppgift och Per Albin Hansson underströk partipressens betydelse i sammanhanget. Ett centralt informationsinstitut skulle också upprättas. Formellt beslut om den nya organisationen – Partistyrelsens Informationsavdelning – fattades våren 1929. Avdelningen ställdes direkt under partistyrelsens ledning med Rickard Lindström som ansvarig.⁹ I december 1928 sände Möller ut ett cirkulär till partidistriktet med rubriken ”Kampen mot Kommunisterna”. Möller manar där till ”uttröttningsstrid” och att det på varje arbetsplats borde finnas särskilda partivänner med uppgift att följa kommunisternas verksamhet i syfte att organisera motåtgärder.¹⁰ I september 1931 inrättades ett nytt organ med anknytning till kampen mot kommunisterna. Då inrättades ett särskilt samarbetsorgan mellan SAP-LO, den s.k. Samarbetskommittén.¹¹ Flygblad, broschyrer, valmanifest och affischer var de mer öppna vapnen i den fortsatta kampen under 1930-talet. Till de mindre offentliga medlen hörde den fortsatta användningen av partiets fackklubbar. Det motstånd som fanns inom LO mot en politisering av fackföreningsrörelsen isolerades alltmer.

Sven Andersson, som under perioden 1935–1945 var ombudsman i Göteborg, rapporterade 1936 till partisekreteraren om utfallet av arbetet gentemot kommunisterna:

Förutom kollektivanslutningen har Göteborgs Arbetarekommun tillförts ca 500 medlemmar genom fackklubbar och socialdemokratiska föreningar... Flera nya fackklubbar har bildats: Dessa komma att få stor betydelse då de kommit igång med arbetet. Redan nu visar resultaten vid de fackliga valen i Göteborg att fackklubbarnas arbete har stor betydelse. Endast i tre fackföreningar ... ha kommunisterna lyckats behålla sina styrelsemandat.¹²

Torsten Svensson anger två huvuduppgifter för den här typen av lokala socialdemokratiska fackklubbar. Den främsta uppgiften, anser Svensson, ”torde ha varit att mobilisera socialdemokrater till

⁸ Kokk (2001) s 78.

⁹ Svensson (1994) s 64–65.

¹⁰ Kokk (2001) s 79.

¹¹ Svensson (1994) s 65. Svensson påpekar att Samarbetskommittén inte ens i första hand kom till som ett led i kampen mot kommunismen. En av orsakerna skulle, enligt Svensson, ha varit utfallet av de samtal rörande arbetslöshetsförsäkringens utformning som fördes mellan LO och SAP i slutet av 1930. Parterna kom här närmast på kollisionskurs och Samarbetskommittén kan ha varit ett försök att undvika sådana krockar.

¹² Ibid., s 68 not 98. Anderssons brev är daterat den 6 februari 1936.

fackmöten och till de fackliga valen. Därutöver ingick i arbetet med renhållningen på vänsterkanten "troligtvis också att registrera vilken politisk hemvist olika fackliga företrädare hade för att kunna genomföra de fackliga valen på ett framgångsrikt sätt".¹³ En mer allmän registrering skedde dock redan tidigare. Arbetarekommunerna uppmanades redan 1923 att utifrån vallängderna upprätta kortregister över medborgare som kunde tänkas var mottagliga för socialdemokratisk agitation. (Handledning för partiets organisationsarbete 1923)

De svenska kommunisternas hållning till både Sovjetunionen och Nazityskland under andra världskrigets inledningsskede, väckte starka känslor inom socialdemokratien. Ett exempel på detta redovisas i Karl Molins *Hemmakriget*. Den socialdemokratiska riksdagsmannen Allan Vougt skrev i *Arbetet*, angående SKP:s "svek":

Underligt vore om demokratien icke skulle utspy dem ur sin mun, gripen av äckel över en människotyp så förnedrad till de oskäligaste kräkens nivå, en sådan mänsklig varietet av slemdjuren som världen aldrig skadat...¹⁴

10.3 Tanken på att ställa sig till statsmaktens förfogande

I december 1939 diskuterade man inom SAP:s partistyreelse frågan om kommunisternas opålitlighet. Enligt Enn Kokks *Vitbok* var det nu tanken för första gången dök upp att det kunde finnas "ett gemensamt intresse för statsmakten och folk inom arbetarrörelsen att bekämpa nationellt opålitliga element". Gustav Möller hävdade då att kommunisterna kunde delas in i två kategorier; de som var en del av den kommunistiska sammansvärjningen och de som var "vanligt, enkelt folk som råkat komma med". Möller fortsatte:

Beträffande den första kategorien får man räkna med att den är beredd att göra sin tjänst åt ryska generalstaben. Det är en angelägen sak att vårt folk medverkar till att vi får en förteckning på sådana kommunister, vilkas arbete gör det möjligt för dem att i en given situation medverka till sabotagehandlingar. Man kanhända här har vissa betänkligheter. Jag anser det dock vara en fosterländsk plikt att i detta fall stödja statsmakten.¹⁵

¹³ Ibid., s 68.

¹⁴ Molin (1982) s 24.

¹⁵ Kokk (2001) s 80.

Kokk påpekar att en av dem som i den här debatten gav Möller starkt stöd, var "en av partivänsterns förgrundsfigurer", Georg Branting. Denne hävdade:

Det är underligt att vi med vår stora organisation och vår kunskap om kommunisterna och nazisterna inte skulle kunna organisera en övervakning av dessa element och deras illegala strävanden. Vi kan, med kännedom om personer och förhållanden, göra saker som en polis aldrig i världen skulle kunna göra.¹⁶

Det är oklart om diskussionerna ledde fram till något närmare samarbete mellan SAP och säkerhetstjänsterna. Oaktat detta fortsatte SAP och LO trappa upp kampen mot kommunisterna. År 1940 publicerades cirkuläret "Enig front mot kommunismen" med en skarp uppmaning till fackföreningarna om att rensa ut kommunisterna inför de kommande valen. En samlad attack genomfördes 1940-1941 inom fackföreningarna och partiets VU fattade 1941 beslut om att komplettera det formella samarbetet på central nivå med ett utbyggt lokalt samarbete. Detta var särskilt viktigt i en tid då "svårigheter av ekonomisk och social art blir än mer brännande".¹⁷ Det gällde att kunna bemöta all eventuell missnöjespropaganda från kommunisthåll. Inom LO utfärdades i början av andra världskriget ett särskilt dekret till förbunden om att kommunister skulle hållas utanför det fackliga arbetet. Därefter genomfördes en samlad attack mot kommunisternas verksamhet 1940-1941 inom fackföreningarna. Vikten av att ta strid på "golven" understryks också av ett uttalande inom partistyrelsen 1943:

Vi ska icke förbise, att den verkliga kampen mellan socialdemokrater och kommunister föres på arbetsplatserna. De som ej behärska den kampen där blir den förlorande parten.¹⁸

Inför partikongressen 1948 annonserade organisationskommittén en utbyggnad av partiorganisationen. Antalet socialdemokratiska fackklubbar skulle ökas. Till den gamla organisationen fogades arbetsplatsombud. Målet var 10 000 arbetsplatsombud eller kontaktmän. Den organisation som skapades har av forskare beskrivits som en mobiliseringsstruktur uppbyggd på socialdemokratiska celler. Dessa har varit en bas för fackligt-politiskt samarbete, personlig påverkan och långsiktigt opinionsarbete.¹⁹

¹⁶ Kokk (2001) s 80.

¹⁷ Svensson (1994) s 69.

¹⁸ Ibid., s 69-70.

¹⁹ Ibid., s 72.

10.4 Arbetslägren och försvarsminister Skölds misstänksamhet

Ett återkommande tema rörande frågan om IB:s tillkomst handlar om regeringens misstro mot dåvarande motsvarigheten till dagens svenska säkerhetspolis. Personer som lämnat uppgifter inför FUN 1998, som i sin utredning dock inte hörde några företrädare för polisen, återkommer ofta till detta.²⁰ Då journalisterna Olle Häger och Hans Villius 1974 samtalade med Tage Erlander om saken hänvisade denne till dåvarande landshövdingen i Norrbottens län, Ragnar Lassinanti, med orden "Lassinanti hade med det här att göra och han var ju glödande antikommunist".²¹ Erlander skriver också i sina memoarer om Lassinanti när han kommer in på de s.k. arbetskompanier som användes av militären under andra världskriget. Det mest kända hette Storsien och låg i Norrbotten. Till detta kompani kommenderade militären opålitliga element. Lassinanti, som under kriget var kriminalpolis, hade uppgivit för Erlander att militären utan att rådfråga säkerhetspolisen hade placerat en kommunistisk fullmäktigeledamot från Pello i Storsien. Lassinanti menade att mannen, ehuru kommunist, definitivt inte var någon säkerhetsrisk. Erlander drar i memoarerna slutsatsen av detta och liknande fall att Storsien bekräftade att militärutbildning var otillräcklig för att klara de ömtaliga säkerhetspolitiska bedömningarna. Även om han ansåg polisen vara bättre, så kunde inte heller den förutsättas ha tillräckligt kunnande.²² Dessa insikter skulle leda fram till vad Erlander i en intervju beskrivit som en idé om ett mer civilistiskt inslag i säkerhetstjänsten (se mer om detta i kapitel 3).²³ I en intervju med Häger/Villius 1974 säger Lassinanti dessutom att "man ansåg allmänt att militären inte ska göra säkerhetsbedömningar bland politiska människor".²⁴

Historikern Karl Molin tar i *Hemmakriget* upp denna problematik närmare och redogör för flera fall där vanliga socialdemokrater placerades av militären i arbetslägren under kriget. Ett exempel är Herbert Claesson, ombudsman från Timrå, som i början av juni 1940 hade hamnat i Storsien efter att ha blivit angiven av en okänd person. Claesson ringde snart upp dåvarande partisekreteraren Sven Andersson som i sin tur informerade försvarsminister Per Edvin Sköld om att Claesson hamnat i "ett

²⁰ Se exempelvis vittnesmålen från Birger Elmér och Sten Andersson.

²¹ Häger & Villius; intervju med Tage Erlander 1974. Olle Hägers arkiv.

²² Erlander: 1940–1949 (1973) s 75.

²³ Häger & Villius; intervju med Tage Erlander 1974. Olle Hägers arkiv.

²⁴ Häger & Villius; intervju med Ragnar Lassinanti 1974. Olle Hägers arkiv.

mystiskt läger”. En vecka efter sin ankomst kunde Claesson lämna lägret. Claesson-fallet samt klagomålen från ett flertal andra som internerats i arbetsläger, ledde på hösten 1941 till att Sköld beordrade försvarsstabens underrättelseavdelning att granska grunden för samtliga placeringar – 129 stycken – vid arbetskompanierna. Efter kontroll med registren hos Allmänna säkerhetstjänsten kunde chefen för underrättelseavdelningens personaldetalj, ryttmästaren Georg Berendt, meddela besked rörande 103 av de 129. Av undersökningen framgick att 88 personer kunde “med säkerhet” betecknas som kommunister; beträffande 14 av dessa fanns ingen annan uppgift än att de hade prenumererat på kommunistisk litteratur. Av de 15 återstående kunde en konstateras vara helt felplacerad medan det fanns registeruppgifter beträffande de resterande personerna med beteckningar som “farlig”, “aktiv” och “opålitlig”. Av dessa var enligt Berendt möjligen sju felplacerade.²⁵

Försvarsminister Sköld nöjde sig emellertid inte med Berendts granskning. Han gick vidare med att försöka få klarhet i hur rapporteringen från de lokala förbanden fungerade när det gällde att lämna underlag för försvarsstabens rekrytering till arbetskompanierna. Det visade sig då att i de fall som man skickat någon dit, hade detta skett på order från övervakningsofficeren som i sin tur grundat sin uppfattning om de aktuella personernas farlighet på de register som fördes vid underrättelseavdelningens personaldetalj. Det stod således klart för Sköld att det var registrens kvalité som måste genomlysas, snarare än de lokala förbandens rekryteringsprinciper. Det var nu som Sköld – för att pröva registrens källvärde – använde sig av en något okonventionell metod. Han hade hört talas om denna möjlighet tidigare under kriget.²⁶

Omkring årsskiftet 1939/1940 hade representanter för den socialdemokratiska partistyrelsen internt kritiserat de register som fördes hos både Allmänna säkerhetstjänsten och Försvarsstaben. I det sammanhanget framhölls att det fanns en annan organisation som ägde betydligt större kunnande om de politiska ytterlighetsparterna – den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Som nämnts hade socialministern Gustav Möller vid ett möte hävdat att “vårt folk” skulle medverka till att upprätta förteckningar över de kommunister som innehade sådana tjänster att de kunde komma att begå sabotagehandlingar. Även om Möller poängterade det betänkliga i ett sådan rapportering, menade han att de fosterländska plikterna måste ges företräde. Vid ett partistyrelsemöte några

²⁵ Molin (1984) s 152.

²⁶ Ibid., s 152-153.

månader senare talades åter om en tänkbar socialdemokratisk roll i övervakningen av ytterlighetspartierna och deras företrädare. Riksdagsmannen Erik Fast framhöll då i likhet med Branting ovan att vaksamhet från partiets sida var "värdefullare än det polisen kan åstadkomma".²⁷ Dessa diskussioner samt Claessonfallet hade naturligtvis Per Sköld i friskt minne när han i november 1941 försökte reda ut grunderna för militärens placering av personer i arbetslägren. Han skickade omgående till partisekreteraren Torsten Nilsson en förteckning över personer som inkallats till arbetskompani. Nilsson skickade i sin tur ut ett tiotal förtroliga brev till socialdemokratiska funktionärer ute i landet. I breven upptogs ett antal namn och funktionären ombads att under största försiktighet ta reda på uppgifter om personernas politiska hemvist. Nilsson angav att avsikten var att få reda på om personerna var att betrakta som aktiva kommunister och han tillfogade att uppgifterna inte skulle inhämtas via polisen utan genom "pålitliga personer på respektive personers hemorter". Torsten Nilsson skickade sedan i tre omgångar över svaren till Sköld.²⁸

Den 27 november 1941, dagen efter det att han mottagit Nilssons sista brev, sammanträffade Sköld med bl.a. överbefälhavaren Olof Thörnell och underrättelseavdelningens chef Carlos Adlercreutz. Sköld gick då igenom – stödd på de uppgifter han fått från bl.a. partiets kontakter – vad han uppfattade som ett mycket bristande underlag för kommendering till arbetslägren. Han begärde också att underrättelseavdelningens personregister skulle lämnas ut till landsförsvarets kommandoexpedition och menade att LO skulle kunna medverka vid en granskning av de uppgifter som förekom i arkivet. Karl Molin skriver att vägledande för Skölds agerande var övertygelsen "att militärerna inte hade kompetens att självständigt bedöma frågor som gällde enskilda personers politiska pålitlighet. I fortsättningen skulle de därför övervakas av mer omdömesgilla instanser."²⁹

Att notera är att det för Skölds vidkommande alltså här främst gällde frågan om de personer som placerades vid arbetskompanierna. Vidare är det med all säkerhet helt avgörande för Sköld att man skulle lyckas dra en rägång mellan kommunister och socialdemokrater. Men Sköld oroades uppenbarligen också för att "fel" kommunister skulle skickas till arbetslägren eftersom han vid mötet med Thörnell och Adlercreutz indirekt uttryckte oro för att

²⁷ Ibid., s 155.

²⁸ Ibid., s 156.

²⁹ Ibid., s 159.

– med militärens principer – i stort sett samtliga personer som ingick i personaldetaljens kommunistregister (omkring 40 000 personer) på sikt skulle kunna komma att placeras i lägren. Hur Sköld uppfattade begreppet säkerhetsrisk går att utläsa ur ÖB:s nya direktiv för vilka inkallade personer som skulle skiljas från sina förband och i stället placeras i särskilda läger. Vid det ovan nämnda mötet hade Sköld förklarat att det rörde sig om två kategorier; den ena utgjordes av medlemmar av kommunistpartiets ledning, den andra av personer som genom agitation gjort skada vid förbanden. Därutöver poängterade Sköld att nazisterna inte fick försummas. ÖB Thörnell utformade sedan de nya direktiven i denna anda.

10.5 Organiserandet av SAP:s arbetsplatsombud

Enligt Ingvar Selander som under åren 1966–1972 var chef för Fst/Sektion 2, nämnde försvarsminister Sven Andersson vid ett tillfälle att den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen tillkom efter initiativ från Per-Albin Hansson. Detta skulle enligt Andersson ha varit i samband med den s.k. Metallstrejken i februari 1945.³⁰ Kommunisterna hade redan året innan tagit makten i Stockholms- och Göteborgsavdelningarna.³¹ Nu fick de också majoritet i den avtalskonferens för verkstadsindustrin som skulle förhandla med arbetsgivarna om den kommande löneperioden. Kommunisterna presenterade därvid ett bud som arbetsgivarna ansåg omöjligt att gå med på, varefter strejken blev ett faktum. Den kom att pågå till början av juli innan ett avtal slöts. Hansson hade i samband med detta gett Andersson, som då var partisekreterare, i uppdrag att se till att den socialdemokratiska makten i metallklubbarna åter säkrades och att kommunisterna stängdes ute. Denna version underbyggs i någon mån av Birger Elmérs uppgifter inför Neutralitetspolitikkommisionen 1993 då han berättade att det inte var särskilt svårt att ta reda på vilka ute på arbetsplatserna som var säkerhetsrisker:

Då vart de så att vi tog kontakt med socialdemokraternas platsombud som ju fanns på varje större arbetsplats, lite över 2 000 i Stockholm och 22 000 i hela landet, och det hade existerat efter den stora metallstrejken. Och det gällde då att få stopp på kommunisternas inflytande i fackföreningen och det lyckades man ju fint med.³²

³⁰ Förhör med Ingvar Selander den 22 juni 2000. SÄKO.

³¹ Tage Erlanders memoarer, del 2, s 205.

³² Utfrågning av Birger Elmér den 25 februari 1993. Neutralitetspolitikkommisionens arkiv. RCA.

Sven Andersson utsände den 21 september 1945 ett brev till landets samtliga 2 700 arbetarkommuner:

För att partiledningen ska bli i tillfälle att bedöma kommunisternas inflytande i fackföreningarna har vi behov av att veta hur FCO-styrelserna (FCO = fackliga centralorganisationen, min anm.) på varje ort äro sammansatta politiskt. Vi hemställa därför till arbetarekommunernas styrelser att undersöka denna sak och meddela partistyrelsen de olika styrelseledamöternas politiska hemvist; ordf., sekr., kassören o.s.v. Insänd nedanstående formulär om möjligt före den 1 oktober.³³

FCO, eller fackliga centralorganisationen, kan sägas vara ett samarbetsorgan för klubbar, sektioner och avdelningar – alla inom LO – på varje större ort. Vid tidpunkten för brevet fanns ca 300 FCO-styrelser totalt i landet. Tage Erlander skriver i sina memoarer att metallkonflikten för hans del innebar att "riskerna för arbetarklassens splittring framstod i ännu tydligare dager än tidigare". Han anger därefter att han – då han tog över efter Per-Albin Hansson i oktober 1946, "skulle sträva efter att förvandla det kommunistiska partiet till en betydelselös sekt". Detta för att förebygga splittringsrisken och samtidigt säkra socialdemokratins "väldiga reformprogram som förberetts under krigsåren".³⁴

Metallkonflikten mynnade ut i att Metallindustriarbetareförbundet i februari 1946 skulle hålla extrakongress och ställda inför hotet att förlora hela förbundet till kommunisterna beslöt man inom partistyrelsen att vidta särskilda åtgärder för att så ej skedde. Två ombudsmän rekryterades för att mobilisera stöd för de socialdemokratiska kandidaterna och i en skrivelse till partiombudsmännen anförde man:

Beträffande ombudsvalet till Metalls extra kongress.

Ref. till konferensen här i Stockholm den 15/11 rörande denna fråga önska vi här, så långt detta är möjligt, ha kontakt med Eder för att kunna följa arbetet för denna sak. Det är nödvändigt för oss att få uppgifter – politisk färg, namn, arbetsplats och adress – på de kandidater som nominerats.³⁵

Det var inom ramen för den s.k. organisationskommittén som idén om arbetsplatsombud först växte fram. I december 1946 skickade Sven Andersson ut en "PM om arbetsplatsombuden" till partidistriktet som i stora drag klargjorde de lokala partiarbetarnas uppgifter:

³³ Kanger/Gummesson (1990) s 12.

³⁴ Tage Erlanders memoarer, del 2, s 217.

³⁵ Kanger/Gummesson (1990) s 18.

Hur arbetsplatsombuden skall organiseras.

Det åligger arbetarekommunerna att utse arbetsplatsombud ... Om budens antal kan växla allt efter de lokala förhållandena. På större fabriker, där särskilda avdelningar finnes bör man tillse att under alla förhållanden minst ett ombud per avdelning och arbetsgrupp utses. Arbetarekommunerna skall företa en kartläggning av ortens arbetsplatser, undersöka deras storlek, de anställdas politiska hemvist och aktivitet m.m. Därefter bör de lämpligaste partivännerna från de arbetsplatser där man önskar inrätta arbetsplatsombud, sammankallas och informeras om uppgiften. På detta sammanträde utses sedan arbetsplatsombuden; i största möjliga utsträckning bör man söka få unga partivänner att åta sig uppgiften.³⁶

Att notera är att man i detta skede höll på att anskaffa arbetsplatsombud och att ovanstående pm utgör en instruktion för hur sådana bäst skulle identifieras. Genom att först kartlägga den politiska hemvisten hos alla anställda kunde man finna "de lämpligaste partivännerna". Det var naturligtvis inte på samtliga arbetsplatser inom en arbetarkommun som man behövde ombud. Då man väl bestämt vilka som skulle förses med sådant ombud, samlade man således de lämpligaste till ett sammanträde på vilket arbetsplatsombuden sedan utsågs. Det gällde i detta läge inte att finna de opålitliga – utan de pålitliga. Detta framgår än tydligare då partistyrelsen i oktober 1947 slipade på instruktionen för arbetsplatsombuden (se s 15).

Det var framförallt två personer som ansvarade för uppbyggnaden av propagandaverksamheten på arbetsplatserna, Paul Björk och Arne Pettersson. Pettersson var ombudsman i Dalarnas socialdemokratiska ungdomsdistrikt när han i februari 1947 rekryterades till partistyrelsen där han tjänstgjorde som "reseombudsman". När man i VU diskuterade hans anställning beskrevs den som att han skulle "bistå partidistriktet med föredrag och organisationsuppgifter".³⁷ Björk anställdes i augusti samma år. Den direkta orsaken till att Pettersson rekryterades var sannolikt att socialminister Gustav Möller och hans statssekreterare Per Nyström i början av januari 1947 satt och studerade utfallen av de fackliga valen i Värmland. I ett brev till dåvarande organisationssekreteraren vid SAP:s kansli, Sven Aspling, uttryckte Nyström sin och Möllers oro över "fryksdalssiffrorna" som "gjort oss betänksamma". Nyström ville ha en analys av resultatet:

³⁶ Ibid., s 28.

³⁷ SAP, protokoll från verkställande utskottet 1947, microfilm, serie A3c volym 3. ARAB.

Hur har kommunisterna byggt upp sin ställning i de ovan nämnda värmlandssocknarna? Analys av propaganda. Analys av personförhållandena. Håller inte de våra måttet?³⁸

Någon månad senare svarade Aspling att han höll med Nyström om "att det skulle vara av stort värde att kunna åstadkomma en ganska grundlig analys av de orsaker, som varit bestämmande då stora grupper av svenska arbetare under senare val övergått från vårt parti till kommunisterna".³⁹ Redan här hade dock Aspling utsett Arne Pettersson till den person som skulle utföra arbetet. Samma dag skrev han nämligen till denne:

Vi anser här att en utav de viktigaste uppgifterna i Värmland just nu är att kunna på bruken och de större industriorterna få tillstånd s.k. arbetsplatsombud och över huvud taget en aktivisering av fackföreningsfolket. Det blir således en ny uppgift Du får Dig förelagd och vi kommer att med stort intresse följa det arbete Du här kommer att ge Dig i kast med ... Du får således börja i Värmland och vi får se hur det går. Du själv kommer att vinna erfarenhet av arbetet och kan därefter ge oss själv uppslag för Din fortsatta verksamhet, som nog då måste koncentreras till mellersta Norrland.⁴⁰

Två dagar senare översände Aspling en "P.M. om organiserandet av arbetsplatsombud, byombud etc" till Pettersson med hälsningen att "angeläget är att Du får god fart på denna verksamhet och att vi kan åstadkomma fasta organisationsformer ute på de större arbetsplatserna i Värmland".⁴¹ Promemorian Aspling nämner är troligen den som Sven Andersson sammanställde och skickade ut till partidistriktet i december 1946 och som citerats ovan.⁴² Pettersson visade sig vara effektiv och presterade redan den 24 februari en rapport om läget, följd av en slutrapport den 7 mars 1947.⁴³ Tio

³⁸ Brev från Per Nyström den 6 januari 1947 till Sven Aspling. SAP allmän korrespondens L - Ö 1947, Serie E 1 volym 26. ARAB.

³⁹ Brev från Sven Aspling den 13 februari 1947 till Per Nyström. SAP allmän korrespondens L - Ö 1947, Serie E 1 volym 26. ARAB.

⁴⁰ Brev från Sven Aspling till Arne Pettersson den 13 februari 1947. SAP: allmän korrespondens L-Ö 1947 serie E1 volym 26. ARAB.

⁴¹ Brev från Sven Aspling till Arne Pettersson den 15 februari 1947. SAP: allmän korrespondens L-Ö 1947 serie E1 volym 26. ARAB.

⁴² Sven Aspling kände naturligtvis Arne Pettersson sedan deras gemensamma tid som ombudsmän vid Dalarnas partidistrikt som Aspling lämnade 1946 för att bli organisationssekreterare vid partiets kansli i Stockholm. Han innehade denna post till 1948 då han efterträdde Sven Andersson som partisekreterare. Att Värmland var av särskilt intresse för honom framgår också om man betänker att han under åren 1937-1942 var chefredaktör för Värmlands Folkblad.

⁴³ Brev från Arne Pettersson till Sven Aspling den 7 resp. 24 mars 1947. SAP: allmän korrespondens L-Ö 1947 serie E1 volym 26. ARAB.

dagar senare befann han sig i Karlstad då Aspling skrev ett nytt brev till honom:

Som Du kanske sett på expeditionen hos Lokander skall vi nu i fortsättningen ge ut ett informationsblad som heter Argument. Det lilla papperet skall ju bl.a. ge i lämpliga doser den injektion, som kan behövas för att stålsätta vårt folk gentemot kommunisterna. Vi tror också att bladet ska ha en annan uppgift nämligen att vara sammanbindande för arbetsplatsombuden.⁴⁴

Efter att ha organiserat arbetsplatsombuden i Värmland reste Arne Pettersson på hösten till Sundsvall varifrån han i september 1947 sände ett brev till Aspling. Även nu hade Pettersson framgångar även om dessa inte alltid tycks ha varit lättköpta:

Mitt jobb på den fackliga fronten går bra. 13 fackklubbar har åstadkommit hittills. Fältet är lättarbetat, men ack herre vad misslyckade vissa saker är.⁴⁵

Ett brev några dagar senare från den då relativt nyanställda facklige sekreteraren vid partikansliet Paul Björk till Pettersson vittnade om att också den förre nu kommit igång med arbetet:

Det ser ut som om vi skulle kunna få ordning på Gävleborg om vi bara fick hålla på tillräckligt länge ... jag har lovat ta en del möten i Stockholms län nästa vecka. Även där blir det fråga om att organisera upp arbetsplatsombud.⁴⁶

På hösten 1947 lade man inom partistyrelsen sista handen vid instruktionerna för arbetsplatsombuden vilket framgår av en brevväxling från september 1947 mellan organisationssekreteraren Sven Aspling och Arne Brundell som då satt i SSU:s fackliga utskott. Denne har av Sten Andersson beskrivits som "en briljant organisatör och en figther, svuren fiende till allt vad kommunister hette".⁴⁷ Aspling översände till denne först ett korrektur på en informationskrift till arbetsplatsombuden.

Vi kommer inte att låta trycka saken, utan endast duplicera ett mindre antal till distrikten. Vi anser materialet nämligen alltför farligt för att släppa ut det i en större tryckt upplaga. Skulle kommunisterna få tag

⁴⁴ Brev från Sven Aspling till Arne Pettersson den 17 mars 1947. SAP allmän korrespondens L - Ö 1947, Serie E 1 volym 26. ARAB.

⁴⁵ Brev från "Arne" i Sundsvall till Sven Aspling den 27 september 1947. SAP allmän korrespondens L - Ö 1947, Serie E 1 volym 26. ARAB.

⁴⁶ Brev från Paul Björk till Arne Pettersson den 3 oktober 1947. SAP allmän korrespondens L - Ö 1947, Serie E 1 volym 26. ARAB.

⁴⁷ Anderson (1993) s 125.

på det – detsamma gäller även de borgerliga – så kan man utgå från att det skulle bli ett sabla liv.⁴⁸

Brundell svarade några veckor senare och hade en hel del synpunkter på innehållet. Vad var det då för uppgifter? Det framgår av ett brev Sven Aspling den 2 oktober 1947 skrev till partiets ombudsmän. Idén med arbetsplatsombuden – såsom den skissades i bl.a. Sven Anderssons ovan citerade december-pm – hade där fått sin slutliga utformning efter bl.a. Brundells synpunkter. Under rubriken "Organisationen på arbetsplatserna" redogörs noggrant för hur denna skulle byggas upp. Aspling skriver att "(v)iktigast är att arbetsplatsorganisationer skapas inom de avdelningar som helt eller delvis behärskas av kommunisterna". Det känsliga finns dock i avsnittet där ombudens arbetsuppgifter beskrivs:

Då det gäller det direkta och dagliga arbetet ute på arbetsplatserna rekommenderas det s.k. "Göteborgssystemet". Det innebär att varje arbetsplatsombud utrustas med en anteckningsbok. I denna införes namnuppgifterna på samtliga pålitliga partivänner. Dessa bildar sedan den fasta grupp, som skall bearbetas besöka fackföreningsmötena. På den andra sidan antecknas de som med visst fog kan betraktas som sympatisörer. Målet skall vara att ansluta sympatisörerna till arbetarkommunen, varefter de överföres till gruppen för pålitliga.⁴⁹

Det handlade således om att fånga in det politiska stödet i två steg; först de kända socialdemokraterna, sedan de som kunde tänkas stödja partiet. Därefter tillkom också en tredje grupp:

Den stora gruppen av politiskt likgiltiga och ointresserade måste ägnas särskild uppmärksamhet ... I den mån ett spirande intresse kan iakttagas hos dessa, skall arbetsplatsombuden efterhand föra upp dem som sympatisörer i anteckningsboken.⁵⁰

Kartläggningen av de anställdas politiska uppfattning syftade alltså, som nämnts tidigare, i första hand till att identifiera två grupper: dels "de pålitliga", dels "sympatisörerna". Som synes sägs ingenting om insamlande av namnuppgifter på politiska motståndare. Det är också svårt att finna dokument som tyder på uppmaningar från partistyrelsen att specifikt kartlägga och/eller registrera sådana. Detta behövdes knappast eftersom man satsade resurserna på att identifiera och bryta ned det stöd som främst kommunisterna

⁴⁸ Brev från Sven Aspling till Arne Brundell den 9 september 1947. SAP allmän korrespondens L - Ö 1947, Serie E 1 volym 26. ARAB.

⁴⁹ Skrivelse från Sven Aspling till partidistriktet den 2 oktober 1947 Organisationen på arbetsplatserna. SAP: Andra partier 1947-1949; SAP/Kommunisterna Serie F XX 2. ARAB.

⁵⁰ Ibid.

åtnjöt på arbetsplatserna. Under åren 1946–1949 finns ingen rapportering till partistyrelsen om namn på kommunister. Däremot skickades från olika håll in statistiska underlag rörande maktfördelningen, främst inom de olika FCO-styrelserna, men ibland också rörande de lokala fackföreningarna. Ett exempel på det senare ges i en rapport från Malmös arbetarekommun till partistyrelsen angående styrelsevalet i Metalls avdelning 4. Alla poster – styrelsekasör, styrelseledamöter, styrelsesuppleanter, revisorer samt revisorsuppleanter – finns angivna med antingen S eller K i marginalen. Någon hemlig kartläggning för att få fram partitillhörigheten har det dock inte varit fråga om – i det avseendet har de olika kandidaterna själva inte gjort någon hemlighet av sin politiska hemvist.⁵¹

Vid sidan av arbetet med att kartlägga den politiska hemvisten hos de anställda på företagen hade arbetsplatsombuden naturligtvis också andra uppgifter. I brevväxlingen mellan Brundell och Aspling beskrivs ombudsuppgiften som ett "energiskt upplysningsarbete":

I de dagliga debatterna i mat- och omklädningsrum, vid måltidsraster och vid alla tillfällen där möjligheter yppas, skall arbetsplatsombuden inte försitta tillfället att bedriva politisk upplysning. I detta sammanhang bör arbetsplatsombuden ständigt komma ihåg, att angreppet är bästa försvaret. Motståndarnas specialmetod är ränksmideriet. Dessa rykten bekämpas bäst genom att arbetsplatsombuden på ett tidigt stadium avlivar dem och lägger fram fakta. Förutsättningarna för detta är att kontakterna mellan arbetsplatsombuden och partiinstanserna är goda. Alla arbetsplatsombud måste ha reda på var upplysningar och fakta kan inhämtas. God kontakt uppåt och nedåt med snabba förbindelser åt båda hållen måste ordnas. Endast under sådana förhållanden kan arbetsplatsombuden arbeta effektivt.⁵²

Organiserandet av arbetsplatsombuden samt framtagandet av informationsskriften *Argument*, gjordes ytterst diskret. Paul Björk motiverar detta i ett brev vid samma tid, där han inleder med att uttrycka glädje över att projektet med arbetsplatsombud även inletts i Nyköping:

Men samtidigt vill jag understryka att vi inte i onödan vill skylta med att vi håller på att bygga upp en organisation på arbetsplatserna och inte heller vill vi att *Argument* ska komma i händerna på kommunisterna. Detta därför att då vet de att vårt folk blivit informerade om vissa frågor – och så går dom över till andra anklagelser. I övrigt är det

⁵¹ Rapport från Malmö arbetarekommun angående styrelseval 1948 i Metalls avdelning 4. SAP: Andra partier 1947–1949; SAP/Kommunisterna Serie F XX 2. ARAB.

⁵² Skrivelse från Sven Aspling till partidistriktet den 2 oktober 1947 *Organisationen på arbetsplatserna*. SAP: Andra partier 1947–1949; SAP/Kommunisterna Serie F XX 2. ARAB.

jobbigt men utomordentligt stimulerande. Vi har en aktivitet inom partiet, som borde förskräcka motståndarna om de visste om den.⁵³

I Sven Asplings ovan nämnda instruktion till ombudsmännen manas också till försiktighet:

Vi översänder härmed en arbetsplan för arbetsplatsombuden ... Vi vill särskilt fästa ombudsmännens uppmärksamhet på nödvändigheten av att detta material behandlas konfidentiellt och icke kommer ut till andra än dem det vederbör. Det nu översända exemplaret är avsett för ombudsmännens eget bruk och bör icke dupliceras. Riktlinjerna bör muntligen delges kommunledning och arbetsplatsombuden.

Men det finns tecken på att hemlighetsmakeriet också utövade viss dragningskraft på de lokala partiarbetarna, vilket antyds i ett brev till partistyrelsen från Skaraborgs partidistrikt. Man skriver där att man inte haft några problem att få folk att ställa upp som arbetsplatsombud. En förklaring anges vara att "(i) all synnerhet har det smått mystiska i organisationen lockat".⁵⁴

Paul Björk påbörjade sin anställning vid partistyrelsen ett halvår efter Pettersson då han kom från en ombudsmannatjänst i Eskilstuna. Björk hade en gedigen bakgrund inom arbetarrörelsen och han hade nästan 15 år tidigare gått på Brunnsviks folkhögskola, som närmast kan beskrivas som ett slags arbetarungdomens universitet. Från 1942 var han ombudsman i Jämtlands partidistrikt innan han 1944 kom till Eskilstuna.

Ett exempel på Björks modus operandi kan erhållas genom en brevväxling mellan honom och en ombudsman från Överkalix vid namn Hugo Larsson.⁵⁵ Denne skrev till SAP:s kansli i slutet av oktober 1947:

För att få samtliga fackföreningar å vår ort under kontroll och få rensat bort resterna av bolsjevismen skulle vi önska avskrift av medlemsförteckningen för följande kommuniststyrda avdelningar:

Avd 586 Grov & Fabriks avd Överkalix
 " 291 Väg & Vatten "
 " 252 Byggnadsträ "

⁵³ Brev från Paul Björk till Gunnar Pettersson, Nyköpings arbetarekommun, daterat den 29 oktober 1947. SAP: allmän korrespondens L-Ö Serie E1 volym 26. ARAB.

⁵⁴ Brev från Skaraborgs socialdemokratiska partidistrikt (daterat den 31 maj 1948 till Paul Björk. SAP: Andra partier 1947 - 1949; SAP/Kommunisterna Serie F XX 2. ARAB.

⁵⁵ Brev från Hugo Larsson, Överkalix socialdemokratiska krets-förening den 29 oktober 1947 till SAP:s partiexpedition. SAP: allmän korrespondens L-Ö Serie E1 volym 26. ARAB.

Någon på partiexpeditionen överlämnade ärendet till Björk med noteringen "Låt Paul ta hand om detta!". Därefter skrev Paul Björk till Hugo Larsson:

Här har du medlemsförteckning för de avdelningar Du ville närmare bearbeta. Jag hoppas att det ska gå att öka vårt inflytande. Har ni inte arbetsplatsombud så försök få fram sådana.⁵⁶

Då Paul Björk översände medlemsförteckningarna till Hugo Larsson rörande de tre olika avdelningarna torde dessa ha erhållits från LO. Det finns annars ingen dokumentation om hur de togs fram men det förefaller otroligt att man på partikansliet skulle förfogat över förteckningar till alla möjliga lokala fackliga avdelningar ute i landet. Det finns inte heller något som pekar på att man fram till dess förde egna register över kommunister vid kansliet. Då exempelvis landsfiskalen i Linköping i november 1947 brevledes frågade om partiet visste vilka som satt i styrelsen för SKP svarade Sven Aspling några dagar senare att "vi icke förfogar över några uppgifter över vilka personer som fungerar i styrelsen för SKP. Möjligen skulle dessa kunna erhållas genom referat från senaste kommunistiska partikongressen, som hölls 1946 i maj månad."⁵⁷ Det finns naturligtvis en möjlighet att man ändå hade uppgifterna men att man inte ville delge dem till utomstående. Detta tycks dock, i skenet av övriga uppgifter från perioden, mindre troligt.

Däremot tycks det som att Björk någon gång under 1948 gjorde en ansats att bygga upp någon form av register. Han skrev nämligen i ett cirkulär:

Vi medsänder samtidigt listor som du kan dela ut till arbetarekommuner som har kommunister med i de fackliga styrelserna. Sedan ett sådant register en gång lagts upp blir det lättare att följa det arbetet i fackföreningarna. De lokala organisationerna har ett ex, du får ett ex och vi får ett genom dig. I den mån vi sedan vill ha konkreta uppgifter om enstaka fackföreningar kan vi använda oss av dessa listor.⁵⁸

Det är inte helt klart vad som hände med de listor som Björk ville ha åter till partiexpeditionen. Det dokument som både Kanger/Gummesson och Enn Kokk återger i sina böcker kan dock knappast ligga till grund för ett påstående om central registrering. Det är en skrivelse från Paul Björk till ombudsmännen rörande

⁵⁶ Brev från Paul Björk den 22 november 1947 till Hugo Larsson. SAP: allmän korrespondens L-Ö E1 volym 26. ARAB.

⁵⁷ Brev från landsfiskal Helmer Andersson, Linköping den 8 november 1947 till Sven Aspling. Aspings svarade i brev den 14 november 1947. SAP: allmän korrespondens. ARAB

⁵⁸ Kokk (2001) s 89-90.

Skogs- och Flottningsförbundets kommande kongress. Björk påpekade att ombudsvalen måste planläggas i god tid:

För att underlätta arbetet medsänder vi en förteckning över det antal ombud som skall väljas från varje distrikt samt ombudsförteckning från förra kongressen. De kommunistiska ombuden utmärkes med ett k(k), de osäkra med ett o (o) och de socialdemokratiska med ett s (s).⁵⁹

Det var således listor med namn utan partitillhörighet som utsändes till ombudsmännen vilka själva skulle ombesörja partibestämningen. Det finns inget i Björks brev som direkt pekar på att listorna skulle återsändas till partiexpeditionen. Att så skedde kan dock inte uteslutas.

Inför FUN framhöll flera av de hörda betydelsen av Pragkuppen 1948 som grund för att förstå Grupp B/IB:s tillkomst 1957. Det kan måhända tyckas något märkligt att så starkt etablera ett samband mellan dessa två händelser, vilka enligt samma personer skiljer sig nästan tio år åt i tiden. Men detta kan troligen förklaras med att det rör sig om andrahandsuppgifter, att man inte hade någon insyn i den successiva process som pågick under detta decennium eller att man helt enkelt sätter likhetstecken mellan arbetsplatsorganisationen och Grupp B/IB.

I tidigare kapitel har skildrats de bestörta reaktioner inom regeringen som Pragkuppen gav upphov till. Det är dock tveksamt om denna oro hade någon större motsvarighet inom partikansliet. Partisekreteraren Sven Andersson skrev nämligen i en broschyr inför valet att kommunisterna inte utgjorde något hot nationellt, men att den internationella kommunismen däremot var att betrakta som en maktfaktor. Andersson skrev att "kommunisterna utgör ingen fara för det svenska samhället" men de kunde däremot utgöra en fara för arbetarrörelsen och dess inflytande över samhället om de splittrade rörelsen.⁶⁰ Inom SAP fick kuppen dock till följd att partiet under våren drog igång något som allmänt kom att kallas för "Kommunistkampanjen". Detta var en på bred front upplagd offensiv mot kommunisterna som främst gick ut på att möta dem i debatter över hela landet. Planerna mejslades ut vid en "talar-konferens" på Hotell Gillet i Stockholm den 1 april 1948. Här fanns partiets och LO:s toppar samlade tillsammans med ett 30-tal av partiets distriktsombudsmän. Möteskampanjen som följde om-

⁵⁹ Kanger/Gummesson (1990) s 48 samt Kokk (2001) s 92.

⁶⁰ Wiederholm, Thomas: *Att bemöta kommunismen. Antikommunism inom SAP 1947-1960, politik och retorik*, s 25. C-uppsats i historia (1997). Stockholms universitet.

fattade 126 möten över hela landet. Inför kampanjen hade Björk till partipressen sänt en intervju med sig själv där han bl.a. hävdade att "(k)ampen mot kommunisterna föres nämligen i första hand på arbetsplatserna och i fackföreningarna".⁶¹

Tongångarna internt inom partiet var ibland råa, för att inte säga aggressiva och ger också en fingervisning om hur man betraktade kommunisterna. Då en ombudsman från Bohuslän i ett brev till partistyrelsen redogjorde för att han ordnat en talare till en debatt i trakten uttryckte han sig på följande sätt:

Partivänner. Bekräftar härmed löftet om Sköld den 16 april för avlusning av Mölndal.⁶²

10.6 Det delikata

I och med organiserandet av arbetsplatsombuden och kartläggningen av det kommunistiska inflytandet i fackföreningarna, tog SAP åren 1947–1948 ett steg som skulle bli mycket svårt att hantera. "Angiveriverksamhet" i alla dess former var ytterligt känslig och detta var man naturligtvis mycket medveten om vid partiexpeditionen vilket en del av nämnda dokument vittnar om. Trots att sådana kartläggningar ändå genomfördes slog man alltid tillbaka anklagelser om dylikt.

Det har hävdats att också företagen i någon utsträckning varit involverade i det här arbetet. Kanger/Gummesson har i sin bok återgivit ett dokument rörande sådant samarbete. Det handlar om en skrivelse i juni 1948 från Paul Björk till Sten Söderberg, då ombudsman i Västmanlands partidistrikt:

Partivän! Det här gäller en alldeles special sak, som jag är mycket angelägen om att Du kan hjälpa mig med. Nedan antecknade personer har sökt arbete på en för oss mycket viktig plats och nu önskar vi att Du så snart som möjligt försöker få reda på vilka som är socialdemokrater, kommunister eller partilösa, om de varit aktiva inom respektive rörelser samt andra upplysningar som kan vara av värde.⁶³

Därefter följde namn, adress och ålder på sju personer. Av dessa kunde författarna visa att två av dem vid den aktuella tidpunkten sökt arbete vid Norrbottens Järnverk respektive Porjus kraftverk. Den slutsats som dras i boken går ut på att "arbetsgivarna och den

⁶¹ Kokk (2001) s 91.

⁶² Brev från Harald Fors, Bohuslänns partidistrikt, till partistyrelsen den 23 mars 1948. SAP: Andra partier 1947–1949; SAP/Kommunisterna Serie F XX 2. ARAB.

⁶³ Kanger/Gummesson (1990) s 61-63.

lokala socialdemokratiska ledningen i Norrbotten samarbetade för att hindra kommunister från att få jobb vid de viktigare arbetsplatserna i länet". Också Enn Kokk instämmer i denna slutsats och hänvisar till ett antal samtal han haft med olika personer i Norrbotten.

Det är dock inte alldeles säkert att ovanstående dokument visar på ett sådant samarbete. Det skulle i så fall betyda att så många som kanske sju olika arbetsgivare kontaktat lokala socialdemokrater som sedan gått med uppgifterna till Paul Björk i Stockholm. Om man tar fasta på skrivningen i dokumentet ser man att det står att personerna "sökt arbete" vilket snarare riktar blickarna mot någon lokal arbetsförmedling. Att sådana kunde vara behjälpliga med informationer framgår också av andra dokument, särskilt beträffande Norrbotten.

Arbetet med att på detta sätt bekämpa kommunismen inom fackföreningarna fortsatte under de närmaste åren med oförminskad framgång. Några år senare sammanfattade Paul Björk arbetet i en tidningsartikel, som citeras i *Kommunistjägarna*:

En särskild avdelning inom Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti bildades med mig som ledare i slutet av 1946, och i början av 1953 hade den besegrat kommunisterna i alla utom en av de viktigaste fackföreningar där de tidigare haft dominans ... Beslutet att driva ut kommunisterna från sina maktpositioner togs efter den katastrofala, landsomfattande strejken inom metallindustrin 1945. Vi den tidpunkten tillhörde en tredjedel av alla fackföreningsanslutna arbetare fackföreningar som kontrollerades av kommunister ... Vårt mål var att vinna över "medlöparna" och blåsa liv i våra till antalet överlägsna men ofta passiva sympatisörer. Vi startade ett stort antal fackföreningskurser i landet, där utvalda personer undervisades i debatteknik och i ett brett fält av andra ämnen, där ekonomi dominerade. Samtidigt genomförde vi en noggrann kartläggning av de olika fackföreningarnas kommunistproblem. Vi valde ut ett antal av de mest fientligt stämde fackföreningarna och satte in ett system av "arbetsplatsombud", vilka var utbildade inom vårt parti, som planlade och ledde den lokala offensiven mot kommunisterna ... Idag täcker vår organisation hela landet. Bara 80 av landets 9.000 fackföreningar kontrolleras nu av kommunisterna.⁶⁴

Bortsett från vissa smärre sakfel ger denna beskrivning sannolikt en riktig bild av utvecklingen under perioden 1945–1954 med ett undantag; Björk går naturligtvis inte närmare in på hur man gick tillväga då han talar om den noggranna kartläggningen av fackföreningarna.

⁶⁴ Ibid., s 77-78.

Att det bland socialdemokraterna inom fackföreningsrörelsen fanns en klar säkerhetsmässig potential är självklart. Det faktum att exempelvis arbetsplatsombuden hade nära kontakt med kommunister på den lokala nivån innebar att de snabbt bedömde huruvida en viss person var att betrakta som kommunist eller inte. Därifrån till att också avgöra om kommunisten kunde tänkas utgöra en säkerhetsrisk var dock ett steg där det är tvivelaktigt om man inom fackföreningarna kunde göra rimliga bedömningar. Samtidigt är det inte alldeles säkert att rapporteringen nödvändigtvis var till en kommunist nackdel. För den händelse en representant för någon säkerhetstjänst ville ha uppgifter om en misstänkt eller påstått farlig kommunist, kunde man ju också "fria" denne om man kände personen som demokratiskt sinnad. Den konsensus rörande behovet av kommunistövervakning som kom att utvecklas i samhället efter Pragkuppen medförde nämligen att inte bara medlemmar av kommunistpartiet utan också vanliga sympatisörer per definition betraktades av säkerhetspolisen som potentiella landsförrädare och registrerades. Behovet av informationer medförde att vissa kontaktytor skapades i detta avseende. Några av de aktörer som här nämnts – Arne Pettersson, Paul Björk och Arne Brundell – återkommer då.

10.7 Nordiska partikontakter rörande kommunistbekämpning

De norska historikerna Bergh/Eriksen berör i *De hemmelige krigen* (1997) diskussionerna i början av 1950-talet mellan de nordiska arbetarpartierna om kommunistproblemet.

Det fanns också ett annat samarbetsforum – Nordiska Samarbetskommittén (SAMAK) – på högre nivå där de olika ländernas partiledare deltog. Här torde dock frågor om kommunistbekämpning endast ha diskuterats i mer övergripande former. Bergh/Eriksen ger exempel på detta då SAMAK träffades 1952. Tage Erlander hävdade då att kommunisterna i Sverige inte längre utgjorde något problem för socialdemokraterna "sedan en del av deras underjordiska verksamhet avslöjats i samband med flera spionaffärer. Å andra sidan hade dessa affärer visat hur effektiva de kommunistiska organisationerna var. Erlander menade att det därför skulle vara nyttigt att samla upplysningar från de olika länderna om de kommunistiska arbetsmetoderna. Vid mötet beslöts, efter

förslag från partisekreteraren Sven Aspling, att frågan skulle tas upp för behandling vid ett senare partisekreterarmöte.⁶⁵

I dessa deltog huvudsakligen Haakon Lie, Sven Aspling, Oluf Carlsson från Danmark samt Väinö Läskinen och Veikko Puskala från Finland. Man träffades vid ett flertal tillfällen under 1950-talet i vad man kallade "engere konferenser" (engere = förtroliga). Det var självfallet inte endast kommunistfrågan som stod på programmet vid dessa möten men den var ofta uppe till diskussion. Bergh/Eriksen återger särskilt uppgifter från ett av dessa, hållet 1952, där temat var "Socialdemokratin och kommunismens nya taktik". Vid mötet föreslog man från finsk sida en gemensam nordisk aktionsplan och partierna borde enas om vilka arbetsmetoder som skulle ingå i en sådan. Förslaget om aktionsplanen godtogs av samtliga parter men vad som är av intresse här är att Sven Aspling, som svar på ett inlägg från Veikko Puskala, poängterade att man måste skilja mellan politisk och polisiär verksamhet i sammanhanget. Bergh/Eriksen skriver att Asplings lämnade beskedet att partiet inte kunde ta till sådana metoder som rätteligen tillkom polisen.⁶⁶

I MUST:s arkiv finns en rapport som rör en sammankomst med nordiska socialdemokrater i Stockholm den 16 mars 1950. Från norsk sida deltog Haakon Lie och Rolf Gerhardsen, från Danmark kom Urban Hansen och Olov Karlsen medan Sverige representerades av Sven Aspling och Paul Björk. Från det finska partiet deltog Aimo Anto samt en person av visst intresse i den här studien, nämligen organisationsekreteraren Veikko Puskala – denne skulle ända in på 1970-talet odla kontakt med Birger Elmér. Efter utbyte av skriftliga informationer lämnades från de olika länderna "mera detaljerade meddelanden om det kommunistiska läget i landet". Referatet fortsätter:

Gemensamt för alla dessa redogörelser var att observations- och övervakningsverksamheten utvecklats och blivit mera systematisk, och att man inte ens värjt för att ta friska tag lika litet vid anskaffningen av underrättelser som i den egentliga striden på fältet. Att döma av att såväl norrmännen som svenskarna hade noggranna stenografiska anteckningar från de hemliga kommunistmötena (understruket med blyerts, LOL) måste man på vederbörande håll haft till sin disposition särskilda lyssnarapparater. Det var svårt, att under mötets gång göra

⁶⁵ Bergh/Eriksen (1998) band 1 s 456. Författarna anger att detta möte antagligen blev inledningen till mer regelmässiga partisekreterarmöte rörande kommunisterna.

⁶⁶ Ibid.

tillräckliga anteckningar om de ytterst omfattande och detaljerade informationerna.⁶⁷

En rapport från detta möte inkom också till den amerikanska ambassaden i Stockholm (se avsnitt 10.9, *Kontakterna med USA:s stockholmsambassad*). Också på andra nivåer inom den nordiska arbetarrörelsen fanns kontakter rörande kommunisterna. Bergh/Eriksen skriver t.ex. att kampen mot kommunisterna fördes genom utbildning av förtroendemän inom arbetarrörelsen. Denna kurs- och kontaktverksamhet bedrevs i ganska stor utsträckning i samarbete med andra skandinaviska socialdemokratiska partier. I det nordiska samarbetet lades särskild vikt vid problemen i norr, vilket bl.a. resulterade i en rad norsk-svensk-finska konferenser för parti-sekreterare och särskilt utvalda förtroendemän. År 1953 inrättades från centralt håll i partierna ett särskilt kontaktorgan med säte i Luleå med Ragnar Lassinantti som ordförande och Paul Björk som sekreterare.⁶⁸

10.8 En kommunistjägare från öststaterna⁶⁹

I början av 1950-talet kom Paul Björk och Arne Pettersson i kontakt med en person från en av öststaterna. Mannen, som här kallas [Mihail] hade som flykting kommit från Finland till Sverige i september 1944. Eftersom han tidigare sysslat med journalistik arbetade han i Sverige för Dagens Nyheter fram till början av 1948 då en journalist vid engelska Daily Telegraph, Ossian Goulding, våren 1948 kom till Stockholm och tog kontakt med [Mihail]. De blev goda vänner och Goulding rekryterade [Mihail] som assistent. Goulding misstänktes starkt av statspolisen för att ha bedrivit underrättelseverksamhet på svensk mark för brittisk räkning under kriget.

På våren 1948 gav Goulding [Mihail] dennes första uppdrag; att resa upp till Norrbotten för att där pejla den politiska stämningen inför det val, som på hösten 1948 skulle äga rum i Sverige. Inför resan skulle [Mihail] ha erhållit en rekommendationsskrivelse från Ragnar Casparsson i LO-ledningen. Skrivelsen skulle ha riktat sig till LO-representanter i Kiruna och lett till att [Mihail] sedan blivit

⁶⁷ Fst/In det 1 nr IH 425 In 22/7 1950. Fst/Säk (H) F VIII B, volym 5. MUST. Handlingen hade ursprungligen upprättats i Finland där den inkommit till svenska ambassaden. En översättning gjordes och översändes till Fst/U varifrån den expedierades vidare till Fst/In.

⁶⁸ Bergh/Eriksen (1997) Band 1, s 454 ff.

⁶⁹ Hela avsnittet grundar sig på olika handlingar i [Mihails] personakt. SÄPO.

”väl omhändertagen”.⁷⁰ [Mihail] reste sedan runt i Norrland med en Expressenfotograf, Tore Persson, och sammanträffade med flera ledande personer inom fackföreningar och andra politiska föreningar. Han samtalade också med redaktören vid Västerbottens Folkblad (s), Olaus Leion, som lämnade uppgifter om de mer framträdande kommunisterna i Skellefteå.⁷¹

[Mihail] erinrade sig senare hur uppskakad han blev över att finna att det fanns så många kommunister i Norrland och fick intrycket att “det var en röd republik i konungariket Sverige”. Efter tio dagar avbröts dock resan då [Mihail] hastigt blivit hjärtsjuk. Därigenom blev inte undersökningarna så ingående “utan [Mihail] hade endast fått en del allmänna intryck, vilka han även delgivit Goulding och som denne även vidarebefordrat till Daily Telegraph vars korrespondent Goulding då var”.

I november 1948 sände [Mihail] ett brev till Ingvar Lidgren, redaktör på Norrländska Socialdemokraten. De två hade träffats i samband med [Mihails] resa tidigare under året och Lidgren fick då informationer om kommunistiska sabotageplaner mot Marshallhjälpens. Lidgren publicerade sedan dessa uppgifter i NSD. I det brev som [Mihail] nu sände, berättade han om sin hjärtsjukdom och att Goulding⁷² i stället skulle fortsätta det påbörjade arbetet genom att besöka Lidgren. [Mihail] angav också att det var “troligt att han kommer att åtföljas av Rickard Lindström eller någon annan från partiet här – vi försöker i alla fall att få någon med på noterna”.⁷³

Leif Kihlbergs DN-artiklar rörande femte kolonnen gjorde intryck på [Mihail]. Enligt vad [Mihail] själv senare berättade för säkerhetspolisen insåg han att han som journalist inte hade någon chans att få någon verklig inblick i de kommunistiska problemen, om han inte samtidigt försäkrade sig om socialdemokraternas bistånd. Det var Kihlbergs artikelserie, som gav [Mihail] uppslag till detta, då han kunde konstatera att denne skrev sina artiklar “enbart från utgångspunkt av samtal som han haft på hög nivå” och

⁷⁰ Skrivelse från Statspolisens 3:e rotel den 14 september 1948 i Luleå till Åke Hasselrot. Ingår i [Mihails] P-akt nr 5474, löpnr 1. SÄPO.

⁷¹ Skrivelse från Statspolisen i Umeå den 4 december 1950. Ingår i [Mihails] personakt nr 7454.SÄPO.

⁷² Tage Erlander skriver i sin dagbok för den 9 februari 1950 att hade besök av Goulding “i nära 5 kvart”. De två diskuterade bl.a. “kommunisterna i Norrbotten och hamnarna, varför saboterar de inte Marshallhjälpens? En orimlighet. Skulle de försöka måste de camouflera det hela som en intressekonflikt” (Tage Erlander: *Dagböcker 1950-1951* (2001) s 41).

⁷³ Lidgren överlämnade i december 1948 brevet till statspolisens tredje rotel i Luleå som i sin tur sände det till Stockholm. Statspolisens 3. rotel, serie B IV, diverse PM 1947-1949, vol 1, nr 51. SÄPO.

detta stämde inte alls överens med de intryck som [Mihail] själv tidigare under sin korta vistelse i Norrbotten hade fått genom samtal med olika partifunktionärer där. [Mihail] sökte därför upp Paul Björk som vid den tiden var propagandasekreterare vid den socialdemokratiska partistyrelsen i Stockholm. [Mihail] redogjorde för de kunskaper som han tidigare ägde om kommunistregimen och de allmänna intryck som han skaffat sig om kommunistproblemen i Sverige. Han nämnde också de intervjuer han gjort med socialdemokratiska ombudsmän, vilka varit ute på fältet hela tiden med kommunisterna. Han menade att man skulle kunna samla allt detta material i en bok, som socialdemokraterna sedan skulle kunna ha nytta av. För detta uppslag visade Paul Björk mycket stort intresse och lämnade även stort bistånd till [Mihail] i hans vidare arbete.

I november 1950 företog [Mihail] således ännu en resa till Norrbotten för att intervjua olika fackföreningsmän. Genom att han försäkrat sig om Paul Björks intresse för saken hade han nu inga svårigheter att få kontakter. Med dennes rekommendationer kunde nu [Mihail] lätt komma till tals med fackföreningsmän på olika orter. På vägen upp till Norrbotten samtalade han först med kriminalkommisarie Janne Sundin i Sundsvall. Enligt [Mihails] vidare redogörelse reste han sedan till Luleå där han tog kontakt med Ragnar Lassinantti, till vilken [Mihail] blev hembjuden för diskussion. Lassinantti hjälpte sedan [Mihail] under hans resa i Norrbotten genom att ringa runt och på förhand varsko om [Mihails] ankomst, vilket gjorde att ingen denna gång – jämfört med resan 1948 – misstänkte honom för att ha några skumma avsikter. [Mihail] uppger att "Björks och Lassinanttis medverkan var till stort gagn" för hans undersökning. Under sin rundresa besökte han bl.a. Luleå, Boden, Haparanda, Pajala, Vittangi och Kiruna samt Jokkmokk. Han återbesökte därvid flera personer som han tidigare träffat och gjorde noggranna intervjuer med dessa. Innan han kom till en viss ort hade han först genom Lassinantti fått veta, vilken person han skulle vända sig till och som bäst kunde sitta inne med de upplysningar som [Mihail] kunde vara intresserad av. Denne person sammankallade som regel fyra – fem andra personer, som var engagerade i att organisera motståndet mot kommunismen och genom vilka [Mihail] kunde inhämta upplysningar. När han kom tillbaka till Stockholm sammanställde han dessa intervjuer och alltsammans blev en lunta på ca 150 sidor – *Kommunismen i Norrbotten; Intervjuer, anteckningar och utkast november 1950 – maj 1951*. Med materialet gick han sedan till Paul

Björk så att denne kunde granska detta och se vad som fanns att ändra eller tillägga. [Mihail] kom nu också i kontakt med Arne Pettersson – sannolikt eftersom Björk vid denna tidpunkt var på väg till Norrbotten för en tjänst som chefredaktör för Norrländska Socialdemokraten. [Mihail] uppger att han därefter hade ett mycket gott samarbete med Pettersson. Han hade dock till Pettersson avgivit ett löfte att inte berätta om deras kontakt för utomstående. Både Björk och Pettersson uppskattade [Mihails] rapport så pass mycket att de bad att få en kopia av den. På detta svarade [Mihail], att det var hans önskan att de överlämnade alltsammans till polisen, vilket de också gjorde, såvitt han kände till. Efter någon tid fick han tillbaka exemplaret. Det hade då enligt [Mihails] uppfattning skrivits av eller fotograferats.

[Mihail] sökte nu upp Leif Kihlberg på Dagens Nyheter "vilken han ville kontakta som kännare av kommunistproblemen". [Mihail] kände inte Kihlberg personligen vid den tidpunkten utan lämnade materialet en dag till Dagens Nyheters redaktion. Några timmar senare ringde man till [Mihail] och kallade honom till Kihlberg med vilken [Mihail] senare hade ett fem timmar långt samtal. Denne var mycket imponerad över [Mihails] undersökning och förklarade att det var bra att han även överlämnat materialet till polisen.

Arne Pettersson ska senare ha kontaktat [Mihail] med en förfrågan om den socialdemokratiska partistyrelsen fick stencilera [Mihails] material och sända ut det till olika personer på lokalavdelningarna, vilka särskilt sysslade med kommunismen – [Mihail] hade fått en siffra på 300–400 man. [Mihail] lämnade sitt medgivande till detta. Han kom överens med Arne Pettersson att det inte på något sätt skulle få komma ut att det var [Mihail] som gjort denna undersökning. Om detta blev känt skulle det enligt [Mihail] "innebära en stor triumf för kommunisterna i sitt arbete mot socialdemokraterna".

Materialet publicerades senare i Vecko-Revyn – [Mihail] använde då signaturen "Bengt Järn". Undersökningen togs vidare även upp av Kihlberg i dennes ledare i Dagens Nyheter. Det diskuterades sedan även en hel del i kommunistisk press. Såvitt [Mihail] kan erinra sig, nämndes dock aldrig hans namn i sammanhanget.

[Mihail]s redogörelse är inte alldeles oproblematiskså tillvida att det är svårt att i alla delar få den bekräftad av andra källor. Otvivelaktigt har [Mihail] dock rätt beträffande en rad sakförhållanden som inte skulle bli offentligt kända förrän långt senare.

Och hans rapport finns också i kopia på Arbetarrörelsens Arkiv⁷⁴ som bevis på att han en gång lämnade den till Pettersson och/eller Björk. Då han i slutet av 1950-talet ansökte om svenskt medborgarskap angav han som referens bland andra Leif Kihlberg som skrev:

Det är ett nöje för mig att betyga att [Mihail] under vår långvariga bekantskap visat sig vara en god och pålitlig medborgare och kamrat, en högst kvalificerad arbetskraft och – allt eftersom åren gått – en utmärkt kännare av svenskt samhällsliv, speciellt när det gäller olika grenar av arbetarrörelsen. På det sistnämnda området har vi efter kriget samarbetat – han orienterade mig om opinionsförhållanden och strävanden i översta Norrland och på Västkusten, jag författade ledande artiklar i Dagens Nyheter till stor del med stöd av hans uppgifter. Hans utmärkta förbindelser med ledande socialdemokratiska fackföreningsmän satte honom i stånd att ingående skildra läget och aktuella problem.⁷⁵

De socialdemokrater som i Norrbotten bidragit med uppgifter till [Mihails] rapport, fick vissa problem att förklara dessa kontakter då statspolisen snart kom att intressera sig för hans resa och avsikten med denna. Inom statspolisen kände man till kontakten mellan [Mihail] och Goulding och misstankarna mot den senare för att verka för brittisk underrättelsetjänst hade inte släppts. Vid några tillfällen hördes Ragnar Lassinantti av statspolisen med anledning av sina kontakter med [Mihail]. Lassinantti berättade då att [Mihail] den 19 november 1950 anlät till Luleå för samtal med socialdemokratiska fackföreningsmän anställda vid Norrbottens Järnverk. [Mihail] hade då åberopat sin bekantskap med Paul Björk men inte refererat till någon rekommendationsskrivelse. Björk tillfrågades enligt Lassinantti telefonledes några dagar senare om han sanktionerat [Mihail]s verksamhet men förnekade då att han givit denne någon "välsignelse" och att åtgärden "att åberopa förbindelser med kända socialdemokrater finge helt betraktas som ett vanligt knep från en journalist för att lättare komma i besittning av informationer". Lassinantti och [Mihail] träffades några veckor senare och Lassinantti förstod då att [Mihail] "på något sätt ämnade studera kommunismen i detalj". Lassinantti skulle därför ha varit mycket försiktig i sina uttalanden eftersom han misstänkte att resan kunde vara ett "camouflag". De två träffades dock åter i början av december 1950 i Lassinanttis bostad varvid [Mihail]

⁷⁴ Även Enn Kokk påträffade rapporten under sitt arbete med Vitboken om samarbetet med IB. Han tog upp den i samtal med ett flertal företrädare för SAP och IB men lyckades aldrig komma till klarhet med dess ursprung.

⁷⁵ Kihlbergs intyg är daterat den 18 november 1957. En kopia finns i [Mihails] personakt. SÄPO.

berättade en del om vad han erfarit sedan förra samtalet. I förhöret med statspolisen funderade Lassinantti en del över [Mihails] egentliga uppdragsgivare. En möjlighet var att han verkade för något annat lands underrättelsetjänst. Han kunde dock också agera på uppdrag av svenskar. Lassinantti tyckte sig märka att [Mihails] verksamhet stod i linje ”med den upplysningsverksamhet doktor Kihlberg i Dagens Nyheter bedrivit kring norrbottenskommunismen”.

Som en epilog kan i detta sammanhang följande nämnas. I början av juni 1951 slutade Paul Björk sitt arbete vid partistyrelsen för att ta över posten som chefredaktör för Norrländska Socialdemokraten. Paul Björks nya tjänst innebar självfallet inte att han upphörde engagera sig i kampen mot kommunismen. Med sin goda förankring i partistyrelsen och som innehavare av den centrala posten som chefredaktör för Norrlands ledande socialdemokratiska tidning, därtill i kommunisternas traditionellt sett starkaste fäste i landet, var det måhända inte en tillfällighet att Björk sändes norrut. Paul Björks period som chefredaktör för Norrländska Socialdemokraten fortgick t.o.m. 1956. Två år dessförinnan sammanfattade han i en artikel i Daily Telegraph sin gärning som ledande i SAP:s renhållning på vänsterkanten (se föregående avsnitt). Det är sannolikt att denna publicering möjliggjordes genom hans kontakt med [Mihail] och/eller Goulding. Efter tiden på Norrländska Socialdemokraten började Björk arbeta vid Radiotjänst. I maj 1957 sammanträffade han på eget initiativ med två företrädare för säkerhetspolisen angående ryskt intresse för Radiotjänst. Det finns därutöver inget som pekar på en mer bestående kontakt mellan säkerhetspolisen och Björk.⁷⁶

10.9 Kontakterna med USA:s Stockholmsambassad

Paul Björk skrev, i likhet med Leif Kihlberg, i mars 1950 en uppmärksamman artikelserie rörande kommunisthotet i Morgon-Tidningen. Artiklarna samlades senare i en bok med titeln *De fjärrstyrda* vilket naturligtvis anspelar på att svenska kommunisters agerande manövrerades från Moskva.⁷⁷ Genom ECA – Marshall-

⁷⁶ PM upprättad inom säkerhetspolisen den 13 maj 1957. Förvaras i sakakt 15:255 (Kommunism: Politisk verksamhet och kampmetoder. Kommunistisk verksamhet inom eller emot Radio). SÄPO.

⁷⁷ Paul Björks artiklar publicerades i Morgon-Tidningen den 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19 samt 20 mars 1950. År 1952 följde Björk upp 1950 års angrepp på kommunisterna med en ny skrift kallad "Ljug och sno dig" med underrubriken "Kommunisterna och landsförräderiet".

hjälpens kontor – i Stockholm översattes boken till engelska (*Remote control*) av personal på USA:s ambassad där också laborattachén lyckades få Sven Aspling att skriva ett förord. Pamfletten trycktes sedan i Köpenhamn där ECA-fonder fanns tillgängliga. I en amerikansk ambassadskrivelse anges att det är intressant att notera att Aspling, då han efter publiceringen tillfrågades av en "indignerad kommunistpress" om varför han skrev förordet, sagt att han endast gjort en kommentar om utgången av det senaste valet utan att avse att det skulle bli ett förord. Därutöver hade han lika lite med ECA-produkten att göra som statsministern eller ordförande för SKP, vilken också citerades i pamfletten. Man skriver:

However wise Mr Asplings abovementioned reply may have been under the circumstances, it is indicative of the mixed feelings of the Social-democratic party toward the ECA publication – the ingredients of this mixture being the usual desire to be neutral and yet cooperate with the West. Significantly, the Swedish Social Democratic press, in spite of being ceaselessly prodded by Communist "inquiries", has not as yet mentioned the ECA pamphlet.⁷⁸

Paul Björks kontakter med ECA fortsatte i augusti 1950 då han sammanställde en översikt rörande kommunismen i vissa viktiga fackföreningar i Sverige. Studien överlämnades till ECA-kontoret i Sverige där den översattes av en "Victor J Sjaholm" innan den hamnade på USA:s ambassad i Stockholm. Man kunde där konstatera att av 8 881 fackföreningar hade kommunisterna endast makten i 120–130 stycken. Amerikanerna uppfattade dock att även om studien var frukten av ett seriöst försök från SAP:s och LO:s sida, hade den brister och var vilseledande. Detta för att den inte tog med i beräkning den viktigaste frågan – "the fifth column existing under what appears an extremely quiet surface". Man menar att socialdemokraterna borde inse att faran med kommunisterna låg "under" och inte "inom" de miljöer där de förekom.⁷⁹

En rapport, skriven av andre ambassadsekreteraren Dennis A. Flinn och sänd till Washington i april 1950, behandlar ett möte med företrädare för de nordiska socialdemokratiska partierna, som hölls

Boken tog alltså upp samma tema som "De fjärrstyrda" men nu i ny belysning: de senaste årens två stora spionaffärer fick stor plats i skildringen.

⁷⁸ Skrivelse den 24 maj 1951 från USA:s ambassad till State Departement; *Transmitting anti-communist pamphlet 'Remote control', published 1951 by ECA special mission to Sweden, based on swedish socialdemocratic press*. Sign av M Green. National Archives.

⁷⁹ Skrivelse från USA:s ambassad i Stockholm (Oliver A Peterson) den 15 februari 1951 till Department of State. National Archives.

den 20 mars samma år i Saltsjöbaden. Flinn hade tillgång till en "finländsk socialdemokratisk källa" och mötet rörde den gemensamma kampen mot kommunismen. Det svenska partiets representanter var partisekreteraren Sven Aspling, Paul Björk samt Ernst Nilsson. Flinns rapport vill göra gällande att de svenska socialdemokraterna, till skillnad från sina danska, norska och finska motsvarigheter, inte tog det kommunistiska hotet på särskilt stort allvar. Trots de andra representanternas beslutsamhet om en hårdare linje "tycks svenskarna fortfarande vara ovilliga att engagera sig i ett totalt krig mot sina kommunistiska motståndare", heter det. Flinn noterar dock med viss tillförsikt att Paul Björks närvaro vid mötet – tidigare hade tydligen partiets internationelle sekreterare Kaj Björk deltagit – kunde "tyda på att de svenska socialdemokraterna är mer villiga att vidta åtgärder mot kommunisterna". Flinn skriver att Kaj Björk vacklade i frågan om kampen mot kommunismen. Paul Björk (de var ej släkt) däremot var enligt Flinns uppfattning den inom partiet som dragit upp riktlinjerna för att bekämpa kommunisterna. Flinn hävdar i sin rapport 1950 att sådana möten var av betydelse eftersom de utgjorde ett led i den skolning som han ansåg att de svenska socialdemokraterna måste genomgå för att "skaffa sig ett sinne för realiteter och en vilja att bekämpa kommunisterna" på ett så effektivt sätt som möjligt. De måste därvid inse nödvändigheten av att "smutsa sina händer" på vägen.⁸⁰

I en rapport 1951 skrev USA:s stockholmsambassadör Walter Butterworth att beskickningen sedan 1947 förde ett eget register över svenska kommunister. Rapporten var ställd till Hayden Raynor, avdelningschef på amerikanska UD. Raynors avdelning ansvarade för frågor rörande Storbritannien och övriga norra Europa. Butterworth skriver:

Under Flinns ledning har en lokal medlem i den politiska staben, herr Werner Lansburgh, haft det monumentala arbetet att bygga upp detta register med hjälp av en duglig ung dam, fröken Jehnich, som bokför den information han samlar in.

⁸⁰ I den finländska delegationen ingick en person, Aimo Anto, som var chef för ett företag, Psykotzyö, som officiellt sysslade med marknads- och opinionsundersökningar för den finländska industrin. I själva verket var företaget en del av den finländska socialdemokratiska sfären och var utgångspunkten för partiets infiltration i kommunistpartiet genom utplacering av agenter, stöld av dokument och "upprätthålla sådana källor i eller nära intill det finländska kommunistpartiet som kan hjälpa socialdemokraterna i kampen mot kommunisterna". Detta hade enligt Flinn varit framgångsrikt.

Werner Lansburgh, som 1988 intervjuades om saken i Göteborgs-Posten, har hävdats att han efter andra världskriget slut började arbeta på den amerikanska ambassaden i Stockholm och att han omkring 1948 fick Flinnns uppdrag att inleda kartläggningen av svenska kommunister:

Rent tekniskt gick det till så att jag, som kunde svenska, läste kommunistpressen – Ny Dag i Stockholm, Norrskensflamman i Norrbotten och Arbetartidningen i Göteborg – och strök under alla namn som kom upp. Namnen förde sedan min medhjälpare, jag kallade henne Jenny (avser Fanny Jehnich, LOL), upp på kort ... vi fick ihop låt säga omkring 4 000 kort.

Med korten som ledning kunde sedan Lansburgh sammanställa en lista på över 1 000 kommunistiska arbetsorganisatörer på olika arbetsplatser runt om i Sverige. Lansburgh var den som vid sidan av Flinn och senare Green, analyserade materialet, detta p.g.a. sina kunskaper i svenska språket. Han anger också att de som på ambassaden använde registret var visumavdelningen samt något som han betecknar som "FBI eller vad-det-nu var". Lansburgh slutade vid amerikanska ambassaden 1952.⁸¹

I sin rapport från 1952 noterar Butterworth vidare att Flinn med stor skicklighet ägnat sig åt att följa upp enskilda individer som förekom i registret, men att han hade svårare att skapa en samlad bild av kommunismens betydelse i Sverige. Flinn lämnade Sverige 1951 då hans roll övertogs av Marshall Green. I maj 1953 lade man uppenbarligen ned insamlandet p.g.a. personalbrist. Man angav samtidigt att materialet då bestod av "well over 10,000 cards". Det var vid denna tidpunkt också svårt att införskaffa uppgifter ur kommunistpressen eftersom denna de senaste månaderna blivit alltmer restriktiv med att publicera namn på partimedlemmar och sympatisörer. Detta antogs bero bl.a. på att kommunisterna var "på defensiven" efter de då aktuella spionfallen.⁸²

Som nämnts började Landsburgh redan i slutet av 1940-talet bygga upp ambassadens kommunistregister. För att understryka betydelsen av detta kan här nämnas de två lagar med det gemensamma namnet *McCarran-lagen* som instiftades i USA i början av 1950-talet. Båda lagarna antogs mot president Trumans veto och blev starkt kritiserade eftersom de ansågs inskränka de demokratiska fri- och rättigheterna. *Internal Security Act* 1950 innehöll

⁸¹ Göteborgs-Posten den 9 november 1988: *Jakten på kommunister - han stod bakom registret* av Per Nygren.

⁸² Skrivelse från USA:s ambassad i Stockholm (Marshall Green) den 4 maj 1953 till Department of State. National Archives.

bestämmelser om bl.a. registrering av medlemmar i "samhälls-farliga" organisationer och *The Immigration and Nationality Act* 1952 reglerade bland mycket annat inreseförbud för medlemmar i kommunistiska organisationer.⁸³

Sedan Green tillträtt sammanställde han i juni 1951 en rapport⁸⁴ där det anges att det svenska kommunistpartiet "för närvarande [är] och kommer troligen för förutsebar framtid att förbli en betydelselös del av Sveriges politiska liv". Vidare skriver Green:

Kommunisterna är ineffektiva i riksdagen och deras tidningar har en samlad upplaga på mindre än två procent av de svenska tidningarnas totala upplaga. Socialdemokraterna har bestämt motsatt sig alla kommunistiska försök att få till stånd gemensamma aktiviteter. I själva verket har socialdemokraternas attityd gentemot kommunisterna hårdnat till den punkt där man kan tala om att ett kallt krig skiljer de svenska arbetarpartierna.

Green anger den gamla svenska rysskräcken som huvudskäl till att kommunistpartiet misslyckats i Sverige. Han menar att "Sovjets tydliga imperialistiska politik och (det svenska) kommunistpartiets försvar av denna" har bidragit mer till att försvaga kommunisternas ställning i fackföreningarna än vad socialdemokraterna åstadkommit. Green pekar vidare på två falanger inom SKP – en Moskva-trogen och en mer nationell – men menar att det inte inom överskådlig framtid" synes finnas någon risk för partisplittring. Slut-satsen av resonemanget blev att SKP som sådant inte utgjorde någon risk som politisk kraft i Sverige. Däremot lägger Marshall Green vikten vid ett annat problem:

Man kan inte bortse från att det bland 188 000 kommunistiska väljare finns en hård kärna av potentiella spioner och sabotörer som drar fördel av de demokratiska rättigheterna i ett land vars känsla för säkerhet inte är vad den borde vara. Det svenska kommunistpartiet är till syvende och sist ett problem för polisen snarare än politikerna.

Den oro som kommer till uttryck i Flinns rapport till Washington i april 1950 återkommer här. Flinn menade att den svenska socialdemokratin underskattade det kommunistiska hotet och Green ansåg att landets känsla för säkerhet var otillfredsställande. Green uppskattar att SKP vid denna tid bestod av "500 djupt hänförda

⁸³ Lagarna hade den starkt konservative senatoren Patrick McCarran som upphovsman. På 1960-talet förklarades delar av lagarna författningsstridiga av Högsta Domstolen, andra delar upphävdes genom kongressbeslut. NatEnc (1994), band 13 s 179.

⁸⁴ *Report on Swedish Communist Party, juni 1951 (Based on overt sources)* från USA:s ambassad i Stockholm den 15 juni 1951 till Departement of State. Rapporten sammanställd av Lansburg och Green. Skrivelsen signerad av Butterworth. National Archives.

politrucker, potentiella sabotörer, spioner, professionella revolutionärer och andra fanatiker” samt “5 000 militanta aktivister som är beredda att utföra illegalt arbete under lämplig ledning”. Därtill fanns mellan 30 000 och 40 000 medhjälpare som stödde partiet genom bl.a. flygbladsutdelning, ekonomiskt bistånd eller tidningsprenumeration. Dessa grupper av olika förmodad farlighet betraktade Green som det verkliga problemet:

En bomb kan kastas, ett fotografi tas, en produktionsrapport kan göras av en enda individ.

Dessutom ansåg Green att kommunisterna bedrev en medveten infiltration av företag i Sverige som ett led att placera kommunister på strategiskt betydelsefulla industrier och arbetsplatser. Marshall Green beskriver slutligen Sverige som ett stabilt och moget land men

den karaktäristiska andan av laissez-faire kan också ta överhanden i en nödsituation som kräver ett mer drastiskt agerande mot den kommunistiska femte kolonnen. Vad som i fred är visdom kan i tider av kris bli dumhet och det återstår att se om Sverige kan hantera det kommunistiska hotet förståndigt under alla förhållanden.

Det var för amerikanernas vidkommande alltså kommunisternas opålitlighet i ett eventuellt krisläge som utgjorde den verkliga faran, inte partiet som sådant. Detta stämmer för övrigt väl in på vad Tage Erlander hävdade 1948 i samband med Pragkuppen. Både svenskar och amerikaner delade således oron på detta sätt, men amerikanerna menade att Sverige inte tog itu med hotet ordentligt.

Av Flinns rapport från våren 1950 framgår att den amerikanska ambassaden uppmärksammat Paul Björk genom tidningsartiklar denne skrev 1949. Paul Björk fick av amerikanska UD i oktober 1952 ett stipendium för en tre månader lång resa till USA. Avsikten var att Björk skulle studera ekonomiska, sociala och politiska problem i landet.⁸⁵ Paul Björk författade samtidigt en broschyr om motståndsrörelsen. Av någon anledning hade då en tjänsteman vid amerikanska ambassadens politiska avdelning i Stockholm tagit kontakt med Erik Södersten, en svensk fackföreningsman som var anställd vid ambassaden, och “oväntat förklarat att han skulle ta hand om betalningen av broschyren”.⁸⁶ Vid denna tidpunkt hade Björk lämnat sitt arbete vid partikansliet och flyttat till Norrbotten

⁸⁵ Uppgifterna hämtade ur SAP:s klipparkiv; Paul Björk. ARAB.

⁸⁶ Samtal med Erik Södersten. Neutralitetspolitikkommissionens arkiv. Regeringskansliets Centralarkiv.

där han var chefredaktör för Norrländska Socialdemokraten. Efter hemkomsten avlade Björk en "artighetsvisit" hos Butterfield och Marshall Green i februari 1953 varvid Björk orienterade om hur socialdemokraterna gått till väga för att bekämpa kommunisterna i Norrbotten. Oron i Flinns och Greens tidigare rapporter tycks nu något dämpad att döma av vad Green skrev efter mötet med Björk:

Det sätt Mr Björk drog siffror på kommunisternas valresultat i de små byarna illustrerade hans partis hängivna och långsiktiga antikommunistiska aktivitet i Norrbotten.⁸⁷

I en annan av ambassadens rapporter sägs att Paul Björk "upp-rätthåller kontakter med ambassaden".⁸⁸ Enn Kokk intervjuade i sin *Vitbok* Kaj Björk som åren 1947–1955 var internationell sekreterare i SAP. Kaj Björk uppgav för Kokk att ovan nämnda koppling mellan Paul Björk och amerikanska ambassaden ger ett obehagligt intryck av "att amerikanerna mutade honom med en resa för att få en värdefull rapport om Norrbotten". Både Enn Kokk och Kanger/Gummesson, vars material Kokk redovisar, har kommit till slutsatsen att Björk dock knappast kan betraktas som amerikansk agent. Kokk menar dock att samarbetet i hans ögon var "i vissa avseenden alltför vidlyftigt" men kan förklaras av att amerikanernas och de svenska socialdemokraternas intressen på denna punkt sammanföll.⁸⁹

10.10 Kontakter mellan säkerhetspolisen och SAP under perioden före 1960

Det är måhända en myt att socialdemokrater och fackligt aktiva skulle vara mer ovilliga att lämna uppgifter till säkerhetspolisen än till militären. I slutet av april 1950 diskuterade Erlander och Sven Andersson frågor rörande LM Ericssons verkstadsklubb med företrädare för partiet. Erlander skriver i sin dagbok:

Det förefaller som om verkstadsledningen skulle på ett ovanligt idiotiskt sätt ha påbörjat en inventering av LM:s kommunister. Man

⁸⁷ Handlingen (*Combatting Communist influence in Sweden*, skr från USA:s stockholmsambassad till Departement of State den 19 februari 1953) refereras i *Kommunistfågarna* (1990) s 34. Den ingår också i Centralförbundet Folk och Försvars arkiv på Krigsarkivet (Serie F4 volym 3) där det också framgår att journalisten Thomas Kanger hämtat den från National Archives 1988.

⁸⁸ Kanger/Gummesson (1990) s 38.

⁸⁹ Kokk (2001) s 75–77.

har motiverat inventeringen med hemvärnets behov. Men hur är det på andra arbetsplatser. Där icke lokalt hemvärn finnes.⁹⁰

Det är oklart om Erlander menar att det är företaget eller facket som initierat kommunistkartläggningen. Han avslutar emellertid med att notera att ombudsmannen i Stockholm Arne Brundell, som deltog i mötet, "förnekade bestämt att polisen fått ta del av listor på de medlemmar som reserverat sig" mot kollektivanslutningen till SAP (Brundell skulle två år senare tillsammans med ombudsmannen i LO:s propagandaråd Folke Allard, av SAF:s representanter i Centralförbundet Folk och Försvar anklagas för att göra undersökningar i fackföreningarna om "personalens pålitlighet" som ett led i politisk propaganda mot kommunisterna. Namnuppgifter skulle också ha lämnats till försvarsstaben, se nedan). Det framgår inte varför man diskuterat detta men det är intressant eftersom det i SÄPO:s arkiv finns en akt kallad *Reservanter mot SAP:s kollektivanslutning* (JWK 100:371). Akten är helt gallrad men innehåller en hänvisning till en meddelarakt med namnet "Eriksson" som lades upp omkring 1950. Innehållet i "Eriksson" är också helt gallrat men några rapporter har återfunnits på andra ställen i arkivmaterialet.⁹¹ Ett annat dokument visar dock klart på ett samband mellan akten *Reservanter mot SAP:s kollektivanslutning*, meddelarakten "Eriksson" samt den diskussion Erlander hade i april 1950 med företrädare för SAP. I SÄPO:s arkiv finns

⁹⁰ Tage Erlander: *Dagböcker 1950-1951* (2001) s 88. Noteringen gjord av Erlander den 29 april 1950.

⁹¹ Sälunda kunde "Eriksson" på hösten 1951 lämna en lista på ett 40-tal reservanter tillhörande Svenska Metallarbetareförbundets avdelning 1 i Stockholm. Erik Lönn, som upprättat rapporten på basis av "Erikssons" uppgifter, noterar inledningsvis att "(v)id kollektivanslutning i början av år 1949 till Socialdemokratiska Arbetarepartiet av medlemmar i Landsorganisationen reserverade sig ett flertal. Dessa anslöto sig sälunda icke till S.A.P, och det misstänktes i anledning därav, att de voro kommunister". Att så skulle varit fallet är naturligtvis ingalunda givet vilket också framgår rörande den enda person som går att kontrollera i rapporten, en svensk som under andra världskriget en tid var anställd inom den tyska krigsmakten (se 5:73/128 "Eriksson". Rapport nr 30, författad av Erik Lönn den 6 oktober 1951. Ingår i HA 115/44. SÄPO). För säkerhetspolisen betraktades måhända en sådan felaktighet ändå som en sorts "träff". Uppgifter om ytterligare "reservanter" vid LM Eriksson förekommer också i en skrivelse från Statspolisens 3:e rotel till försvarsdepartementet i september 1958. Man skriver där att en person år 1956 sökte nyanställning vid LM Eriksson för utförande av hemligt arbete. Personen förekom i rotelns register med anteckningar om jul- och nyårshälsningar i Ny Dag 1948 och som "reservant" året därpå. En annan person sökte år 1956 nyanställning vid Svenska AB Trådlös Telegrafi "för utförande av extra hemligt arbete" - också denne förekom i registret med anteckningar om jul- och nyårshälsningar i Ny Dag och som "reservant 1949. Så sent som i september 1962 användes "Eriksson"-uppgifter i personalkontrollärenden vilket framgår av skrivelse från Statspolisen till försvarsstaben. Det gällde då en verktygsmakare som reserverat sig vid kollektivanslutning av LO-medlemmar till SAP och han "misstänktes med anledning härav för att vara kommunist", vilket också bekräftades av senare uppgifter (se Utdrag ut Fst beredskapsregister s 29. Genomgång och urval av Sören Nilsson 2000. SÄKO).

nämligen en förstörelserapport som tar upp "Eriksson"-handlingarna. Man anger där att man fram till 1969 sparat åtta pärmar med material om reservanter som erhållits från förtroligt håll:

Materialet omfattar namnuppgifter på personer, vilka reserverade sig vid kollektivanslutningen 1949 till socialdemokratiska partiet. Från socialdemokratiskt håll hävdade man att reservanterna voro kommunister. En jämförande exklusiv utredning som SAP gjorde ett par år senare (undertecknad fick från förtroligt håll del av densamma) visade att närmare 8 % voro fackligt organiserade i icke-socialistiska partier. Materialet har därför endast tillförts personer med annan belastning och som sådant har det enligt ovan ett tvivelaktigt värde. Under senare år har nyregistrerade personer icke återfunnits bland reservanterna. Materialet kan saklöst förstöras.⁹²

Under 1950-talet knöts ett antal rapportörer från socialdemokratin till statspolisen. En av dessa, av polisen kallad källa [ETT]⁹³, hade, sannolikt i början av 1952, varit i kontakt med bl.a. försvarsminister Torsten Nilsson rörande kommunistisk verksamhet vid järnvägen. Nilsson – eller möjligen statssekreteraren Folke Thunborg – berättade därefter för statspolisintendenten Georg Thulin om uppgifterna och denne såg till att mannen engagerades som källa. I samtal med en säkerhetspolis redogjorde han för sin syn på kommunistisk verksamhet:

[ETT] har på arbetsplatsen och vid fackföreningsmöten starkt reagerat mot den negativa och sönderrivande politik som kommunisterna alltid för. Särskilt har han förväntat sig över att ordföranden i avd 65, vagnförman Folke Persson, ostört fått bedriva sin verksamhet. Enligt [ETT]:s mening råder det ingen tvekan om att Folke Persson är synnerligen opålitlig och skulle kunna låna till sig vilka handlingar som helst.

(...)

För att icke myndigheterna skulle vara ovissa om den kommunistiska infiltreringen vid järnvägen, satte [ETT] sig i förbindelse med statsrådet Torsten Nilsson och informerade honom om vad [ETT] kände till om kommunisternas verksamhet vid järnvägen. [ETT] har även varit i kontakt med statssekreterare Thunborg och byrådirektör Andermark. [ETT] erbjöd sig att den mån det var honom möjligt införskaffa uppgifter på kommunister vid järnvägen och överlämna dessa till undertecknad.⁹⁴

⁹² PM av Ivar Barregård den 11 juli 1969 *Ang gamla handlingar som skall förstöras*. Rps/Säk: Förstöringsrapporter 1969–1977, serie B I volym 1. SÄPO.

⁹³ Källan kallas här [ETT] men går i SÄPO:s arkiv under en annan benämning. Skälet till att meddelarnamnet anonymiserats beror på att det anspelar på förhållanden som ökar möjligheten till identifiering.

⁹⁴ PM upprättad inom säkerhetspolisen den 23 augusti 1952. Förvaras i 5:73/160. SÄPO.

[ETT] rapporterade också, i likhet med tidigare nämnde "Eriksson" vid LM Ericsson, om personer som reserverat sig mot kollektivanslutningen.

Det framgår också av rapporterna att [ETT] i sin tur fick informationer från andra personer inom fackföreningsrörelsen. I juni 1953 fick han exempelvis uppgifter om elva personer av en "socialdemokratisk fackföreningsman inom Svenska Järnvägsmannaförbundets avdelning 2 i Stockholm". Denne har försett [ETT] med en förteckning över kommunister vid Stockholm – Roslagens järnvägar. I en PM upprättad inom säkerhetspolisen nämns att "uppgifterna måste trots frånvaron av kommentarer anses som absolut tillförlitliga och samtliga bör minst betraktas som sympatisörer."⁹⁵ Det framgår också av en rapport i november 1953 att [ETT] erhöll uppgifter om kommunister eller kommunist sympatisörer av en "god vän inom fackföreningsrörelsen" som kunde berätta om "kommunistiska lokförare tillhörande avd. 301 inom Svenska Järnvägsmannaförbundet".⁹⁶ [ETT:s] rapporter tunnar ut mot 1960 och därefter finns ingen förrän 1965 då han lämnade uppgifter rörande den då aktuella nazistaffären.⁹⁷ Då ordnade säkerhetspolisen så att han kom i kontakt med IB. [ETT] tycks dock därefter inte haft så mycket att berätta.⁹⁸

Säkerhetspolisen hade i början av 1950-talet ytterligare ett antal meddelare inom fackföreningsrörelsen. Kontakterna sammanfaller så väl i tid att man får ett bestämt intryck att det rör sig om ett

⁹⁵ PM upprättad inom säkerhetspolisen av den 3 juni 1953. Förvaras i 5:73/160. SÄPO.

⁹⁶ PM upprättad inom säkerhetspolisen av den 19 november 1953. Förvaras i 5:73/160. SÄPO.

⁹⁷ PM upprättad inom säkerhetspolisen av den 14 maj 1965. Förvaras i 5:73/160. SÄPO.

⁹⁸ Bakgrunden till att "[ETT]" kom i kontakt med IB var följande. Under juli 1965 hade han varit på en tre veckors resa i Östtyskland. Från resan lämnade han till SÄPO en fyllig rapport om olika företag. SÄPO-kommissarien Otto Danielsson har på en meddelandelapp fogad till rapporten skrivit "Ngt för Wenbladh o C:I?". PG Vinge har svarat "Ja, varför inte!" Danielsson överlämnade rapporten till Bertil Wenblad som tacksam snart hörde av sig:

Tack för rapporten, som återsändes efter genomläsning. Jag har fattat saken så, att Du kunde överväga att låta oss få kontakt med källan för utnyttjande av hans goda observans under ev kommande resor. Vi skulle sätta stort värde på detta. I denna fråga inväntar vi ditt besked om detaljer hur detta skulle kunna ske.

Wenblad stötte inte på några problem. Danielsson bad en kollega kontakta Wenblad "och söka länka ihop Din källa med W". Några dagar senare rapporterade kollegan tillbaka till Danielsson:

Jag har varit i kontakt med major Venblad och senare med en kapten Björkström. De ha erhållit alla upplysningar ang. "[ETT]" och om de bedömer det som lämpligt, skall de taga kontakt. Jag har även varit i förbindelse med "[ETT]" och förberett honom på att han kan komma att kontaktas av militärerna.

Något senare fick Wenblad en kopia av ännu en rapport från "[ETT]". Att SÄPO på detta sätt var beredd att dela med sig av sin källa kan tjäna som exempel på att relationen de två säkerhetstjänsterna emellan stundtals var mycket gott.

samlat försök från statspolisens sida att skapa en kontaktyta gentemot rörelsen. Kontakterna, som uppgår till ett tiotal, blev dock inte långvariga – flera av källorna har lämnat uppgifter vid endast ett tillfälle.

Vid LM Ericsson lämnade en källa uppgifter om några anställda vid företaget vid tre tillfällen under perioden 1951–1953.⁹⁹ En annan meddelare lämnade i likhet med [ETT] under 1954 några rapporter om anställda vid SJ.¹⁰⁰ En person, uppenbarligen aktiv inom Svenska Metallindustriarbetareförbundet lämnade under 1951 ett antal rapporter om kommunister vid bl.a. Electrolux och LM Ericsson.¹⁰¹ En meddelare inom Svenska Rörläsningsföreningen lämnade under 1951 några rapporter om kommunistiska rörläsnare vid olika företag.¹⁰² Ännu en källa, aktiv inom Svenska Hamnarbetareföreningen, rapporterade under samma år om ett antal kommunister inom föreningen.¹⁰³ Säkerhetspolisen hade ytterligare en källa inom Hamnarbetareföreningen, en ombudsman som något mer frekvent under åren 1951–1956 lämnade ett 20-tal rapporter om kommunister inom bl.a. Transportarbetareförbundet och Hamnarbetareföreningen.¹⁰⁴ Vid samma tid hade säkerhetspolisen ytterligare några meddelare som rapporterade om kommunister på arbetsplatser i stockholmsområdet, exempelvis AB de Laval Ångturbin samt Atlas Diesel.¹⁰⁵ Det är oklart om dessa källor tillhörde fackföreningsrörelsen. I Nynäshamn hade man dock kontakt med en fackligt aktiv socialdemokrat som under 1953 lämnade uppgifter om kommunister vid viss industri i staden.¹⁰⁶ Därutöver hade säkerhetspolisen en meddelare i Norrland som under 1954 samt åren mellan 1958–1961 rapporterade om säkerhetsrisker, se mer om denne meddelare i avsnitt 4.9, *Socialdemokratiska motiv för medverkan i övervakningen*.

I början av januari 1947 mottog Sven Aspling ett brev från en partiman ute i landet. Mannen skrev:

⁹⁹ Se källakt 5:73/136. SÄPO.

¹⁰⁰ Se källakt 5:73/175. SÄPO.

¹⁰¹ Se källakt 5:73/113. SÄPO.

¹⁰² Se källakt 5:73/117. SÄPO.

¹⁰³ Se källakt 5:73/124. SÄPO.

¹⁰⁴ Se källakt 5:73/118. SÄPO.

¹⁰⁵ Se källakterna 5:73/110 samt 5:73/130. SÄPO.

¹⁰⁶ Se källakt 5:73/167. SÄPO. Här kan tilläggas att säkerhetspolisen hade ytterligare minst två källor i Nynäshamn som åren 1952–1954 rapporterade om kommunister i Nynäshamn, oklart dock om dessa tillhörde fackföreningsrörelsen, se källakterna 5:73/163 samt 5:73/164. Också vid industrier i Södertälje hade man meddelare som rapporterade om kommunister under 1951 och 1952, se källakterna 5:73/125, 5:73/133 samt 5:73/135. SÄPO.

Jag har för dagen en riktigt fin liten sak jag vill ha lite hjälp av dig med. Vi har fått en ny klockare här i [ortsnamn], men det är ej han det gäller utan hans fru, för mig som är gift är det lite ofint att intressera sig för andras fruar men det har en särskild orsak och det är att jag vill ha lite bättre reda på hennes förflutna och de uppgifterna hoppas jag du kan ordna åt mig. Du känner väl alla kvinnfolk?

Efter vad vi här har oss lite bekant kom hon från Tyskland 1943 hitsänd som lärarinna i Tyska skolan i Stockholm. Enl tidningarna har en lärarinna vid en lämplig tidpunkt hoppat av och gift sig med en svensk skollärare. Männe det är henne vi blivit "berikat" med. Hon är född den [---] och heter [X], gift [Y] och efter allt att döma fullfjädrad nazist. Nu förstår du nog bättre hur saken ligger till och förstår varför vi är intresserade av saken.

Nu hoppas jag du kan hjälpa oss med det här så vi kommer till klarhet om det är en ful fisk vi fått hit.¹⁰⁷

För hand har någon på brevet skrivit "Eije Mossberg", d.v.s. dåvarande inrikesministern. En avskrift av brevet har sedan gjorts varefter Aspling den 6 mars 1947 avsänt följande brev till Mossberg:

Partivän!

Jag översänder härmed ett utdrag ur det brev, vi mottagit från [ortsnamn] arbetarkommun, och som jag talade med Dig om i telefon igår. Ge mig ett meddelande, när du litet närmare undersökt vem [X] är!¹⁰⁸

För att kunna följa ärendet måste vi gå in i SÄPO:s arkiv och studera [X:s] akt. Handlingar i denna ger vid handen att Mossberg agerade mycket snabbt. Enligt en PM upprättad inom statspolisens 3:e rotel den 14 mars fick man där den 7 mars in en uppgift om att [X], "svensk medborgare genom giftermål med [Z] i [ortsnamn], skulle vara "fullblodsnazist". På basis av dessa uppgifter, som självfallet grundar sig på brevet från partimannen till Aspling i början av året, företog statspolisen en undersökning. Av denna framgår bl.a. att [X] anlände till Sverige i januari 1943 varefter hon snart började arbeta i Tyska Skolan. I registret hade man uppgifter om att [X] vid skolan varit "standardleiterin" och gruppleddare för en avdelning av Hitlerjugend – "Bund Deutscher Mädel". Hon gifte sig i augusti 1945 med [Y]. I övrigt hade inget anmärkningsvärt

¹⁰⁷ Brev från [namn utelämnat], daterat den 4 januari 1947 till Sven Aspling. SAP:s arkiv, Allm. korr L-Ö 1947 serie E1 volym 26. ARAB.

¹⁰⁸ Brev från Sven Aspling till statsrådet Eije Mossberg, daterat den 6 mars 1947. SAP:s arkiv, Allm. korr L-Ö 1947 serie E1 volym 26. ARAB.

framkommit.¹⁰⁹ Mossberg gick uppenbarligen någon tid senare tillbaka till Aspling med uppgifterna. Om vi återvänder till SAP:s arkiv finner vi nämligen att Aspling den 27 juni 1947 skrev ett svarsbrev till den partiman som först uppmärksammat honom på [X]:

Broder!

I början av året tillskrev du mig angående en fru [X], numera gift [Y]. Du ville ha litet närmare besked om hennes förflutna. De uppgifter jag kunnat erhålla tyder på att hon uppehållit sig under kriget i Sverige och väl sannolikt direkt varit engagerad i den tyska nazistorganisationen. Då emellertid hon tydligen inte varit i klammeri med polisen och i övrigt gjort sig skyldig till i varje fall ännu upptäckta brott, så sitter hon ganska oätkomlig uppe i [ortsnamn]. Genom sitt giftermål har hon ju lyckats gardera sig utmärkt. Skulle det framkomma några ytterligare uppgifter om henne, som kan vara av värde, skall jag meddela Dig detta.¹¹⁰

[X]-ärendet ska inte tas till intäkt för att det var fritt fram för SAP att via ansvarige ministern få tillgång till uppgifter ur säkerhetspolisens register. Det är dels knappast troligt att exempelvis Mossberg själv skulle ställt upp på en sådan ordning, dels är det sannolikt att man vid polisen skulle ha annat oråd om det via den kanalen drällde in förfrågningar om allehanda misstänkta säkerhetsrisker. Snarare kan man säga att man i vissa fall, när det ansågs särskilt påkallat, kunde utnyttja möjligheten.

10.11 Renhållningen på vänsterkanten – partipolitiska eller säkerhetsmässiga skäl?

Den kamp som socialdemokraterna och fackföreningsrörelsen förde gentemot kommunisterna och som här åskådliggjorts, kan i och för sig förklaras med att man ytterst motiverades av och värnade om de demokratiska idealen. Det kan dock absolut inte tjäna som den enda förklaringen; inom socialdemokratin började man först efter Pragkuppen betrakta kommunisterna som presumtiva landsförrädare. Som Sverker Oredsson skriver i *Svensk Rädsla* (2002) hade det socialdemokratiska partiet dittills bekämpat kommunisterna "inte därför att de uppfattades som landsför-

¹⁰⁹ PM angående tyskfödda, sedermera svenska medborgaren [Y], född [X] den [datum utelämnat]. HA 241/47. SÄPO.

¹¹⁰ Brev från Sven Aspling till [namn utelämnat] den 27 juni 1947. SAP:s arkiv, Allm. korr L-Ö 1947 serie E1 volym 26. ARAB.

rädiska, utan därför att de var ett hos mot den socialdemokratiska maktställningen både politiskt och fackligt”.¹¹¹ Perioden från 1944 fram till Pragkuppen kan således snarast beskrivas som en inhemsk politisk maktkamp där målet var att erövra framskjutna positioner inom facken. Paul Björk skrev en artikel i Tiden 1949 där han huvudsakligen lägger vikten vid de säkerhetsmässiga aspekterna:

Det är socialdemokratin som för kriget mot kommunisterna och det är emot socialdemokratin som kommunisterna för sin strid ... Socialdemokraterna för denna strid därför att den är nödvändig för arbetarklassen och för landet. Men även för partiet självt är den striden nödvändig. Där kommunismen tagit makten finns idag ingen självständig socialdemokrati.¹¹²

Något år senare skriver Björk att ”det svenska kommunistpartiet är en spillra av vad det var för några år sedan” men om det fanns ett hot bestod detta i att spela en roll om utländsk hjälp plötsligt skulle dyka upp – ”då kommer den rollen att spelas av det svenska kommunistpartiet som den spelats av alla andra femtekolonnare”. Björk var dock trygg i förvisningen om att ”Sveriges arbetare kommer aldrig att välja folkdemokratins diktatur. Liksom hittills kommer de att välja demokratin - och socialdemokratin!”¹¹³ Det finns dock tecken som visar att politiska kartläggningar gjordes även då det säkerhetsmässiga perspektivet helt saknades. Så framgår exempelvis av ett protokoll fört vid storstadskonferensen i LO:s plenisal i början av 1949. Sven Aspling hävdar där att man måste effektivisera arbetet bland tjänstemännen och

bygga ut verksamheten, att komma i kontakt med kontorens, affärernas och serviceyrkenas folk. Vi måste skapa kontaktmän och kartlägga arbetsplatserna. Men kom ihåg att det här gäller en grupp som måste behandlas med särskilda medel!¹¹⁴

Detta kommenterade Arne Brundell med ”att det finns fackföreningsmedlemmar som röstar med folkpartiet är tydligt, men hur många dessa är och bland vilka grupper, det är svårare att avgöra”. Sven Andersson menade därefter att det var viktigt ”att det sker en fortsatt kartläggning av arbetsplatserna, särskilt gäller detta tjänstemännens arbetsplatser etc.”¹¹⁵ Att man med ”kartläggning”

¹¹¹ Oredsson, Sverker: *Svensk Rädsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft* (2002) s 307.

¹¹² Paul Björk: *Svensk kommunism just nu*. Tiden nr 5/1949 s 323.

¹¹³ Paul Björk: *De fjärrstyrda*, s 32. Tidens förlag (1950), Stockholm.

¹¹⁴ Protokoll fört vid storstadskonferensen i LO:s plenisal den 13 januari 1949. SAP: Andra partier 1947–1949; SAP/Kommunisterna Serie F XX 2. ARAB.

¹¹⁵ Ibid.

avser den politiska hemvisten råder inget tvivel om och det framgår av en informationsskrift från Skånes partidistrikt tio år senare där man rörande arbetsplatsombudens uppgifter helt framt förklarar att "som en första åtgärd behövs en politisk katalogisering av de inom varje arbetsplats anställda". Lite senare skriver man att sådana åtgärder också måste sättas in bland tjänstemännen.¹¹⁶

10.12 Kampen mot kommunismen efter "den första vågen" 1945–1952

Som nämnts hade kommunisterna några år in på 1950-talet i stort sett helt motats tillbaka inom fackföreningsrörelsen. Det finns inte särskilt många dokument som kastar ljus över frågan hur man inom SAP fortsättningsvis bedrev kampen mot kommunismen. Inom partiets verkställande utskott fick man sällan anledning att närmare diskutera problemet. Tillfälle gavs dock i september 1953 efter att partiets ombudsmän varit på konferens och bl.a. tagit upp frågan om "upprätthållandet av en fortsatt aktiv verksamhet på de platser där kommunisterna alltjämt har visst inflytande och där vi under senare år i de fackliga valen kunnat tränga kommunisterna tillbaka". Från partiexpeditionens sida föreslogs att det på några platser i landet skulle ordnas kurser till vilka deltagarna kunde sändas från sådana distrikt där kommunisterna ännu hade inflytande. Partiets verkställande utskott beviljade anslag för detta.¹¹⁷

AP:s brev 1955 – Sörmarka 1955

Inom SAP genomfördes under åren 1958–1965 tre stora inventeringar av läget inom fackföreningarna. Studierna pekar på fortsatt överväldigande socialdemokratisk dominans. Undersökningen år 1958 visade, att av närmare 1300 undersökta fackliga organisationer – större fackföreningar, FCO-styrelser och TCO-kommittéer – fanns i styrelserna endast ett fåtal kommunister. I drygt 900 fackföreningar hade socialdemokraterna 87,4 % av styrelseposterna och i 92,8 % av dem var ordföranden socialdemokrat. Motsvarande siffror för kommunisterna var 3,8 resp. 3,3 %. Då man tre år senare upprepade undersökningen kunde man från SAP:s sida konstatera att greppet stärkts ytterligare; styrelseposterna i fackföreningarna innehades till 92,2 % av socialdemokrater och i 94,2 % av dem var

¹¹⁶ Se informationsskriften *Skåne till oss* (1959). Kungliga Biblioteket.

¹¹⁷ Protokoll vid sammanträde med Socialdemokratiska Partistyrelsens verkställande utskott den 15 september 1953. SAP:s arkiv. A3, A 009. ARAB.

ordföranden socialdemokrat. Men också kommunister gick framåt, dock inte lika mycket; deras motsvarande siffror för 1961 var 4,4, resp 4,3 %. Beträffande åtminstone 1961 års undersökning vet vi att den överlämnades till Grupp B.

Det finns dock inget som pekar på att de anställda inom Grupp B hade något med inhämtningen av uppgifter till undersökningarna att göra.

10.13 SAP – Grupp B/IB

10.13.1 Har SAP haft någon nytta av Grupp B?

Som nämnts i den tidigare redogörelsen knöts kontakten mellan Birger Elmér och företrädare för SAP:s partikansli troligen 1953. Vid samma tidpunkt hade också Elmér kommit i kontakt med försvarsminister Torsten Nilsson. Dokumentationen från dessa första år är ytterst knapp; kvar finns endast ett dokument från 1954 som säger att Elmér fått uppgifter från "en Pettersson" inom SAP samt handlingar från 1957 som visar på ett samarbete mellan Elmér och företrädare för SSU rörande atomvapenfrågan. I och med att en del ombudsmän i slutet av 1950-talet anställdes hos Elmér blev naturligtvis situationen en annan. Den inhämtning om bl.a. kommunister som då påbörjades var så att säga den "naturliga" delen av kontakten mellan Grupp B och socialdemokraterna. Det finns dock en del andra aspekter av denna kontakt att studera.

En av de i debatten allra mest omtvistade frågorna rörande IB:s historia handlar om huruvida SAP kunnat tillgodogöra sig uppgifter från Elmérs verksamhet. Detta har alltid förnekats av båda parter och några bevis för att så skulle varit fallet har heller aldrig kunnat uppvisas. Visserligen hävdade Håkan Isacson i samband med IB-avslöjandet 1973 att han, Ivan Franzén och Marianne Berggren vid två tillfällen lämnade handlingar vid SAP:s partikansli men detta förnekades. Försvarsutskottet tog upp frågan i sin utredning om IB 1973 och Marianne Berggren tillfrågades då om detta varvid hon verifierade Isacsons uppgifter. Försvarsutskottet penetrerade dock aldrig frågan ordentligt vilket ledde till att utskottets moderater krävde en särskild granskning av detta. Bakom dessa krav ska, enligt egen uppgift, särskilt Anders Björck ha legat. Nästan tre decennier senare fick Björck inom ramen för Försvarets Underrättelsenämnds undersökning om IB, möjlighet att titta närmare på detta. Då hävdade Birger Elmér att "vi aldrig givit några

papper till sossarna”. Ingemar Engman kunde erinra sig två fall då åtminstone ett visst ömsesidigt samarbete ska ha förekommit; det ena rörde danske ledaren för Socialistisk Folkeparti, Aksel Larsen, det andra gällde strejken i Malmfälten 1969. Sture Ericson kunde inför FUN inte erinra sig något tillfälle då information skulle ha gått från IB till partiet och han ifrågasatte över huvudtaget nyttan av detta eftersom det skulle ju vara att “ösa vattnet tillbaka till källan”. Sten Andersson påpekade att partistyrelsen eller verkställande utskottet aldrig befattade sig med IB:s verksamhet och att man heller aldrig fick några rapporter om IB:s verksamhet. Att, som framförs i boken *Kommunistjägarna*, IB skulle ha hjälpt partiet är en uppgift som Sten Andersson betecknar som “horribel”.

Inför FUN upprepade Isacson sina uppgifter från 1973. Han sa att han vid några tillfällen lämnat material till Anders Thunborg då denne var SAP:s internationelle sekreterare. Isacson hade vid ett tillfälle tittat i handlingarna och konstaterat att de innehöll uppgifter om internationella förhållanden och att där också förekom personuppgifter. (Inför försvarsutskottet 1973 hade han varit mer precis; bland handlingarna hade funnits “rapporter ang. Schoris sammanträffanden med olika utlänningar”.) Isacson uppgav också att Pierre Schori “hade livliga förbindelser med Elmér”. Thunborg svarade på detta att han inte trodde sig ha träffat Isacson före IB-affären 1973. Den mer centrala frågan om han faktiskt tog emot handlingar eller inte (de kan ju ha lämnats av någon annan) följdes inte upp. Marianne Berggren hade nämligen sagt inför försvarsutskottet 1973 att hon, möjligen 1967, lämnade ett kuvert från Birger Elmér till Thunborg. Det skulle dock ha varit “enda gången på partistyrelsen” för Berggren. Isacson kan då inte ha varit med eftersom han anställdes vid IB först i januari 1969.

FUN:s bedömning av denna fråga var att man “inte funnit att information lämnats från IB och dess föregångare till det socialdemokratiska partiet i vidare omfattning än vad som nu redovisats”. Och de fall som redovisades var Larsenärendet och Malmstrejkshändelserna samt de av Isacson lämnade uppgifterna.

Det finns inget konkret som tyder på att SAP erhöll några handlingar från Grupp B under perioden fram till början av 1960-talet. Enn Kokk tar i sin *Vitbok* upp en handling som är upprättad långt före IB bildades – en 77-sidig rapport rubricerad Kommunismen i Norrbotten – och ställer frågan till ett antal intervjupersoner om handlingen kan tänkas emanera från Elmérs verksamhet. Kokk fick dock inte några svar på detta och hänvisar i stället i sin bok till

SÄKO.¹¹⁸ Som tidigare konstaterats har rapporten ursprungligen upprättats av en till Daily Telegraph i Stockholm knuten journalist som vid något tillfälle överlämnade den till Paul Björk och Arne Pettersson vid SAP:s partikansli. Från 1960-talets första år finns emellertid ett antal handlingar i SAP:s arkiv som utan tvivel kan knytas till Birger Elmér och Grupp B. Detta framgår bl.a. av två handskrivna brev från Elmér till Sven-Erik ("Esse") Beckius från 1962, en tidpunkt då Beckius var partiets internationella sekreterare. I det första¹¹⁹ lämnar Elmér vissa uppgifter om den kommande ungdomsfestivalen i Helsingfors:

Esse, i all hast – jag har fått reda på att amerikanerna sänder ut bl.a. specialutbildade "soldater" till Festivalen. Så kommer exvis en del ungrare som sedan 1956 ytterligare trimmats i "motståndets" teknik och som dessliques är kända för att hata "allt ryskt" - Än värre, ryssarna tycks känna till det här. Jämför med det som står om festivalen i dom papper som jag lämnat till Ernst. Våra ungdomar är väl försiktiga????!!!!!!

Ha det gott Esse!

Hälsning
Birger

Som framgår hade alltså Elmér inte bara kontakt med Beckius utan också med en "Ernst" vilken med all säkerhet är identisk med dåvarande partikassören Ernst Nilsson. Till denne hade Elmér alltså lämnat "papper" rörande festivalen. Ett andra, mer personligt hållet brev till Beckius brev, skrivet den 7 juni 1962 understryker denna kontakt. Elmér skriver att han upprepade gånger sökt Beckius men misslyckats:

Slutligen ville jag ge dig diverse papper – dom har jag nu gett Ernst. Ytterligare ett bifogas.¹²⁰

¹¹⁸ Se Kokk (2001) bl.a. s 176, 293, 332, 342 och 427.

¹¹⁹ Brevet förvaras i SAP:s arkiv, *Handlingar rörande andra partier 1952–1963*, Mappen *Handlingar om kommunistiska partier (internationella enheten)*, serie F 15 D:07. ARAB.

¹²⁰ Brevet förvaras i SAP:s arkiv, *Handlingar rörande andra partier 1952–1963*, Mappen *Handlingar om kommunistiska partier (internationella enheten)*, serie F 15 D:07. ARAB. Här kan infogas att Grupp B den 7 juni 1962 dagtecknade en rapport innehållande följande sju PM om Finland:

- festivalen i Helsingfors
- samtal mellan Kuusinen - Chrustjev - Mikojan
- Kommunistpartiet - den nya regeringen
- verksamhet inom den finska försvarsmakten
- festivalen - säkerhetstjänsten
- förhandlingar mellan kommunistpartiet och agrarpartiet
- kommunisterna och arbetsmarknaden

I anslutning till Elmérs brev ligger sedan ytterligare ett handlingar, varav några märkta "68" upp i ena hörnet, vilket måste tolkas som att de var avsedda för partiet, vars kansli ju redan då låg på Sveavägen 68. Det är inledningsvis en kort redogörelse med titeln "Juni 1962 SKP – revisionisterna" med bl.a. följande rader:

En av de viktigaste revisionisterna inom partiet är dr Nils Bejerot. Bejerot sköter jämte Allan Björk och Sven Landin kontakterna till SF i Danmark och Norge. Bejerot synes tillhöra grundorganisationen ute i Bromma.¹²¹

Att detta verkligen är en Elmér-handling framgår av de mikrofilmer som MUST nyligen funnit. Bland de filmade handlingarna finns ett kort som upptar uppgifter om Nils Bejerot. En av uppgifterna lyder:

641110-KU 14/329-01 Björk. Socialistisk Folkeparti – en översikt. En kontaktman för SF är dr Nils Bejerot. Han sköter, jämte Björk och Sven Landin, kontakterna med SF i Danmark och Norge. B, som som synes tillhöra grundorganisationen i Bromma, är också en av revisionisterna i SKP.¹²²

"KU 14" var Fst/In:s beteckning på Grupp B/IB från och med 1961. Ovanstående uppgift är alltså hämtad ur en handling (KU 14/329-01) som lämnats från Grupp B till Fst/In där den sedan filmats någon gång under 1960-talet. Handlingen förekommer också i Fst/Säk:s diarium. Uppgiften har också lämnats av Grupp B till någon vid SAP:s partikansli. Som synes har handlingen lämnats till SAP redan 1962 och först två år senare till Fst/In.

Ytterligare en handling märkt "68" har rubriken "Läget i Finland – Festivalen" och ingick troligen bland de handlingar som Elmér överlämnade till Beckius/Nilsson sommaren 1962. Att det är en Grupp B-handling är klart; den förekommer som KU 14-rapport i Fst/Säk:s arkiv dit den enligt diariet inkommit den 18 juli 1962. Av detta kan man dra slutsatsen att handlingar märkta "68" och som ligger i anslutning till ovan nämnda rapporter (samt Elmérs brev till Esse Beckius) emanerar från Grupp B. Detta innebär att SAP erhållit ett odaterat dokument med rubriken "SKP och Skogsarbetarna", en rapport daterad i juni 1962 kallad "Stockholms SKP", ett referat av en kongress i Ungdomens Fredsförbunds regi i mars 1962 rubricerad "Fredsarbetet kommunister – socialdemokra-

¹²¹ SAP:s arkiv *Handlingar rörande andra partier 1952-1963*, Mappen *Handlingar om kommunistiska partier (internationella enheten)*, serie F 15 D:07. ARAB.

¹²² Fst/Säk, microfilmade handlingar. MUST.

ter” samt en rapport titulerad ”Nya uppgifter om SKP (juni)”.¹²³ Av handlingar i SAP:s arkiv som inte är märkta ”68” men som ändå går att knyta till Grupp B kan nämnas en rapport på tyska kallad ”Läget i Berlin”. Den har upprättats inom Grupp B i januari 1962 och lämnats till Fst/Säk två månader senare där den alltjämt finns kvar.¹²⁴ En annan handling bär titeln ”Sowjetische Öloffensive”, daterad den 14 februari 1962. Samma handling finns i Fst/Säk:s arkiv dit den inkommit från Grupp B.¹²⁵ Bland de mer fullbluffande exemplen finns två rapporter där t.o.m. Grupp B:s egen rapportstämpel finns med. De behandlar båda utrikes förhållanden och återfinns såväl i MUST:s som SÄPO:s arkiv. Vad som i det sammanhanget är särskilt frapperande är att handlingen inom försvarsstaben inte bara var klassad som hemlig – kopian är även försedd med S-Und-stämpel vilket betyder att det är en *särskild underrättelse* vilken endast ett fåtal personer enligt interna bestämmelser hade rätt att ta del av.¹²⁶

Kontakterna kunde också ta sig andra former. Av dåvarande försvarsstabschefen Carl Eric Almgrens arkiv framgår att Grupp B i september 1963 tillsammans med några andra intressenter var involverad i framställningen av några skrifter om kommunismen. Av Almgrens noteringar framgår att stabschefen vid VI milostaben överstelöjtnanten Gunnar Henricsson hade lovat Paul Björk samt Åke Sparring vid Utrikespolitiska Institutet att medverka i en ”undersökning om kommunismen i Norrbotten”. Almgren ansåg dock att militär medverkan var olämplig och gav direktiv om en kontakt mellan chefen för inrikesavdelningen, Filip Grudemark och Elmér. Almgren ville att ett samarbete ”i officiella + officiellt synliga former” borde undvikas.¹²⁷ Det är oklart varifrån initiativet till undersökningen egentligen kom, men Dagens Nyheter avslöjade 1967 att ett forskningsinstitut i USA – Massachusetts Institute

¹²³ Att man med så stor säkerhet kan knyta rapporter märkta ”68” till Grupp B hänger också ihop med att dessa rapporter både till sin utformning och sitt innehåll är identiska med andra Grupp B-handlingar från samma tid.

¹²⁴ Handlingen har hos Fst/Säk fått beteckningen GU 62/52. Den inkom från KU 14 (s.v.s. Grupp B) den 7 mars 1962. Se Fst/Säk diarium 1962 serie Ö IV volym 186. MUST.

¹²⁵ SAP:s arkiv *Handlingar rörande andra partier 1952–1963*, Mappen *Handlingar om kommunistiska partier (internationella enheten)*, serie F 15 D:07. ARAB. Till Fst/Säk inkom handlingen den 7 mars 1962 (KU 14 GU 62/51). Serie Ö IV volym 186. MUST.

¹²⁶ Det rör först rapport nr 63/71 (alltså Grupp B:s rapportnummer) upprättad den 7 februari 1963 med titeln ”Världskommunism. Polsk-ryska försök att ena världskommunismen.” Handlingen har inkommit till Fst/Säk den 8 februari 1962. Den andra handlingen har Grupp B:s rapportnummer 63/83 och heter ”Världskommunism FIR”. Den har upprättats vid Grupp B den 11 februari 1963 och är registrerad som inkommen hos Fst/Säk den 13 februari samma år. I båda fallen uppges den ursprungliga källan vara ”WP inf” en beteckning med oklar innebörd.

¹²⁷ Carl Eric Almgrens arkiv. Dags-PM den 7 september 1963. KrA.

for Technology (MIT) – år 1963 bett Sparring skriva en uppsats som skulle ingå i en bok om kommunismen i Europa. Enligt DN var MIT ett CIA-företag.¹²⁸ En uppsats om kommunismen av Sparring från 1966 återfinns i SAP:s arkiv.¹²⁹ Grupp B finns också på sommaren 1964 med i bilden rörande ett annat avhandlingsarbete – Bengt Mattis arbete om ”Kommunismen på Nordkalotten”. Inledningsvis fick man ta del av ett utkast till arbetet varefter man fortlöpande skulle hållas informerad om dess utveckling.¹³⁰ Inom SAP var man självfallet också intresserad av Mattis avhandling. Då den på våren 1966 var klar skrev partikassören Nils Gösta Damberg ett brev till dåvarande riksdagsmannen Ragnar Lassinantti och nämnde att han talat med Märten Johansson – som då var distriktsombudsman i Norrbotten – och då kommit överens om att man skulle samla en mindre krets – ”förslagsvis 10 personer” – för att låta Mattis redogöra för sin studie. Bland de medverkande skulle ingå – förutom Matti, Lassinantti, Johansson och Damberg själv – också Ingvar Puaes.¹³¹ Om detta möte blev av är oklart men det finns i SAP:s arkiv en uppteckning som i någon omfattning beskriver ett seminarium där man diskuterat Mattis avhandling. Detta ligger dock några år senare och med något andra deltagare. Puaes och Damberg deltog dock tillsammans med journalisterna Alvar Alsterdal och Hjalmar Rantanen. De båda senare hade kontakter med Grupp B/IB.¹³²

¹²⁸ Dagens Nyheter den 2 februari 1967.

¹²⁹ SAP:s arkiv, mappen SAP 1966 Uppsats ”Revisionismen i Sveriges Kommunistiska Parti” av Åke Sparring. Av missivet framgår att uppsatsen är gjord vid Utrikespolitiska Institutets Forskningsavdelning 1966. Uppgiften i Almgrens arkiv kan i och för sig avse en studie som Sparring gjorde i en bok som gavs ut 1965 och för vilken Sparring var redaktör. Sparrings studie heter ”Kommunismen i Norden och den världskommunistiska rörelsens krig”. I samma volym i SAP:s arkiv ligger också vad som ser ut som ett manus till den engelskspråkiga versionen till Paul Björks bok ”De fjärrstyrda” (”Remote Control”) – se mer om detta i avsnittet *Kontakterna med USA:s stockholmsabassad*.

¹³⁰ Fst/Säk diarium 1964 Serie Ö IV volym 218. På missivet till Grupp B:s handling (upprättad den 30 juni 1964 med Grupp B:s diarienummer 64/336) har någon vid Fst/Säk för hand noterat (”B” i citatet avser Grupp B): ”Härmed bifogas fil mag Matthis, Korpilombolo, utkast till direktiv för licavhandling med rubricerat innehåll. B kommer fortlöpande att hållas orienterad under undersökningens gång. För att minska risken för icke önskvärd publicitet om denna undersökning bör kännedomen härom inom den militära sektorn icke spridas utanför säktjänsten.”

¹³¹ Brev från Nils Gösta Damberg till Ragnar Lassinantti den 27 april 1966. SAP:s arkiv, Serie E vol 2. ARAB

¹³² Rantanen har i samtal med SÄKO berättat att Damberg, under en resa de båda företog i Västmanland ”år 1963 eller 1964”, nämnde att Rantanen sinom kort skulle kontaktas av en person som hade ”ett specialuppdrag för partiet”. Något senare blev han uppsökt av Puaes (samtal med Rantanen den 2 november 2001. SÄKO). Rantanen arbetade då på den finskspråkiga tidningen Ruotsin Uutisia. Se även Kokk (2001) s 163. Damberg har i samtal med Kokk (s 146) ställt sig främmande till Kokks uppgifter. Ingvar Puaes har dock i samtal med SÄKO bekräftat Rantanens version.

En person har i samtal med SÄKO summerat sina intryck av Grupp B:s verksamhet under den tid då han arbetade där 1961–1963. Han menar att huvuduppgiften var att skydda riket mot en kupp, "men det var även en uppgift för organisationen att bevara socialdemokraternas makt över fackföreningarna" och det fanns alltså också "ett rent politiskt intresse", säger han.¹³³

Sten Andersson berättar i förhör inför SÄKO att SAP under tiden fram till 1968, då SAP och kommunisterna förde en öppen strid, inte fick informationer från IB – "de behövde oss men vi behövde inte dom". Men sedan, "då man började infiltrera och välja ut arbetsplatser som Malmberget och Kiruna, då man tog anställning som lastbilschaufförer och försökte få arbetskamraternas förtroende och när man sedan satt igång med Arendalsvarvet, då är det högst troligt att vi fick informationer och vi hade behov av informationer för att klara oss".¹³⁴ Sten Andersson hade dock redan omkring 1992/1993, då SAP internt studerade frågan om samröret med IB, givit en något mer extensiv bild ("mig" i citatet avser Kjell Larsson som gjorde utredningen; "K/G" anspelar på Kanger/Gummesson som 1990 gav ut boken *Kommunistjägarna*):

Sten Andersson har för mig uppgivit att han inte själv följde samarbetet mellan IB och SAP så att han kan verifiera K/G:s och Vinges uppgifter ovan. Han menar emellertid att de allmänt sett tycks vara korrekta. Dessutom har han uppgivit att partiets internationelle sekreterare och fackliga ombudsmän försägs med visst material från IB.¹³⁵

Även bland personer som verkat inom Grupp B är man av uppfattningen att SAP gynnades av verksamheten. Ingemar Engman har tidigare nämnts. En person, som arbetade vid Grupp B under 1960-talets första hälft, är av uppfattningen att om det fanns någon information som Grupp B förfogade över och som samtidigt kunde vara av intresse för SAP, torde detta ha bestått i uppgifter om kommunister som flyttade runt i landet. Personen har svårt att tro att partiet skulle haft kapacitet att följa sådana förflyttningar. Han har dock inga belägg för att en sådan informationstrafik förekommit.¹³⁶ Att partiet inte utan vidare kunde erhålla sådana uppgifter stämmer dock. Det framgår av det faktum att Karl-Erik Pettersson i Trelle-

¹³³ Samtal nr 238, SÄKO.

¹³⁴ Förhör med Sten Andersson den 6 december 2000, SÄKO.

¹³⁵ *PM om SAP och IB-frågan* av Kjell Larsson, daterad den 5 februari 1993. Ett exemplar av utredningen har lånats ut till SÄKO av Enn Kokk den 13 februari 2002. PM:n överlämnades av Larsson till Ingvar Carlsson, Mona Sahlin och Sten Olsson (då bitr partisekreterare).

¹³⁶ Förhör med [Forslund] den [datum utelämnat], SÄKO.

borg år 1960 sökte upp en ombudsman och bad denne om hjälp med att få klarhet i de resor som Carsten Thunborg inom SKP anordnade till DDR. I dessa resor deltog, enligt Petterssons uppgifter till ombudsmannen, också socialdemokrater och man oroade sig för att dessa under resan utsattes för påverkan. Pettersson ville därför ha reda på vilka som åkte på resorna. Ombudsmannen tog då kontakt med en passkontrollant men detta ledde ingenstans - kontrollanten blev misstänksam och gick till polisen och undrade vad det var fråga om. En annan person, som under 1961-1963 var anställd vid Grupp B, berättar att då han och Paues träffade sina rapportörer, informerades dessa om förhållanden som kunde vara till nytta också för dem. Det var nämligen viktigt att kontaktmännen "var så allmänorienterade som möjligt". Det kunde då handla om kommunistisk utbildningsverksamhet eller på vilket sätt kommunister verkade på andra håll, t.ex. genom facklig agitation eller strejker. Om en kommunist flyttade från en arbetsplats till en annan följdes detta upp och kontaktmannen på den nya arbetsplatsen orienterades. Informationen kunde då avse att vederbörande var aktiv i en kommunistisk förening eller hur han uppträdde mot sina arbetskamrater och i den fackliga kampen och "ibland vidarebefordrades nog även skvaller".¹³⁷ Även Ingvar Paues´ och Karl-Erik Petterssons kontakttjänst i Västerås på 1960-talet, Roland Sundgren, kan verifiera något av detta. Han hävdar i och för sig att Paues eller Pettersson inte vid något tillfälle lämnade namnlistor eller skriftligt material till Sundgren. Inte heller fick han kompletterande information om personer av intresse för Sundgren. Men muntligen fick Sundgren uppgifter om vilka personer som deltog i utbildning i Östtyskland och Moskva, bl.a. i de s.k. Östersjöveckorna.¹³⁸ Paues har i förhör inför SÄKO sagt att SAP i och för sig inte behövde hjälp från IB i kampen mot kommunisterna under 1960-talet. I sina kontakter med Gunnar Skoglund vid Stockholms arbetarekommun kunde dock Paues "lämna mycket politisk information om kommunisterna och deras verksamhet" och det "kan gott hända" att Paues lämnade uppgifter till Skoglund om att en viss revolutionär flyttat från en plats till en annan.¹³⁹

Den kontorist som först anställdes vid Grupp B sommaren 1958 har för SÄKO uppgivit att hon uppfattade verksamheten som "såväl militär som partipolitisk - det var väldigt socialdemokratiskt" och hon är övertygad om att socialdemokraterna också erhö

¹³⁷ Samtal nr 238. SÄKO.

¹³⁸ Samtal med Roland Sundgren den 22 mars 2000. SÄKO.

¹³⁹ Förhör med Ingvar Paues den 21 juni 2000. SÄKO.

informationer från Elmér. Hon är dock av uppfattningen att det inte rörde handlingar utan endast muntliga informationer; "det fungerade som det brukar i ett nätverk – det var ett givande och tagande".¹⁴⁰

Den socialdemokratiska partistyrelsen hade 1961 sammanställt en "Facklig - politisk undersökning" där man kartlagt den politiska hemvisten hos de ledande i ett stort antal fackförbund och fackföreningar. Det är dock inget namnregister utan endast en statistisk redovisning. Åtminstone ett exemplar av denna undersökning tillställdes Grupp B vilket framgår av att en av de IB-anställda noterat sitt namn på missivet. I undersökningen finns en länsvis ordnad inventering av den politiska sammansättningen i samtliga fackföreningar i landet med mer än 300 medlemmar. Inventeringen visar på en förkrossande majoritet för SAP. Det är oklart vilken hjälp Grupp B hade av den fackligt-politiska undersökningen. Man skulle kunna tänka sig att inventeringens inringning av starka kommunistiska orter och fackföreningar föranledde Grupp B att prioritera dessa för mer noggranna kartläggningar men detta är allt för vanskligt för att säkert kunna uttala sig om.¹⁴¹

10.13.2 Partimässiga förankringar

Utöver förankringen av kontakten mellan Elmér och personer inom SAP/regeringen orienterades med tiden ett flertal personer inom partiet om kontakten. En av de personer som Karl-Erik Pettersson kontaktade redan under sina första månader vid IB 1958 var den då nyutträdde sekreteraren i Stockholms arbetarkommun, Sten Andersson. Denne sammanträffade med Pettersson och Birger Elmér varvid dessa förklarade varför verksamheten var nödvändig, vad den syftade till och att de behövde hjälp. Andersson sa att "det är er sak att hålla kontakt med fackföreningarna, jag lägger mig inte i det operativa för partiet ska inte dras in". Rapportörerna fick ställa upp som enskilda individer, "inte som representanter för det socialdemokratiska partiet". Andersson visste då inte vilka Elmér och Pettersson arbetade för och tycker att det är en "intressant fråga". Så mycket var då klart att man sa att man arbetade för regeringen och att det fanns en militär koppling. De sa dock inte att det var regeringen som hade utsett dem. Andersson betraktade

¹⁴⁰ Samtal med [Eva Lind] den [datum utelämnat]. SÄKO.

¹⁴¹ Handlingen, med den Grupp B-anställdes signatur, har ställts till kommissionens föfogande av förre rikspolischefen Carl Persson.

dem inte som militärer. Anderssons "välsignelse" av verksamheten var i och för sig inte nödvändig. Han har för SÄKO uppgivit att det dock antagligen var lika bra att han blev informerad från början, i stället för att han själv skulle ha förställt att det vara något som förekom. Om Andersson hade "satt sig på bakhasorna" hade det möjligen åstadkommit en del interna bekymmer.¹⁴² De personer som behövde ges information om kontaktfunktionen, tycks ha orienterats om detta efterhand som det blev nödvändigt. Andra som med all säkerhet informerades enligt denna modell var de olika ordförandena i SSU. Att Bertil Löfberg var införstådd i verksamheten åtminstone mot slutet av sin ordförandeperiod är ställt utom allt tvivel, vilket framgår bl.a. av samarbetet mellan Elmér och SSU rörande atomvapenfrågan på försommaren 1957. Löfberg efterträddes 1958 av Kurt Ward. Ingvar Paues har uppgivit att han hade kontakter med Ward under dennes period som SSU-ordförande. Ward innehade posten fram till och med 1961 och Paues anställdes vid Grupp B i september 1959. Paues har även uppgivit att han upprätthöll kontakt med Wards efterträdare, Ingvar Carlsson. Denne har inför SÄKO – liksom inför FUN 1998 – dock inte kunnat precisera tidpunkten för då han först blev informerad om verksamheten. Carlsson var ordförande fram till 1967.¹⁴³ Birger Elmér hade dock redan i början av 1962 kommit i kontakt med SSU:s internationella sekreterare Sture Ericson, som sedan under något år arbetade för Grupp B. Carlsson säger sig inte ha känt till detta.

10.13.3 Fallet med Aksel Larsen, Socialistisk Folkeparti och de svenska clartéisterna

Kanger/Gummesson redogör i *Kommunistjägarna* för en händelse i början av 1960-talet då medlemmar av den socialdemokratiska studentklubben i Stockholm ville bjuda in den danske kommunisten Aksel Larsen som talare. B-byrån fick via sina danska kontakter reda på detta och Elmér larmade enligt författarna SSU och SAP. Dessa agerade sedan för att Larsen inte skulle bjudas in vilket heller inte skedde. Ingemar Engman har bekräftat att uppgifterna om Larsen i *Kommunistjägarna* är riktig. Exemplet kan dock inte enligt min mening ses som bevis på att Elmér agerade endast för det socialdemokratiska partiets räkning eller på dess uppdrag. Det är

¹⁴² Förhör med Sten Andersson den 6 december 2000. SÄKO.

¹⁴³ Samtal med Ingvar Paues den 11 april 2000. SÄKO.

troligare att Elmér drevs av säkerhetsmässiga skäl i första hand och att partiet, som en följd av detta, kunde få vissa uppgifter "på köpet". Det är ett känt faktum att all underrättelseverksamhet bygger på byte av uppgifter och militärens samarbete med företrädare för SAP torde knappast ha utgjort något undantag. Elmér vill i samtal med Enn Kokk inte utesluta att Larsen-fallet kunde ha förekommit "vid något kaffebordssamtal".¹⁴⁴

Ett annat exempel som tas upp i *Kommunistjägarna*, besläktat med det första, är SSU:s uteslutning av medlemmar i det radikala studentförbundet Clarté på våren 1963. I boken anges att Grupp B hade meddelat SSU vilka av förbundets medlemmar som också var clarteister. Med facit i hand skulle företrädare för SSU då ha frågat dessa om de var medlemmar i Clarté och om de ljög uteslöts de. Om de talade sanning men uppgav att de inte tänkte lämna Clarté, uteslöts de också. Det låter en aning märkligt och man undrar hur SSU försvarade uteslutningen av en person som förnekade att den var medlem av Clarté. Ingvar Carlsson som var SSU-ordförande vid den aktuella tidpunkten var inför FUN 1998 kritisk mot dessa anklagelser. Att Grupp B (eller "IB" som Carlsson säger) skulle ha lämnat namnuppgifter på clarteister till SSU var "direkt felaktigt". Vilka clarteister som var medlemmar i SSU kände man själva till, detta visste Carlsson "efter att ha träffat dem". Han behövde således inte vända sig till Grupp B för att få reda på detta.¹⁴⁵

Axel Larsen hade i Danmark, i besvikelse efter Ungernrevolten 1956, hoppat av kommunistpartiet och 1958 bildat Socialistisk Folkeparti. Detta bestod av gamla kommunister som ville orientera sig högerut samt av besvikna socialdemokrater som ville vänsterut. Kanger & Gummesson uppger att det fanns strömningar inom svenska SKP som på liknande sätt kunde skapa ett alternativ mellan moderpartiet och SAP. Bland de mest tänkbara att då lämna SAP skulle clarteisterna vara och detta anges som skäl för uteslutningen.¹⁴⁶ Inom Grupp B hade Birger Elmér och Bertil Wenblad på sommaren 1962 sammanställt en promemoria med rubriken *Möjligheter att lämna indikationer på sovjetiskt anfall*. PM:m hade upprättats "mot bakgrund av det allmänt osäkra läget i världen och främst den pågående utvecklingen i Finland". I PM:n, som är ställd till Bo Westin, skriver man att Sovjet rörande Sverige kan komma att använda sig av andra angreppsformer än ett rent militärt anfall.

¹⁴⁴ Enn Kokks samtal med Birger Elmér den 31 augusti 1999. Kokk har lämnat en kopia av samtalsuppteckningen till SÄKO.

¹⁴⁵ Förhör med Ingvar Carlsson den 11 januari 2001. SÄKO.

¹⁴⁶ Kanger/Gummesson (1990) s 106.

Det är tämligen uppenbart att man syftar på en form av avancerad infiltration av samhällets olika sektorer:

Sovjet använder betvingelsemedel som omfattar alla aspekter av det utvalda mällandets samhälle. Mycket talar för att Sovjet betraktar Sverige som sitt viktigaste och nästa mälland i Skandinavien.¹⁴⁷

En sådan operation skulle dock emellertid enligt Wenblad/Elmér ta lång tid. Då promemorian skrevs, alltså 1962, angav man att ett angrepp, "med hänsyn till den politiska aspekten, knappast kunde inträffa tidigare än efter andrakammarvalet 1968, då ett svenskt folksocialistiskt parti kunde ha stabiliserat sig".¹⁴⁸ Skrivningen skapar insikt om hur viktigt man inom Grupp B ansåg det vara att ett "folksocialistiskt parti" hölls på mattan. Grupp B:s intresse för Aksel Larsen var följaktligen ganska självklart. Detta skrev man alltså 1962, då folksocialistiska partier haft framgång både i Danmark och Norge. Efter valet 1960, där Socialistisk Folkeparti fick nära 150 000 röster, räknade de danska socialdemokraterna med att en tredjedel av dessa kommit från SAP:s tidigare väljare. I Norge tillkallades Aksel Larsen för att informera den norska oppositionsgruppen Orientering rörande utsikterna att starta ett nytt folksocialistiskt parti. Så skedde och det nybildade norska Socialistisk Folkeparti (alltså samma namn som Larsens danska parti) erhöll viss framgång i valet 1961. Detta sägs ha inneburit en chock för det norska Arbeiderpartiets ledning som det tog lång tid att hämta sig från.

I ett sådant perspektiv blir Grupp B:s och de svenska socialdemokraternas agerande mot Aksel Larsen begriplig. Det är infiltrationsrisken parad med den gamla splittringsskräcken som åter gör sig påmind. Risken för att Aksel Larsen skulle kunna åstadkomma något liknande här som han gjorde i Danmark och på sätt och vis också i Norge var troligen tillräckligt överhängande i de svenska socialdemokraternas ögon. Det var därför nödvändigt att stoppa dennes möjlighet till politiskt inflytande över den svenska arbetarrörelsen.

Enligt Engman hade Elmér fått uppgifterna om Larsens förestående besök från den danska motsvarigheten till Grupp B. Han gav dem vid något tillfälle till Sven Aspling som därefter vidarebefordrade dem till SSU:s internationella sekreterare Anders Thunborg. Thunborg fick i uppgift att göra något åt saken och han

¹⁴⁷ Ekman (2000) s 196 n98. PM:n är, enligt Ekman, odaterad i Fst/Und:s arkiv. KH-stämpeln har dock datumet 2 augusti 1962.

¹⁴⁸ Ibid.

larmade Ingvar Carlsson som i sin tur kontaktade Engman. Sten Andersson, Thunborg, Ingvar Carlsson och Engman träffades och gick igenom klubbens medlemsförteckning. Engman hävdar att de i detta sammanhang inte förekom några kontakter med Elmér; genom sin goda personkänedom kunde man konstatera att det fanns majoritet mot styrelsens förslag att inbjuda Larsen.¹⁴⁹

I samtalet med Enn Kokk hävdade Elmér att fackföreningsrörelsen – dock ej partiet – har fått uppgifter från Grupp B/IB ”i speciella fall – det har kunnat ordnas på olika sätt”.¹⁵⁰ Ett sådant fall utgörs uppenbarligen av buntar med namnlistor som överlämnades till LO omkring 1970. Listorna upptar dock endast namn på till Sverige invandrade finska kommunister, bland dem sådana som utbildats på det kommunistiska Sirolainstitutet. Hjalmar Rantanen, som under IB-tiden upprätthöll kontakt med Ingvar Paues, har berättat att han, då han var anställd vid LO, ”i egenskap av IB-man” tog fram och förfogade över materialet som egentligen bestod av elevmatriklar. Rantanen menar att LO därigenom inte alls var inblandad.¹⁵¹ Stig Synnergren, som då var ÖB, har inför Kokk bekräftat att Hjalmar Rantanen försåg IB med en ”matrikel över dem som hade genomgått längre eller kortare utbildning på Sirolainstitutet.”¹⁵²

Att det i SAP:s arkiv finns ett flertal handlingar från perioden 1962-1963 som härrör från Grupp B kan möjligen förklaras med att SSU:s dåvarande internationella sekreterare Sture Ericsson då arbetade hos Elmér. Ericson torde ha haft ett nära samarbete med SAP:s motsvarighet, Esse Beckius. Ericson har i förhör inför SÄKO berättat att Birger Elmér var ”mycket intresserad av de nybildade socialistiska folkpartierna i Norge och Danmark. Ledande personer inom dessa var starkt kopplade till öststatskommunismen.” En annan uppgift för Ericson var att inhämta uppgifter om Sverige skulle kunna drabbas av ett motsvarande parti. Han läste in sig på SF-partierna i Norge och Danmark. En gång var Ericson i Oslo och fick av norska socialdemokrater information om förhållandena i Norge. Han fick intrycket att norrmännen hade en större apparat för att hålla reda på kommunister än vad som fanns i Sverige. I SAF:s tidskrift *Industria* publicerades vid den här tiden en artikelserie om SF-partierna skriven av den socialdemokratiska journalisten Alvar Alsterdal. Elmér var mycket förtjust i dessa artiklar och Ericson misstänker att IB bidragit med bakgrunds-

¹⁴⁹ Förhör med Ingemar Engman den 14 juni 2000. SÄKO.

¹⁵⁰ Enn Kokks samtal med Birger Elmér den 31 augusti 1999.

¹⁵¹ Kokk (2001) s 158f.

¹⁵² Ibid, s 470.

material.¹⁵³ Alsterdal ingick i kretsen runt Grupp B/IB-folket och som tidigare nämnts deltog han i slutet av 1960-talet i ett möte med bl.a. Ingvar Paues.¹⁵⁴ I SAP:s arkiv finns, i nära anslutning till ovan nämnda IB-handlingar, ett förtroligt brev från Alsterdal till okänd adressat.¹⁵⁵ Alsterdal skrev:

Detta är att betrakta som förtroliga marginalanteckningar till mina artiklar i *Industria* (1962/4, 5,6,7-8, 9,11) som våren 1963 utkommer i bearbetat skick som boken "Den nya vänstern" på Tidens förlag.

Lund den 25 februari 1963
Alvar Alsterdal

I SAP:s arkiv finns några handlingar som bär mycket tydlig Grupp B-prägel och som behandlar SF inom Danmark och Norge liksom "Reflexioner kring ett svenskt SF" vilket ju exakt täcker de områden Sture Ericson nämner ovan.

10.13.4 Forum Vänster/Socialistiska Förbundet

Det har uppgivits att genombrottsåret för den nya vänstern var 1965 då skriften *En ny vänster* (av Lars-Ola Borglid, Gunnar Olofsson och Göran Therborn) publicerades. Författarna m.fl. samlades runt tidskriften *Zenit* med redaktion i Lund. Samtidigt utkom CH Hermanssons *Vänsterns väg* och Göran Palms *En orättvis betraktelse*. År 1966 började *Tidsignal* utkomma med Bo Hammar som chefredaktör. Hammar var clartéist och medlem av studentförbundet men utesluten ur SSU. Vid denna tid bildades också Forum Vänster, avsett att bli ett debattforum för socialister. Ordförande blev Gunnar Ågren. Forum Vänster och *Tidsignal* var mycket kritiska mot SAP och ville åstadkomma en massuteslutning. Avsikten skulle sedan ha varit att spränga VPK efter kongressen 1967. Någon gång under 1966 sände CH Hermansson ut locktoner till medlemmarna i FV där han menade att det skulle vara

¹⁵³ Förhör med Sture Ericson den 8 mars 2000. SÄKO.

¹⁵⁴ Anders Thunborg har i förhör inför SÄKO uppgivit att han, då han i början av 1960-talet läste en del Grupp B-rapporter som behandlade utrikes förhållanden, kritiserade Elmér för att de var så dåligt skrivna. På Thunborgs förslag rekryterade Elmér då Alvar Alsterdal för att skriva en del sådana utrikespolitiska rapporter (kompletterande samtal med Anders Thunborg den 26 april 2001. SÄKO). Alsterdal fick också 1973 överta en lägenhet på Engelbrektsgratan 43 A. Birger Elmér hade fram till dess, under täcknamnet "CGB-bolagen", använt lokalen för IB-verksamhet (se uppgift om detta i FiB/Kulturfront nr 9/1973).

¹⁵⁵ Brevet förvaras i SAP:s arkiv, *Handlingar rörande andra partier 1952-1963*, Mappen *Handlingar om kommunistiska partier (internationella enheten)*, serie F 15 D:07. ARAB.

till stor gagn för hans nya demokratiska linje om FV anslöt sig till VPK.¹⁵⁶

Inom SAP intresserade man sig naturligtvis för vad som pågick. Bernt Carlsson skrev i slutet av mars ett brev till partiets facklige sekreterare Nils Gösta Damberg. Av brevet framgår att Carlsson tidigare lämnat vissa handlingar rörande Forum Vänster till Damberg och att Carlsson nu på Dambergs begäran kollat uppgifterna i dessa. Han kunde meddela att Forum Vänster avsåg att konstituera sig offentligt den 2 april och att organisationen skulle stå öppen för både socialdemokrater och kommunister och att den "kommer att bli en betydligt mer politisk organisation än Clarté". Tanken var sedan att Carlsson skulle delta i mötet den 2 april men dagen innan meddelade han Damberg att han inte hade möjlighet.¹⁵⁷ Så långt får man betrakta detta som ett internt politiskt arbete från SAP:s sida. Men det finns i detta sammanhang kopplingar till IB och därifrån vidare till säkerhetspolisen. Bland de handlingar som SAP kommit över – och det är möjligt att den ingick i den bunt som Carlsson skriver om – fanns en förteckning kallad "Ragningslista". Genomgången av denna lista utgör punkt 6 på dagordningen för Forum Vänsters möte den 2 april. Här har man ställt upp kolumner över vilka personer som är klara för den nya organisationen samt vilka personer som är föremål för ytterligare värvningsförsök. På något sätt lyckades man inom SAP komma över handlingen, som uppenbarligen också förelades partisekreteraren eftersom någon skrivit "Sten A" för hand i ena hörnet på "ragningslistan".¹⁵⁸ Någon tid senare, den 18 april 1966, överlämnade Paues/Nyström en närmast exakt avskrift av ragningslistan till Nils Hammerby som i sin tur gjorde en avskrift av denna varefter den infogades i ett flertal personakter. Något år senare överlämnade Paues/Nyström ytterligare en handling om Forum Vänster till Hammerby. Då hade man bytt namn till Socialistiska Förbundet och handlingen, upprättad inom SF, upptar namnen på de som ingick i förbundsledningen. Vid säkerhetspolisen följde man sedan upp flera av de personer som förekom på listan.

Det går naturligtvis inte med säkerhet att säga att de dokument som finns i SAP:s arkiv är samma som sedan gått via Paues/Nyström till säkerhetspolisen. Omständigheterna i övrigt tyder dock på att så varit fallet och särskilt "Ragningslistan". Det är fullt möjligt att Bernt Carlsson lämnat handlingarna direkt till IB.

¹⁵⁶ Sjöström (1987) s 200 ff.

¹⁵⁷ Bernt Carlsson brev till Damberg förvaras i SAP:s arkiv, serie E 18 volym 2. ARAB.

¹⁵⁸ Ragningslistan återfinns i SAP:s arkiv, serie F:20 volym 4. ARAB.

Carlsson ingick ju i kretsen runt Sture Ericson, Ingemar Engman och Rolf Landén vilka alla vid denna tidpunkt hade tjänstgjort eller tjänstgjorde vid IB.

10.13.5 Spelet om de avhoppande kommunisterna

Som tidigare nämnts började Ingvar Paues och Rolf Nyström på våren 1963 att ha regelbundna sammanträffanden med kommissarien Nils Hammerby vid säkerhetspolisen. Man bytte då ofta informationer och fick tillfälle att ställa frågor till varandra. För Hammerby och säkerhetspolisen utgjorde Grupp B-männen en kanal ut i bland annat arbetarrörelsen. År 1965 överlämnade de till Hammerby en handling som bygger på ett möte mellan en av deras rapportörer, den socialdemokratiska kommunpolitikern i Gällivare Börje Olofsson, och SKP:s riksdagsman Henning Nilsson där det framgår att Nilsson ingalunda är främmande för ett närmande mellan SKP och SAP. Olofsson skriver i rapporten till Paues/Nyström:

Vid min avresa från Stockholm hade jag sällskap av H.W. (Hjalmar Wäppling, LOL) och 5 min efter tågets avgång kommer Henning Nilsson in i vår sovvagn. Jag har träffat Henning för ca tre år sedan i samband med ett kommunalt delegationsbesök.¹⁵⁹

Det framgår sedan att Henning Nilsson ville diskutera möjligheterna till ett samgående SAP – SKP men Olofsson erbjöd i stället Nilsson att gå över till SAP:

Jag svarade honom försiktigt att jag inte har någon partiets fullmakt att förhandla med honom om den saken, men att vårt parti i princip inte vägrar f.d. kommunister inträde och alla medlemmar har lika stora rättigheter i alla nominerings- och valsammanhang.¹⁶⁰

Av en rapport signerad en anställd vid säkerhetspolisen framgår att denne träffade både Olofsson och Wäppling den 9 och 10 mars 1965. Lite senare på kvällen den 10 mars avreste Olofsson och Wäppling med norrlandståget, skriver säpomannen som slutade sin rapport med att påpeka att "Olofsson av undertecknad är känd som pålitlig i politiskt avseende".¹⁶¹ Olofsson kände en säkerhetspolis i Luleå till vilken han bl.a. rapporterade om kontakten med Nilsson

¹⁵⁹ Rapporten, osignerad men daterad den 10 mars 1965, förvaras i 5:73/288 "Mac". SÄPO.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ "PM angående Hjalmar Napoleon Wäppling" den 15 mars 1965 av [TOLV]. Löpnummer A 4. Säpo.

och Wäppling.¹⁶² Det var också Olofsson som förde samman Paues och Henning Nilsson på hösten 1967. Olofsson skötte de inledande kontakterna och "Sten Andersson, Anders Thunborg och Nils Gösta Damberg informerades om vad som var på gång".¹⁶³ I november 1967 träffades Paues och Hammerby och den förre kunde då berätta att han träffat Nilsson och "funnit honom bitter och negativt inställd till Vänsterpartiet Kommunisterna" och att han numera var helt utfrysad ur partiet.¹⁶⁴ Henning Nilssons hustru Gerda, som också hon tidigare suttit i riksdagen hävdar att maken i remissdebatten 1968 hade uppmanat Vpk:s medlemmar att rösta på socialdemokraterna i områden där Vpk ändå inte kunde erhålla mandat. På så vis skulle man se till att mandatet åtminstone inte tillföll de borgerliga partierna. Som framgått fick Säpo genom Nils Hammerby information om Henning Nilssons situation. Men Säpo fick också genom andra kanaler reda på detta. I en hemlig skrivelse från chefen för Luleåsektionen, Georg Wuopio, till P G Vinge den 4 januari 1968 framkommer följande:

Från en absolut tillförlitlig och initierad källa har undertecknad inhämtat igår att kommunistiske riksdagsmannen Henning Nilsson i Gävle ämnar "hoppa av" från kommunistiska partiet. Han har uttalat den uppfattningen att CH Hermansson politik endast leder till en splittring av arbetarrörelsen med en massa små kommunistpartier utan kraft och betydelse. Enligt källan har förestående uppgifter vidarebefordrats till SAP, varför saken sålunda är känd även för regeringen. Av valtaktiska skäl synes man spara med Nilssons avhopp till längre fram på våren 1968. Nilsson anses ju vara ett mycket starkt namn i kommunisternas leder och hans avhopp beräknas slå ned som en ordentlig bomb till fromma för socialdemokraternas valarbete.¹⁶⁵

Wuopio skrev också att "enligt vad källan ganska säkert erfarit hade man från visst icke-kommunistiskt håll sökt värva Nilsson som dock lär ha ställt sig avvisande". Det råder inget tvivel om vilket "icke-kommunistiskt parti" som avses. Enligt Gerda Nilsson utsattes hennes make nu för vissa övertalningsförsök från SAP:s sida. Damberg, Paues och Olofsson kom ett flertal gånger till Gävle framför allt under 1968 som var den period då de visade det största intresset för Henning Nilsson. Enligt fru Nilsson bjöds de på

¹⁶² Dessa rapporter finns i Säpos arkiv. Den ena, som behandlar ett samtal med Wäppling den 8 mars 1965 upprättades av "YY" och Georg Wuopio den 19 maj 1965 (HK 68/65). Den andra, gällande Olofssons samtal med Henning Nilsson och Wäppling på tåget den 10 mars 1965, har upprättats samma dag (HK 69/65). "YY" har i samtal med SÄKO identifierat Börje Olofsson som källan.

¹⁶³ Förhör med Ingvar Paues den 22 juni 2000. SÄKO.

¹⁶⁴ Rapporten förvaras i 5:73/288 "Mac". SÄPO.

¹⁶⁵ HK 9/68. SÄPO.

påkostade middagar på Grand i Gävle. Man träffades också vid något eller några tillfällen i Stockholm. Några gånger var endast Damberg och Paues med. Anledningen till att Henning Nilsson visade SAP detta förtroende berodde enligt fru Nilsson på hans vid denna tid isolerade situation i partiet samt hans irritation på Vpk:s riksdagsgrupp som han ansåg "inte begrep någonting". Då fru Nilsson frågade maken varför de tre socialdemokraterna varför socialdemokraterna på detta sätt "kommer hit och bjuder oss på middag" svarade Henning Nilsson att de var "ute efter honom – så mycket förstod han".¹⁶⁶

Ett värvningsförsök av detta slag är naturligtvis oproblematisk ur säkerhetssynpunkt och tillhör sannolikt en åtminstone vid denna tid någorlunda naturlig del av partiernas inre liv. Vad som komplicerar saken är naturligtvis Ingvar Paues närvaro, eftersom denne ju vid den aktuella tiden var heltidsanställd vid IB:s inrikesenhet, 03, och vidarebefordrade rapporter om Nilsson till Nils Hammerby. Paues minns mötena med Nilsson även om han menar att de inte var så frekventa som Gerda Nilsson vill göra gällande. Dessutom menar han att det var Börje Olofsson som var den drivande och att Damberg inte hade en lika central roll i sammanhanget som Paues och Olofsson. Han minns dock att Damberg deltog i möten med Nilsson "vid åtminstone något tillfälle". Själv deltog Paues "både som partiman och för IB:s räkning". "Han satt ofta på två stolar", något som han hade Elmérs medgivande till. Paues var tacksam för att han fick vara med och "suga i sig" och Damberg "var nog tacksam för att Paues var med" eftersom "Damberg ville ha hjälp och det föll sig naturligt att fråga Paues". Han menar vidare att det hade varit ansvarslöst att inte ställa upp "även om det inte var lätt".¹⁶⁷ Nils Gösta Damberg har berättat att han träffade Henning Nilsson i anslutning till dennes avhopp och att han i förväg var informerad om detta. Det var för övrigt fler kommunister som hoppade av ungefär samtidigt och detta var spännande ur SAP:s synvinkel. Damberg "odlade kontakten med Henning Nilsson och gjorde allt för att få över denne till SAP". Han kan däremot inte erinra sig några stora middagar i Gävle med paret Nilsson. Rörande Paues, som han minns "deltog vid något tillfälle" vet han inte varför eller i vilken egenskap denne deltog. Damberg hävdar bestämt att han och Paues hade kontakter enbart på det personliga planet – "de var goda vänner och diskuterade vad

¹⁶⁶ Samtal med Gerda Nilsson den 16 juni 2000. SÄKO.

¹⁶⁷ Förhör med Ingvar Paues den 22 juni 2000. SÄKO.

som hände i samhället, t.ex. situationen i Vpk för vilken Paues hyste oro”.¹⁶⁸

Om det var Hammerby som tryckte på Paues och/eller Rolf Nyström rörande informationer om Nilsson är oklart men ett möjligt avhopp från en riksdagsman inom Vpk torde ha varit av visst intresse för säkerhetspolisen. Den 22 januari 1968 skrev Hammerby en rapport efter att han träffat Paues och/eller Nyström. I denna nämns att Nilsson stöddes i sin kritik av fler prominenta partimedlemmar, bl.a. Axel Jansson, Sven Landin och Rolf Utberg. Det hävdas också att partiledaren CH Hermansson ätit lunch med Henning Nilsson för att förmå denne att avstå sitt inlägg i remissdebatten tidigare under månaden. Nilsson hade dock varit "orubblig". I ytterligare en rapport daterad den 30 januari 1968 uppges att CH Hermansson "kommer att uppvaktas den 31 januari 1968 av en grupp partikamrater med Henning Nilsson i spetsen" och att man då skulle understryka vad Nilsson yttrat i remissdebatten. Det sägs vidare i rapporten att gruppen den 3 februari ska hålla en presskonferens där dessa synpunkter ska framföras.

Det är säkerligen så att man inom SAP försökte agera taktiskt då det gällde Nilsson och detta är som nämnts inget uppseendeväckande. Det kan ha varit av visst värde att ha en bundsförvant kvar i Vpk en tid och sedan presentera avhoppet i samband med valet på hösten 1968 då det skulle ha störst effekt. Så skedde också. Det kan i så fall förklara ännu en kontakt mellan Damberg, Paues och Nilsson rörande ett samarbete senare på våren 1968. I slutet av mars skrev Paues till Damberg angående arrangemang av ett möte i Östersund. Paues meddelar att han skrivit ett pressmeddelande samt annonsförslag inför mötet som är inplanerat till början av april 1968.

I pressmeddelandet står bl.a.: "Inför valet har förekommit en livlig debatt om kommunisterna skall draga tillbaka sina kandidater i vissa valkretsar där de inte har en chans att få något mandat men väl spela över ett socialdemokratiskt till de borgerliga. Vi i Jämtland utgör en av dessa kretsar där valutgången kan bli sådan." Inbjudna att medverka är LO:s Klas Pettersson, Nils Gösta Damberg samt Henning Nilsson. Av Paues´ utkast till pressmeddelande framgår att man inbjudit Nilsson för att han "opponerar sig mot den officiella partilinjen". Varken Paues eller Damberg kan idag erinra sig att debatten verkligen blev av. Det faktum att saken ändå

¹⁶⁸ Förhör med Nils Gösta Damberg den 20 juni 2000. SÄKO.

förbereddes visar dock än mer på Paues nära relation till Damberg samt att gränsen mellan partipolitiskt och säkerhetsinriktat arbete helt upphör i fallet med Henning Nilsson.

Såväl Gerda Nilsson som Paues och Damberg framhåller att kontakterna mellan partiet och Henning Nilsson fortsatte under ett par år men då i mindre omfattning. I september 1969 skrev Nilsson brev till Damberg från sitt arbete på Socialbyrån i Gävle. Han hade några månader tidigare blivit medlem i SAP och han översände nu material från han själv sammanställt inom socialbyrån och som han beskrev som "hemligt". Det rörde dock inte Vpk utan en undersökning kallad "Pensionärsundersökningen i Gävle 1969".

Vad är egentligen problemet här? Om man utgår från Dambergs vittnesmål inför kommissionen placerar han sig själv helt utanför IB:s verksamhet. Han har visserligen haft kontakter med Paues men dessa har varit på vänskapsbasis och de två har endast talat om politik och inte berört frågor av säkerhetsnatur. Genom att det går att belägga ganska många kontakter mellan Paues och Damberg och att det då i stort sett alltid handlar om kommunister i någon form, drar Damberg således in IB-mannen Paues djupare i det partipolitiska arbetet medan Paues något drar in Damberg i IB-verksamheten.

10.14 Rapporteringen till säkerhetspolisen 1969–1972 – Källa AC¹⁶⁹

Det hela började med ett besök i Stockholm den 4 oktober 1969. Chefen för Säpos sektion i Umeå, Alf Burström, var då på semester i huvudstaden och passade samtidigt på att rekrytera en ny kontaktman inom SAP:s partikansli, som fick meddelarnamnet AC. Beteckningen är sannolikt vald för att den samtidigt är Säpos interna kod för Umeåsektionen. Alf Burström hade vid ett tillfälle 1964 varit i kontakt med Ingvar Paues. Då frågade nämligen Paues kommunalrådet Torsten Persson i Umeå om det fanns någon pålitlig person han kunde tala med eftersom den tidigare kontaktmannen flyttat därifrån. Persson, som var införstådd i att Paues sysslade med frågor rörande säkerhetstjänst inom försvarsstaben, rekommenderade då den i arbetarekommunen politiskt aktive Burström och de båda träffades på ett hotellrum och diskuterade saken. Burström svarade varken ja eller nej, möjligen tackade han

¹⁶⁹ Samtliga uppgifter i detta avsnitt har hämtats, om ej annat anges i den löpande texten eller i noter, ur 5:73/311, löpnummer 1–4.

slutligen nej och det hela rann ut i sanden. Det var i Burströms egenskap av aktiv politiker – Paues tror att han var kretsordförande – och inte som Säpoman han kontaktades. Han är inte ens säker på att han fick reda på att Burström var säpoman. Torsten Persson, som i dag väl minns episoden hävdar dock bestämt att han rekommenderade Burström i dennes egenskap av säkerhetsman. Inom partiet hade Burström ingen ställning alls, han var bara partimedlem, enligt Persson.¹⁷⁰ Klart är att Burström rapporterade kontaktförsöket till sin chef P G Vinge eftersom denne tar upp saken i sina memoarer.¹⁷¹

Vem var det då som Burström värvade i Stockholm i oktober 1969? Ingvar Paues har tillfrågats om det är han som är källa AC, men han har i förhör sagt att detta är helt uteslutet. Han kan inte erinra sig någon kontakt med Burström alls efter det misslyckade kontaktförsöket 1964. Den som därefter ligger närmast till hands är SAP:s dåvarande facklige sekreterare Nils Gösta Damberg men också denne har förnekat all kännedom om saken och säger sig inte ens känna till namnet Alf Burström. Att åtminstone Damberg ändå utgör en centralfigur i denna rapportering är dock klart och det kommer också att framgå av den följande redovisningen.

Just på hösten 1969, under perioden 10–21 november höll Elmér i en repetitionsövning för några personer som var krigsplacerade vid IB. Bland dessa fanns Nils Gösta Damberg, en aktiv högerriksdagsman samt en person, under 1960-talet aktiv inom SSU, som tidigare arbetat för Grupp B/IB.¹⁷²

Någon vecka efter det första mötet mellan Burström och AC erhöll säpomannen följande handlingar från källan. Ett "Arbetsprogram för Vpk 1969–1979", vilket är en intern Vpk-handling, samt en förteckning över partiets ombud (ca 240 namn), styrelse och utländska gäster vid VPK:s då nyligen avslutade kongress. Samma handling finns bland Dambergs handlingar i SAP:s arkiv.¹⁷³ Burström fick också en sammanställning kallad "Utvecklingen i Sovjet och Östeuropa januari – mars 1969". Handlingen (18 s) har

¹⁷⁰ Samtal med Torsten Persson den 1 september 2000. SÄKO.

¹⁷¹ Vinge (1988) s 63.

¹⁷² Skrivelse från Fst/Sekt 2 (Fst/Und) den 8 augusti 1969 nr H 1413 till Värnpliktsverket. Fst/Sekt 2 (Fst/Und) Serie F:I u o i skriv 1969 vol 17. KrA.

¹⁷³ Ombudsförteckningen återfinns i SAP:s arkiv (Andra partier 1968-1969; mappen Kommunisterna /Damberg/ 1969, serie F15 vol 13) dock med den skillnaden att någon för hand skrivit "Ja", "Nej" samt "Avst" efter flertalet av namnen. Förteckningen över ombud, styrelse, gäster m.fl. återfinns också bland IB-handlingarna i MUST:s arkiv. På ombudsmannaförteckningen har någon tillfogat vissa sifferuppgifter. För Blekinge står exvis "1.991" samt "2.1%". För Dalarna står "5.053" samt "3.0%". IB-handlingen gick den 17 oktober vidare till Fst/Säk där den cirkulerade bland Csäk, Boris Falk, Georg Berendt, Lars Sjöström (Säk1). Dessutom finns angivet att Boris Falk "behöver handlingen för bearbetning". Totalt 28 s.

författats av Bruno Kalnins och någon har noterat för hand "Förtroligt" på den. Kalnins – en exilbalt som under 1940-talet invandrade till Sverige – lämnade rapporter i samma serie till SAP.¹⁷⁴ Kalnins rapporter kom vid ytterligare fyra tillfällen att lämnas av AC till Burström tills AC vid överlämnandet av den sista rapporten den 30 december 1970 meddelade att Kalnins blivit "avsågad" av SAP. Orsaken skulle ha varit att "Kalnins producerar sig åt flera håll". Bakgrunden till avsägningen framgår av några telex sända mellan Burström och L P Lindroth vid Säpo i Stockholm. Burström hade i början av januari sänt Lindroth den sista Kalninsrapporten och bifogat kommentaren om "avsägningen". Den 15 januari 1971 svarade Lindroth på Burströms rapport. Innehållet utgörs av en redogörelse för Kalnins bakgrund som bl.a. ledare för lettiska socialdemokratiska partiet. År 1945 anlände han till Sverige där han nio år senare blev svensk medborgare. Lindroth avslutar sitt telex med att fråga Burström om han genom "AC" kan ta reda på varför Kalnins blivit avsågad och till vem Kalnins i övrigt lämnat rapporter. Två veckor senare svarade Burström på Lindroths frågor.

Till Bd Lars P Lindroth, BB, AS.

Edert ärende AS 5:73/311 nr 26 (ACU SH 1-71) beträffande Bruno Kalnin.

Den 3.2.1971.

Strängt förtrolige meddelaren "AC":

Namngiven dag hösten 1970.

Trängre "krets" kring statsministern (samtliga av undertecknad namnkända) satt i sammanträde. En minister (även han av undertecknad namnkänd), ej tillhörande "kretsen", uppenbarade sig på sammanträdet och frågade, vad har ni att skaffa med Bruno Kalnin? Häftig debatt uppstod. Beslut: Kalnin skulle tills vidare avsägas dels på grund av att "kretsen" inte var ensam om Kalnins produktion och dels på grund av att Kalnin begärde honorar, som bedömdes ligga över produktionens värde. Till vilka övriga Kalnin lämnat sin produktion påstod sig "AC" inte känna till. "AC" var misstänkt förtegen.

Lars Petter var god bekräfta meddelandet.

Alf Burström

Krkom

Det blev Nils Gösta Damberg som några veckor efter nämnda möte fick hålla i yxan beträffande Kalnins. I SAP:s arkiv (Övriga

¹⁷⁴ Detta framgår i SAP:s arkiv (Andra partier; Kommunisterna 1968 Serie F15 vol 20) där det finns en "förtroligt" rapport signerad Kalnins med titeln "Utvecklingen i Sovjet och Östeuropa, april - juni 1968".

funktionärers korr 1965–1971 Serie E6:3) finns ett brev där Damberg skriver:

Bäste broder!

Partiets verkställande utskott har vid sitt senaste sammanträde diskuterat vår nuvarande utgivning av informationsmaterial. Vid en prioritering har vi beslutat upphöra med utgivningen av Dina kvartalsvisa sammanställningar över situationen i Sovjet och Öststaterna.

Jag vill med dessa rader meddela Dig beslutet och samtidigt tacka för flera års samarbete på detta område.

Med vänlig hälsning
Socialdemokraterna
partistyrelsen

Nils Gösta Damberg

En kontroll i det aktuella VU-protokollet ger dock vid handen att ärendet inte behandlades där (inte heller var Damberg med vid mötet). I stället hade, som nämnades i AC:s rapport, beslutet fattats redan då saken kom på tal i den trängre kretsen. Detta fick Burström reda på den 30 december och rapporterade om till Lindroth vid AS några dagar senare. Denne ville ha reda på vissa saker om Kalnins, bl.a. till vem denne i övrigt sände sina rapporter. Burströms svar i början av februari 1971 kunde dock inte ge några besked på denna punkt. Svaret framgår dock bl.a. av en IB-handling i MUST:s arkiv med rubriken "Översikt över utvecklingen i Sovjet och Östeuropa". Denna Kalnins-rapport är emellertid omskriven och signerad "30.3.1967 NGD/lw". Den som sett till att den kommit till IB är Ingvar Paues.¹⁷⁵ Det är med all sannolikhet Damberg som lämnat rapporten till Paues.

Nästa överlämning av material mellan AC och Burström skedde den 22 oktober 1969. Burström fick då ytterligare en handling rörande VPK:s kongress. Det var Partiordföranden CH Hermanssons inledningstal och Enn Kokk – som då var SAP:s pressombudsman och i denna egenskap bevakade kongressen – har på vissa ställen i texten för hand infogat "applåder", "starka applåder" etc. Detta är talet där Hermansson sa "någon jävla ordning ska det vara i ett parti". Uppteckningen av talet tycks vara ett manus som Kokk haft till hands samtidigt som Hermansson talat. I texten står rörande det kända citatet, "Det skall vara någon ordning i ett parti".

¹⁷⁵ Rapporten har IB:s nummer 67/1056 och inkom till Fst/Säk den 19 maj 1967. Fst/Säk Diarium 1967, serie Ö IV volym 271. MUST. Att det är Paues som inom IB ansvarat för handlingen framgår av missivet där källnumret uppges vara 20 vilket är Paues källnummer.

Kokk har dock för hand korrigerat det i enlighet med vad Hermansson faktiskt sa och tillfogat "starka applåder".¹⁷⁶ Handlingen, med samma handskrivna kommentarer, finns i SAP:s arkiv (Andra partier 1968-1969; mappen Kommunisterna /Damberg/ 1969, serie F15 vol 13) Handlingen finns i sin helhet i MUST:s arkiv bland KU 14-materialet för 1969, d.v.s. IB-handlingarna som gick till, i detta fall, Fst/Säk. Av IB-missivet, daterat 10.10.1969 (nr 69/2687) framgår att handläggare vid IB varit Källa 20, dvs. Ingvar Paues.¹⁷⁷ Damberg har inför SÄKO uppgivit att han "kan" ha lämnat denna handling till Paues.¹⁷⁸ Ännu ett par handlingar överlämnades till Burström vid samma datum. Den ena är en två-sidig redogörelse daterad den 13 oktober 1969 med rubriken "Vpk, Tore Forsberg och Urban Karlsson". Det är med all säkerhet Damberg som författat den. Handlingen finns också i SAP:s arkiv (SAP andra partier 1968-1969; Kommunisterna /Damberg/ vol F15). Den volymen innehåller ett flertal handlingar som hör till Damberg, bland dem en korrespondens med Ingvar Paues från 1968. Den andra handlingen utgörs av en förteckning över den i januari 1969 valda förbundsstyrelsen i KFML samt en förteckning över förbundets kontaktmän – 6 stycken – ute i landet. Handlingen återfinns också i SAP:s arkiv (Andra partier 1968-1969; mappen Kommunisterna /Damberg/ 1969, serie F15 vol 13). Det ser ut som ett internt KFML-dokument.

I slutet av oktober fick Burström ytterligare ett antal rapporter från AC. Först rör det en avskrift av ett KFML-dokument samt en avskrift av en till Burström inlämnad skrivelse överlämnad av AC. Den senare är daterad 22.10.1969 där det beskrivs hur medlemmar av KFML, under namnet Fria Fackföreningsfolket (FFF), agerat inom Transportarbetareförbundets avdelning 2, Göteborg. FFF beskrivs av AC som en fraktion som uppnått "betydande framgångar" inom bl.a. Göteborgs Betong-sektion. Avslutningsvis noterar AC att

KFML har hos JÄRES agenturfirma, Andra Långgatan 11, hyrt två kontorsrum på sammanlagt ca 50 m². JÄRES hyr i sin tur av Livs-

¹⁷⁶ Kokk identifierade handlingen vid samtal den 19 februari 2002. SÄKO.

¹⁷⁷ Vid en närmare studie av när denna handling lämnats till Säpo och IB, kan konstateras att Paues hade den i sin hand före Burström vilket alltså skulle kunna tyda på att AC är identisk med Paues och att handlingen först gått till SAP centralt, därefter till Paues och sedan vidare till Burström. Emellertid skulle handlingen kunna ha lämnats till såväl Säpo som IB av samme person vid SAP:s expedition. Ytterligare en möjlighet är att den person som först kom över handlingen sänder den såväl SAP som IB och Säpo. Detta förefaller emellertid mindre rimligt. Att det är "samma" handling är dock klart; det framgår av att samma handskrivna noteringar förekommer på samtliga tre kopior.

¹⁷⁸ Förhör med Nils Gösta Damberg den 20 juni 2000. SÄKO.

medelsarbetarförbundets Göteborgsavdelning som äger huset. Ledaren för KFML i Göteborg, Frank Baude, har sedan han träffat denna hyresöverenskommelse meddelat att de betalt 14.000 kr i tillträdesavgift.

AC har här uppenbarligen inhämtat uppgifter från personer i Göteborg. Burström nämner i missivet en skrivelse som AC överlämnat och som Burström gjort en avskrift av. Originalen återfinns i SAP:s arkiv (Andra partier 1968–1969; mappen Kommunister /Damberg/ 1969, serie F15 vol 13). Överst står "Socialdemokraterna NGD/mv 22.10.69.5." Det råder således inte heller här något tvivel om vem som upprättat den ursprungliga handlingen.

Den andra handlingen rör stridigheter inom Vpk och har titeln "Ett djupt splittrat parti" och behandlar de olika fraktioner som skall finnas inom partiet – Flammangruppen, Tidsignal- eller SF-gruppen, VUF – samt KFML som redan då brutit sig ur Vpk. Enn Kokk har inför SÄKO identifierat handlingen och är säker på att han är författaren. Han kan dock inte med bestämdhet säga om han lämnade handlingen till någon särskild person på kansliet; sannolikt gick den runt bland flera anställda.¹⁷⁹ Utöver dessa handlingar fick Burström ännu en Kalninsrapport, "Utvecklingen i Sovjet och Östeuropa 3:e kvartalet 1969".

I början av december 1969 utbröt den stora strejken vid LKAB i Svappavaara. Några dagar därpå mottog Burström en AC-handling som rörde både denna strejk samt en tidigare strejkaktion i Göteborgs hamn. Handlingen utgörs endast av följande notering av Burström:

Strejkaktionen i Svappavaara styrd av krafter (KFML) längst ut till vänster om kommunisterna, liksom i Göteborg. Beträffande Svappavaara: Nytt folk. Svag facklig verksamhet. Svaga fackliga ledare.

Någon tid kring årsskiftet mottog Burström från AC en handling med titeln "Angående avhoppade Vpk:are" men denna saknas i AC-akten. Någon motsvarande handling har heller inte kunnat påträffas bland SAP- eller IB-handlingar.

I mitten av januari 1970 lämnade AC följande bunt dokument till Burström. En utgörs helt av en skrivelse av en medlem i KFML(r), Anders Jönsson, som vid tillfället arbetade vid Tetra Pak i Lund. Skrivelsen är daterad 20 augusti 1969 och handlar om hur man taktiskt ska gå till väga för att nå vissa förändringar inom företaget. Brevet råkade, enligt Hans Rausing i *Det röda Lund* (s 145 ff) kom-

¹⁷⁹ Samtal med Enn Kokk den 19 februari 2002. SÄKO.

ma i företagets händer och en artikel om innehållet (tillsammans med Jönssons namn) återfanns i Aftonbladet den 16 januari 1970 (artikel av Ingvar Bengtsson). I SAP:s arkiv (Övriga funktionärers korr 1965–1971 Serie E6 vol 3) finns en skrivelse från Åke Nilsson, ordförande i Svenska Metallindustriarbetareförbundet, daterad den 5 september 1969. Skrivelsen är ställd till Nils Gösta Damberg. Innehållet lyder:

Broder!

För Din information översänder jag fotokopia av ett brev, som av misstag kommit i händerna på vår klubbordförande, Erik Persson, vid Tetra Pak i Lund. Brevet visar den aktivitet kommunisterna (kineser eller andra) nu har satt igång ute på arbetsplatserna. Det finns väl anledning att på olika sätt vidta motåtgärder.

Jag har också låtit Börje Selin vid tidningen Arbetet i Malmö få del av skrivelsen för att han i samråd med vårt folk i Lund skall kunna ge en lämplig publicitet åt det som försiggår.

Med hälsning
Åke Nilsson (sign)

Fogad till skrivelsen är en fotokopia av ovan nämnda KFML(r)-handling. Burström fick vid samma tillfälle också en Kalninsrapport med titeln "Översikt över Sovjetunionen 4:e kvartalet 1969, Generalitetets roll i Sovjetunionen". Sedan följer två rapporter som rör strejken i Malmfälten; den ena titulerad "Iakttagelser under Gruvkonflikten", en "strängt förtrolig" dag-för-dag-redogörelse för konfliktens utveckling perioden 10 dec 1969 – 30 dec 1969. Denna handling återfinns i SAP:s arkiv (SAP: Andra partier 1 1969–1980 serie F15 volym 14). Den andra bär rubriken "Data och händelser i Gruvkonflikten. Även här en dag-för-dag-redogörelse, nu täckande perioden 9 dec 1969 – 8 jan 1970. Denna handling är signerad "NGD/ms 9.1.70.3". Något tvivel om upphovsmannen kan sålunda knappast råda.

Nästa överlämningstillfälle är sannolikt i månadsskiftet januari/februari 1970. Den första utgörs av AC:s egen kommentar till händelserna i samband med arbetskonflikten vid Elektrolux i Mariestad några veckor tidigare. Två personer anges med namn, personnummer, hemadresser som de "två första och mest aggressiva vid konfliktens början". Dessa namn tycks säkerhetspolisen ta fasta på och de blev ev. registrerade. Handlingen är i övrigt osignerad och odaterad. Den andra rapporten handlar om "KFML:s samordnade aktivitet med bl.a. strejkuppmaning på olika bygg-

platser i Göteborg den 22.1.1970." Handlingen utgörs av ett flygblad som AC kommit över i Göteborg. I flygbladet uppmanas till strejk.

Den 22 maj överlämnade AC ett flertal rapporter till Burström. Bortsett från en Kalninsrapport med rubriken "Översikt över utvecklingen i Sovjetunionen och Östeuropa första kvartalet 1970" finns här några PM om "oenighet inom Vpk". I en av dessa – "Strider inom norrbottenskommunismen" daterad 3.5.1970, refereras till "säkra uppgifter som emanerar från partihögkvarteret i Stockholm" varmed avses Vpk:s kansli. Skrivelsen behandlar vissa splittringstendenser inom Vpk och avslutas med orden:

Kanhända har SAP i år en jättechans till en kraftig inbrytning i de kommunistiska väljarleden? Troligen föredrar en hel del i VPK att rösta socialdemokratiskt i år eller inte alls, på grund av de inbördes stridigheterna i ett parti där nu återigen knytnävarna tycks tala sitt tydliga språk!

Innehållet antyder, som nämnts, att AC hade kontakter med någon eller några med mycket god insyn i Vpk. Detta understryks av resterande handlingar som överlämnades vid detta tillfälle. Det handlar om en typ av skrivelser som nu börjar förekomma allt oftare i AC-rapporteringen. De kallas "Tilläggsuppgifter om vpk", "Nya uppgifter om vpk." Vid nästa överlämningstillfälle, den 17 juni 1970, förekommer fler sådana rapporter. Bland handlingarna denna gång finns "Tilläggsuppgift ang VPK", "Här blir inga utslutningar", "Nya uppgifter om Vpk" samt "Nordiskt kommunistmöte i Helsingfors 13–14 maj".

Alf Burström skickade i stort sett alltid kopior av alla rapporter till Säpo i Stockholm samt till Säpos Luleåsektion. Vid några enstaka tillfällen gick kopior också till andra sektioner. Det tycks dock som att rapporteringen inte åstadkom någon större upphetsning hos mottagarna. Ett undantag utgörs möjligen av några rapporter som Burström fick från AC under sommaren 1970. Den rör förhållanden inom Vpk och KFML och Burström har på missivet till en handling noterat "obs antydd styrning av SUKP" och på en annan "Obs! I materialet påstådd påverkan och understöd från SUKP". Handlingarna bär titlar som "EEC och den omtalade europeiska säkerhetskonferensen", "Vpk:s valrörelse", "Nytt om vpk m. fl. org" samt "Norrbotten". Något senare fick Burström ytterligare handlingar om Vpk och KFML. I materialet ingår en förteckning över KFML:s kontaktmän i landet i samband med valrörelsen.

Därefter sker ett uppehåll i rapporteringen fram till december 1970 då ett flertal handlingar rörande VPK överlämnas.¹⁸⁰ Ett svar på frågan om hur Säpo såg på de rapporter man fick fram AC framgår av noteringar på en handling med rubriken "Moskvas styrning av VPK i EEC-frågan". På missivet har en tjänsteman vid Säpo i Stockholm, noterat "Inplac i 5:73/xxx utan vidare åtgärd den 7.1.1971".

Nils Gösta Damberg hade i oktober 1970 upprättat ett särskilt formulär rörande vilda strejker. Detta sändes ut till partidistriktet där man skulle fylla i uppgifter om företag, strejkens händelseförlopp vilka som låg bakom m.m.¹⁸¹ Den 30 december 1970 fick Burström av AC en skrivelse med rubriken "Agitationen vid taktäckarstrejken i Göteborg hösten 1970" samt underrubriken "En liten strejk – som några hoppas ska `stå modell` för många stora stora strejker". Handlingen är ursprungligen upprättad inom Svenska Byggnadsarbetareförbundet av dess dåvarande informationssekreterare Per Fagerström. I SAP:s arkiv (Dambergs korrespondens 1965–1971) finns en skrivelse, daterad 22.12.1970 från Fagerström till Damberg rörande just taktäckarstrejken. I SAP:s arkiv finns vidare en särskild volym kallad "Vilda strejker 1969–1970" där Fagerströms redogörelse återfinns. Det framgår av Fagerströms skrivelse att genomgången av strejken var bilagd.

Ytterligare en rapport om strejken överlämnades vid detta tillfälle. Det var en redogörelse från Finland med rubriken "Erfarenheter från strejkrörelserna 1968–1970". Handlingen är författad av studiesekreteraren i Finska Metall, Antti Heikkilä. Den har sannolikt översatts till svenska och skrivits ut av Damberg eller dennes sekreterare den 14.12.1970. Det är ju känt att Damberg (och Paues) hade mycket goda kontakter med Finska Metall. I oktober 1975 försökte Damberg förmedla ett par hundra tusen till FM men de medlemmar av FM som försökte föra ut pengarna på Arlande fastnade i tullen. Handlingen är märkt "Förtroligt" och lämnades till Burström den 30.12.1970.

¹⁸⁰ Det rör följande handlingar:

- Nya uppgifter om vpk m.fl. org (6 s) juli 1970
- Nya uppgifter om vpk m.fl. org (9 s) odat
- Nya uppgifter om vpk och andra org (6 s) odat
- Nya uppgifter om vpk m.fl org (3 s) odat
- Tillägg den 14/9 -70 (1 s)
- Nya uppgifter om vpk m. fl. org (5 s) odat
- Nya uppgifter om vpk (4 s) odat.

¹⁸¹ Kanger/Gummesson (1990) s 125.

I början av mars 1971 överlämnade AC ytterligare ett antal rapporter om förhållanden inom Vpk och Kfml(r).¹⁸² Under 1971 blev kontakterna mellan AC och Burström alltmer sporadiska. Det framgår också av rapporterna från denna tid att KFML och Kfml(r) fick en alltmer framträdande plats i rapporteringen, liksom i någon utsträckning också Clarté. I en av de sista handlingarna, lämnad till Burström på hösten 1971, finns dock ännu uppgifter om Vpk med men dessa torde ha intresserat Säpo i ringa omfattning. Den sista handlingen i serien är inlämnad någon gång i december 1971 – januari 1972 och är en kopia av intern skrivelse kallad "Information om Arbetarekonferensen i Uppsala den 4-5-6 december 1971. Skrivelsen är upprättad av "Organisationskommittén för Arbetarkonferens 72" med säte i Uppsala. Konferensen kom till på initiativ av studentföreningen Verdandi och syftade till att sammanföra representanter för strejkande arbetare "för att därigenom ge dessa möjlighet att utbyta erfarenheter av och synpunkter på den strejkrörelse man varit invecklad i". Ett annat syfte var att "diskutera villkoren för facklig kamp, analysera olika förutsättningar och olika metoder...". Förutsättningen för att bli inbjuden var att man deltagit aktivt i strejkaktioner. I SAP:s arkiv (Serie E3A vol xx Partikasskorr) finns ett brev från Nils Gösta Damberg till Gunnar Nilsson och Nils Ramstén, båda LO, daterat den 31.1.1972:

Bröder!

Jag har i min hand en PM om en arbetarkonferens som genomfördes i Uppsala den 4-5 december förra året ..."

Närmare än så beskrivs inte saken av Damberg. Detta är alltså den sista rapporten i serien.

Det finns skäl att återkomma till några av rapporterna och var de egentligen härstammade ifrån. Några få handlingar har, som nämnts författats av Enn Kokk men dessa tycks endast bygga på öppet material. En del av de handlingar som tar upp situationen inom Vpk och extremvänstern har uppenbarligen författats av personer med god insikt i partierna. Samtidigt andas texterna en viss distans och kritik saknas ingalunda. En ledning ges i ett brev från Nils Gösta Damberg till en f.d. SKP/Vpk-are, nämligen den i föregående avsnitt nämnde Henning Nilsson. I brevet, daterat den 28 juni 1974, skrev Damberg bl.a. följande:

¹⁸² Handlingarna är:

- Brev (1 s) rörande KFML(r), signaturen övertäckt
- Lista (1 s) över KFML(r):s regionkontakter
- "Massprotester mot vpk-ledningen", dat 24.2.1971

Broder!

Du har ju nu under en längre tid jobbat med att skriva kommentarer, synpunkter och argument på VPK och de extrema vänstergrupperna. När vi startade verksamheten var vi osäkra var vi skulle hamna och vi betonade att det var en försöksverksamhet. Det har för din del varit ett besvärligt jobb med hänsyn till det parlamentariska läget och att intresset och uppmärksamheten har minskat hos väljarna för dessa grupper. Därtill så har inte minst jag haft för mycket omkring mig vilket gjort att arbetet varit för dåligt målinriktat. Nu måste jag tyvärr meddela dig att verksamheten av praktiska och ekonomiska skäl måste upphöra. Jag har fått nya uppgifter och vi har nya medarbetare som dagligen följer verksamheten.¹⁸³

Damberg avslutar brevet med att nämna att Nilsson de närmaste dagarna ska få pengar, vilket väl avser honorar för det nämnda arbetet. Damberg har inför SÄKO hävdar han säkert betalade Henning Nilsson för de rapporter som denne lämnade rörande Vpk, även om han inte minns att någon sådan skriftlig rapportering förekom.¹⁸⁴ Man kan alltså konstatera att Henning Nilsson säkerligen ligger bakom en del av rapporterna som AC vidarebefordrade till Säpo. Men han var inte ensam. De rapporter som har rubriken "Nya uppgifter om Vpk", "Tilläggsuppgifter om Vpk" är knappast skrivna av någon av avhopparna, vilket framgår av en handling:

Den socialdemokratiska gruppen bedrev enligt Ny Dag en organiserad fraktionsverksamhet "riktad mot partiets politik". Den kallas för "de nio" på grund av ett brev i "den partifientliga kampanjen" undertecknades just av nio personer. De lämnade sedan partiet. De flesta återfinns nu i SAP, om man får tro Ny Dag. Sven Landin var väl en av dem om jag inte minns fel.

Skrivningen tycks således utsluta någon av de nio, bland vilka kunde återfinnas Sven Landin, Henning Nilsson, Rolf Utberg, Axel Jansson m.fl. Henning Nilsson avled 1994. En person som med säkerhet kan knytas till en del av rapporterna var freelancejournalist, här kallad (Almberg) och skrev då och då i Vpk:s tidning Ny Dag. (Almberg), som är avliden sedan ett antal år, hade en god vän "ansluten till Vpk men med nära anknytning till KFML i Stockholm genom vilken han fått många upplysningar om KFML" som det står i en rapport från säkerhetspolisen.¹⁸⁵ Det är således

¹⁸³ SAP:s arkiv, serie E3A, volym 20, ARAB.

¹⁸⁴ Förhör med Nils Gösta Damberg den 20 juni 2000. SÄKO.

¹⁸⁵ Uppgifter om KFML; PM den 4 mars 1971 från SÄPO:s sektion i Eskilstuna till SÄPO:s sektion i Göteborg. Till handlingen är bifogad en av de rapporter som överlämnades från källa "AC" till Alf Burström. Det uppges i PM:n att författaren till rapporten är Ny Dag-

denne "Almberg" som författat i stort sett samtliga AC-rapporter om KFML samt KFMLr och också flera av dem som handlar om Vpk. "Almbergs" kontakt inom SAP:s kansli var en redaktör för tidningen *Aktuellt i politiken*, Nils Hillén. Från denne har sedan i stort sett samtliga "Almbergs" handlingar gått till Enn Kokk som då arbetade med pressfrågor på partikansliet. Kokk kan dock inte säkert säga vilka inom partikansliet som i övrigt fick ta del av handlingarna. Att Nils Gösta Damberg kom i kontakt med dem förefaller självklart. Ett dokument understryker detta; i ett brev till Thage G Peterson, som då arbetade i statsrådsberedningen, skriver Damberg:

Broder, kapitel rykten:

Enligt säkra uppgifter – säger min sagesman – kommer VPK inte att stödja ett regeringsförslag om tvångsmedling i lönekonflikten, även om detta kan medföra nyval. VPK:s partistyrelse kommer att behandla hela problemet på nästa sammanträde.¹⁸⁶

"Min sagesman", som Damberg hänvisar till, var "Almberg". Denne hade nämligen till partikansliet insänt en rapport men ovanstående innebörd. "Almberg" har för övrigt en akt på säkerhetspolisen av vilken det bl.a. framgår att han år 1965 hade kontakt med Ingvar Puaes varvid han bl.a. till denne lämnade ett manus till en bok av Nils Holmberg¹⁸⁷, aktiv inom SKP och en av CH Hermanssons kritiker. Puaes lämnade sedan manuset vidare till sin kontakt inom säkerhetspolisen, Nils Hammerby.¹⁸⁸ Puaes, har tillfrågad om kontakten med "Almberg", sagt att det var Elmér som "fiskade upp" honom. Puaes förstod att "Almberg", som han uppfattade var alkoholiserad, hade kontakt med Nils Holmberg. Eftersom Puaes inte tyckte att "Almberg" uppgifter kunde anses tillförlitliga, avvecklade han källan. Puaes känner inte till något om att "Almberg" senare kom i kontakt med någon vid SAP:s partikansli.¹⁸⁹ Inför säkerhetspolisen uppgav mannen 1965 också att han "på uppdrag av socialdemokraterna och regeringen" hade till uppgift att "kartlägga och följa upp kommunisterna". Han berättade vidare att han i februari 1965 skulle resa till Stockholm för att sammanträffa med sin "uppdragsgivare" Ingvar Puaes vars adress samt nummer till

journalisten. Säkerhetspolisen Göteborg, övriga handl tillhörande reg. JWK-handlingar II, 15:4/6 b Spec 2-15:4/7 d, volym 15. SÄPO.

¹⁸⁶ Brev från Nils Gösta Damberg till Thage G Peterson den 23 april 1971. SAP:s arkiv, serie E6, volym 3 ARAB.

¹⁸⁷ P 5495, löpnr 2. SÄPO.

¹⁸⁸ Handlingen finns i meddelarakten "Mac". SÄPO.

¹⁸⁹ Samtal med Puaes den 6 juni 2002. SÄKO.

bostads- och arbetstelefon han innehade.¹⁹⁰ I SAP:s arkiv har återfunnits en handling som med stor sannolikhet är författad av "Almberg". Handlingen utgör en rapport över vad som utspelades i de inre kretsarna inom SKP vid årsskiftet 1965/1966. Den har dock inte påträffats militära eller polisiära arkiv vilket skulle kunna tala för att Paues eller mannen själv lämnat den direkt till någon inom SAP.

Som nämnts är den sista rapporten i AC-akten daterad i början av 1972. Det finns emellertid ytterligare en AC-rapport från december 1975 vilket visar att ärendet på något sätt fått en fortsättning, om än måhända tillfällig. I missivet till rapporten skriver Alf Burström att "materialet utgör manus till en skrift, som skall utkomma längre fram i tiden" och det har sammanställts "av en sektion i kanten av UD". Burströms källa "har haft materialet för yttrande och har därvid gjort vissa markeringar vid texten".¹⁹¹ Handlingarna rör Europeiska Arbetarepartiet (EAP). En av de handlingar som Burström fick från AC har också inkommit till säkerhetspolisen någon annan väg. Det rör manus till en artikel om EAP och någon har för hand noterat följande på handlingen:

För kännedom från Rolf W. Skriften sammanställd av Håkan Hermansson (Arbetet) åt partiexp. Materialet skall inte massspridas. Hör med Wall hur det skall spridas. Polisen? LO och förbunden?¹⁹²

"Wall" avser säkerligen Dambergs efterträdare som facklig sekreterare, Björn Wall.

Källa "AC" är alltså en centralt placerad person vid SAP:s partikansli som samlar in uppgifter från olika håll i landet om kommunistisk verksamhet för vidare befordran till säkerhetspolisens sektion i Umeå. Rapporteringen pågår huvudsakligen under perioden från hösten 1969 till och med 1971. Källa "AC" får sina uppgifter från personer både inom och utom partiet och det finns inget som pekar på att dessa varit medvetna om att rapporterna gått vidare till säkerhetspolisen. Bland rapportförfattarna märks Henning Nilsson, den ovan nämnde Ny Dag-journalisten, Enn Kokk och Bruno Kalnins. Gemensam nämnare för nästan samtliga

¹⁹⁰ P 5495, löpnr 2. SÄPO.

¹⁹¹ Rps/Säk, skrivelse från sektionen i Umeå den 11 december 1975 av Alf Burström angående ELC (European Labour Committe). ACU SH 406-75. Förvaras i JWK 250:08/0 Övrig verksamhet. Sakakter. Diverse utländska organisationer i allmänhet, löpnummer 5A. SÄPO.

¹⁹² Handlingen, som saknar missiv, är diarieförd i SÄPO:s centralregister den 26 november 1975. Förvaras i JWK 250:08/0 Övrig verksamhet. Sakakter. Diverse utländska organisationer i allmänhet, löpnummer 5A. SÄPO.

rapporter är dåvarande partikassören Nils Gösta Damberg. Denna har, som nämnts, förnekat kontakt med Alf Burström. Steget från Damberg till Burström är annars inte långt – en av Dambergs närmaste medarbetare var nämligen släkt med Burström.¹⁹³

Vem som egentligen lämnade materialet till Burström är kanske inte så intressant. Viktigare hade varit att få klarhet i varför kontakten skapades och fortlevde under just den period då IB:s inrikesverksamhet var nedlagd. Eftersom ingen av de personer som SÄKO samtalat med vill kännas vid "AC"-rapporteringen, kan således inte full klarhet skapas i detta avseende.

10.15 En trängre krets runt statsministern?

Som framgår i avsnittet om *Källa AC* nämnde denne på hösten 1970 att en "trängre" krets runt statsminister Olof Palme diskuterade Bruno Kalnins utgivning av "förtroliga" kvartalsrapporter om läget i Sovjetunionen. Rapporterna behandlades exklusivt inom den trängre kretsen och det tycks ha varit Nils Gösta Damberg som tog emot dem. Vad är detta för krets och vilka var dess uppgifter? De norske f.d. socialdemokratiska partisekreteraren Ronald Bye har i förhör inför SÄKO nämnt att han hade ett flertal kontakter med Elmér och Paues och att han också mottog rapporter från dessa – det betyder alltså att Paues och Elmér också verkade direkt för det norska Arbeiderpartiets räkning. Bye berättar att han kom i kontakt med dem omkring 1967 (i samtal med Enn Kokk lägger Bye kontakterna något tidigare, 1965 eller 1966, se Vitbok s 370) och att han till en början inte visste om de agerade på uppdrag av polisen, militären eller SAP. Så småningom förstod han dock att de representerade militären. Byes intryck är att Elmérs och Paues huvudkontakter som de rapporterade till var ÖB och den socialdemokratiska partiledningen representerad av Palme, Sten Andersson, Anders Thunborg, Nils Gösta Damberg och Märten Johansson. Han tror inte att Sven Andersson var inblandad i dessa sammanhang. Han känner inte närmare till Sten Anderssons roll. Paues försvann ur sammanhanget omkring 1975 medan kontakten med Elmér upprätthölls ännu några år.¹⁹⁴ Bye har förnekat att några personer från det socialdemokratiska partiet var närvarande då han och Elmér träffades. Däremot vill han minnas att

¹⁹³ Samtal med Märten Johansson den 3 oktober 2000. SÄKO.

¹⁹⁴ Samtal med Ronald Bye den 21 augusti 2001. SÄKO.

han träffade Damberg och Märten Johansson i ett möte tillsammans med Ingvar Puaes, oklart dock när och vad som avhandlades.

Det kan konstateras att samtliga de av Bye nämnda personerna som han antar att Elmér rapporterade till hade kontakter med Elmér och/eller Ingvar Puaes. Kontakterna gick i samtliga fall också långt tillbaka i tiden. Frågan om de också utgjorde någon särskild krets är dock ännu oklar.

Nils Gösta Damberg förnekar att han skulle ha ingått i en trängre krets runt Palme och han känner inte heller till vilka som skulle ha gjort det. Som en möjlig person nämner han Hans Alsén¹⁹⁵ som under en kortare period 1969–1970 var statssekreterare i statsrådsberedningen. Denne har dock inte kunnat bidra med några upplysningar om någon "krets" av ovan nämnda slag annat än att han vet att Nils Gösta Damberg i samband med gruvstrejken årsskiftet 1969/1970 rapporterade om läget och att Elmér var en person med mycket speciella uppgifter, nämligen att "försöka få en bild av det som skedde i det som syntes ske".¹⁹⁶ Märten Johansson, som besökte Malmfälten tillsammans med Damberg, har uppgivit att han träffat såväl Elmér som Puaes men endast den senare tillsammans med Damberg och då ska inte frågor rörande kommunister eller liknande ha diskuterats.¹⁹⁷ Puaes känner inte till något om någon krets runt Olof Palme till vilken man skulle meddelat uppgifter av underrättelse- och säkerhetsnatur.¹⁹⁸

Pierre Schori, som åren 1968–1971 var SAP:s internationella sekreterare och därefter departementsråd vid UD, har uppgift att Elmér var socialdemokrat och patriot som uppenbarligen hade goda kontakter med Sven Andersson och Anders Thunborg. Vid en lunch deltog förutom Schori och Elmér också Thunborg, Sten Andersson och Nils Gösta Damberg "vilka alla föreföll att väl känna Elmér". Olof Palme visste om att Schori hade kontakt med Elmér. Schoris uppfattning är att Elmér endast sysslade med utrikes förhållanden. Schori hade omkring år 1970 mycket nära kontakt med Palme. Han upplevde denne som väldigt bekymrad över konflikten i Malmfälten och än mer över de hungerstrejkande vägarbetarna vid Blåsjön. Schori uppger att Palme misstrodde säkerhetspolisen – "det gjorde vi väl alla" – och anledningen till

¹⁹⁵ Samtal med Nils Gösta Damberg den 20 juni 2000. SÄKO.

¹⁹⁶ Samtal med Hans Alsén den 8 september 2000. SÄKO.

¹⁹⁷ Samtal med Märten Johansson den 3 oktober 2000. SÄKO.

¹⁹⁸ Samtal med Ingvar Puaes den 16 september 2002. SÄKO.

detta var att säkerhetspolisen samarbetade med utländska tjänster som stod på "fel sida".¹⁹⁹

I en del dokument i SAP:s arkiv förekommer dock referenser till något som tycks vara en särskild gruppering inom partiet. I ett brev från Nils Gösta Damberg till Sven Aspling i november 1965 nämns en kommande bok av CH Hermansson. Damberg skriver:

Som jag nämnde i vårt samtal vore det väldigt värdefullt om vi skulle göra en djupdykning i dessa frågor, som kunde användas i den inre kretsen inom partiet.²⁰⁰

I ett brev året därpå skriver Damberg om en "inre grupp" i vilken skulle ingå Sven Andersson, Kaj Björk samt Sture Palm.²⁰¹ Den grupp som här avses är sannolikt identisk med den s.k. K-gruppen, vars huvuduppgift tycks något oklar. I SAP:s arkiv finns från maj 1965 en "Förteckning över deltagare i K-gruppen" följt av en dagordning för ett sammanträde med denna. Punkterna på programmet tar upp "sammanfattning av de fackliga styrelsevalen", kollektivanslutningen samt, under punkten "Material etc" något som kallas "Röd opposition". Förteckningen över deltagare innefattar ett 20-tal namn, bland dem Sten Andersson, Aspling, Sven Andersson, Nils Gösta Damberg, Sture Palm, Kaj Björk, Ingvar Svanberg, Fridolf Wirmark samt företrädare för LO, Gruvindustri- och Byggnadsarbetareförbundet som Ivar Nordberg och Folke Allard. Slutligen står också namnet "Engman" som dock är överstruket.²⁰² Säkerligen avses Ingemar Engman. Denne har i förhör inför SÄKO nämnt att partiet år 1965 tillsatte en särskild "kommunistgrupp" ledd av Tage Erlander och med Nils Gösta Damberg som sekreterare. Då Engman räknar upp namnen på de som ingick, är det uppenbart att han talar om "k-gruppen".²⁰³ I gruppen ingick han själv som representant för SSU och ibland ska också Olof Palme hade deltagit. Så vitt Engman känner till fortgick arbetet åtminstone till maj 1967 då han själv slutade i gruppen.²⁰⁴

¹⁹⁹ Samtal med Pierre Schori den 15 juni 2001. SÄKO.

²⁰⁰ Brev från Nils Gösta Damberg till Sven Aspling den 25 november 1965. Sven Asplings korrespondens 1965. ARAB

²⁰¹ Brev från Nils Gösta Damberg till Sven Aspling den 2 mars 1967. Sven Asplings korrespondens 1967. ARAB. Sture Palm avled 1991.

²⁰² De två handlingarna återfinns i SAP:s arkiv; *Handlingar rörande andra partier. Kommunnister*. Serie F 15 D 09. ARAB.

²⁰³ Engman räknar upp följande personer: Erlander, Damberg, Sten Andersson, Sven Aspling, Sven Andersson, Rune Johansson, Bengt Gustavsson, Ingvar Svanberg, Valter Kristensson och Lisa Mattson. I förteckningen över deltagare i K-gruppens sammanträde den 11 maj 1965 tas flera av dessa personer upp nämligen Sten Andersson, Sven Andersson, Aspling, Damberg, Rune Johansson, Valter Kristensson samt Ingvar Svanberg.

²⁰⁴ Förhör med Ingemar Engman den 14 juni 2000. SÄKO.

Han har också berättat att dåvarande förbundssekreteraren i SSU, Thage G Peterson i maj 1966 bjöd hem Ingvar Carlsson, Elmér och Engman för diskussioner rörande "hur det skulle gå med kommunistpartiet". Engman hävdar att mötet inte skulle haft något samband med Forum Vänster trots den uppenbara kopplingen i tid. Senare under hösten led SAP svåra nederlag i kommunalvalet.²⁰⁵ Detta ledde enligt Engman till att Peterson åter bjöd hem Elmér, Engman och Ingvar Carlsson, nu också i sällskap av Sven Andersson för en diskussion om "kommunisternas framgångar i höstens val och en strategi för att bemöta dessa". Sent på kvällen skulle Olof Palme ha ringt och frågat Sven Andersson vad de kommit fram till.²⁰⁶ Peterson har i förhör med SÄKO nämnt att han träffat Elmér i hemmet tillsammans med Engman, Carlsson och Sven Andersson men hävdar att detta troligen var i februari 1965 och att man då hade diskuterat "världsläget i stort". Såvitt Peterson då visste var Elmér en "opolitisk tjänsteman vid Försvarsdepartementet och Engman politiskt sakkunnig hos Sven Andersson".²⁰⁷ Också Ingvar Carlsson minns en middag hos Peterson 1965, där ledningen för SSU – ordföranden Carlsson, förbundssekreteraren Peterson och Engman – samt Sven Andersson och Elmér deltog. Carlsson berättar att han i efterhand förstod att mötet hölls i samband med att Elmér blev ansvarig för IB:s internationella verksamhet och att Elmér därför var intresserad av SSU:s syn på sådant som utspelades på det internationella planet. Han menar också att det är möjligt att man diskuterade SKP:s framtid "men det var säkert inte huvudfrågan för kvällen". Carlsson kan inte minnas någon liknande middag i oktober 1966 men säger att det är möjligt att han sammanträffade med Elmér ytterligare en eller två gånger.²⁰⁸

Oavsett syftet med K-gruppen finns uppgifter som tyder på att denna fortsatte leva en bit in på 1970-talet. I två brev från Sven Aspling till Nils Gösta Damberg 1971 och 1972 nämns K-gruppen. Aspling frågar i det första brevet Damberg, som då just utsetts till partikassör, om han kunde "fundera hur vi ska ha det med k-gruppen i fortsättningen" och hur Damberg ser på sina möjligheter

²⁰⁵ Förhör med Ingemar Engman den 12 januari 2000. Engman anger att middagen hos Peterson var den 10 maj 1965.

²⁰⁶ Förhör med Ingemar Engman den 14 juni 2000. SÄKO. Engman anger att mötet hölls den 18 oktober 1966.

²⁰⁷ Förhör med Thage G Peterson den 8 mars 2000. SÄKO.

²⁰⁸ Förhör med Ingvar Carlsson den 11 januari 2001. SÄKO.

att ”upprätthålla det här lilla kontaktorganet”.²⁰⁹ I det andra brevet upprepar Aspling frågan om k-gruppens framtid och menar att det ”sannerligen hänt åtskilligt under senare tid, som skulle kunna ge anledning till funderingar. Antagligen sitter du väl inne med intressanta informationer.”²¹⁰

Vi är så tillbaka i frågan om det fanns någon ”trängre krets” inom SAP/regeringen med kopplingar till Birger Elmér och hans personal. Rörande K-gruppen kan man först konstatera att det fanns en hel del personer med kontakter inom IB. Till att börja med ingick Ingemar Engman fram till maj 1967 i gruppen och han var ju under åren 1965–1967 heltidsanställd vid IB. Därutöver hade Sven Andersson regelbundna kontakter med Birger Elmér vilket ju inte är så konstigt eftersom den förre var försvarsminister och den senare chef för den hemliga underrättelsetjänsten. Sten Anderssons kontakter med bl.a. Birger Elmér har den förre vid flera tillfällen bekräftat. Ivar Nordberg, som enligt deltagarförteckningen ingick i K-gruppen, har i samtal med Enn Kokk bekräftat att han i slutet av 1960-talet hade en kontakt med Ingvar Puaes och då lämnade uppgifter till denne. Nordberg var i mitten av 1960-talet ungdoms-, studie- och organisationssekreterare inom Svenska Byggnadsarbetareförbundet. Puaes kontaktade honom någon gång i slutet av 1960-talet inför en Byggnads-kongress. Nordberg minns att det hela slutade med att han ”i kongressens offentliga ombudsförteckning satte kryss för vissa namn, och det var framför de personer, som jag säkert visste var kommunister”. Nordberg minns inte varför Puaes ville ha dessa uppgifter.²¹¹ Då Kokk frågade Puaes om detta svarade denne att ”ja, det var väl fråga om en sådan allmän bedömning av kommunisternas styrka i förbundet”.²¹² Beträffande Fridolf Wirmark har Ingvar Puaes uppgivit att denne var en av hans kontaktpersoner i Örebro. Puaes hade också kontakter med Ingvar Svanberg då denne var skollärare på en ort i Norrbotten.²¹³ Därutöver kan naturligtvis Puaes´ nära kontakt med Nils Gösta Damberg nämnas. Beträffande Folke Allard var denne ingen främling för Birger Elmér – de två hade exempelvis 1963 haft kontakt i ett personalärende vid Grupp B. I K-gruppen ingick dessutom ytterligare några personer som kände till Grupp B/IB, bland dem

²⁰⁹ Brev från Sven Aspling till Nils Gösta Damberg den 19 oktober 1971. Sven Asplings korrespondens 1971. ARAB.

²¹⁰ Brev från Sven Aspling till Nils Gösta Damberg den 3 november 1972. Sven Asplings korrespondens 1972. ARAB.

²¹¹ Kokk (2001) s 320-321.

²¹² Ibid., s 426.

²¹³ Förhör med Ingvar Puaes den 27 januari 2000. SÄKO.

Sven Aspling och Rune B Johansson. Ytterligare ett tiotal personer ingick i K-gruppen men inget finns som i deras fall visar på kontakter med Elmérs verksamhet.

10.16 Att karakterisera relationen mellan Grupp B/IB och SAP/LO

I vilka termer ska förhållandet mellan Grupp B/IB å ena sida och SAP/LO å den andra beskrivas? Man kan här laborera med fyra olika begrepp:

- källfunktionen: avser en ensidig informationsriktning från personer inom SAP/LO till Grupp B/IB.
- samverkan och samarbete: avser en relation som skär genom flera olika nivåer – central, regionalt och lokalt. Här finns också utrymme för ömsesidigt utbyte av informationer.
- operativt samarbete
- central styrning

Man bör kunna konstatera att det under perioden från det att kontakten togs i början av 1950-talet fram till omkring 1957 snarast rörde sig om källfunktionen och då i mycket ringa omfattning. År 1957 ser man dock ett tydligt exempel på samarbete, närmast på operativ nivå, mellan Elmér och företrädare för SSU och partiet/regeringen rörande den då aktuella försvarskonferensen. Anställandet av de inom socialdemokratin aktiva Karl-Erik Pettersson 1958, Ingvar Paues 1959, "Martinsson" 1961, Axel Hedén 1962, Rolf Nyström 1963 samt Ingemar Engman 1965 innebär naturligtvis att möjligheten till dialog mellan Grupp B/IB och partiet ökar. Birger Elmérs två brev till partiets internationella sekreterare Esse Beckius 1962 samt de dokument som överlämnades till Beckius och parti-sekreteraren Ernst Nilsson vid samma tid vittnar om att Elmér själv inte upprätthöll en strikt gräns. Utöver de uppräknade kan också nämnas att Anders Thunborg, Sture Ericson, Rolf Lander samt Hans Palm, samtliga aktiva socialdemokrater, vid olika tidpunkter var verksamma för Grupp B/IB. Under 1960-talet andra hälft kan man också se ökande kontakter mellan Ingvar Paues och den facklige sekreteraren Nils Gösta Damberg där Paues själv säger sig sitta på "två stolar" och rörande de avhoppande kommunisterna kan man tala om en form av samarbete. "Martinsson", som arbetade vid IB under 1961–1963 uppfattade att han under sin anställning vid

Grupp B (eller Collector som han genomgående kallar verksamheten) arbetade för såväl försvaret som det socialdemokratiska partiet. Inför "Martinssons" resor ute i landet, som han ofta företog tillsammans med Ingvar Puaes, informerade Karl-Erik Pettersson dem om sådant som de i sin tur skulle upplysa kontaktmännen om, t.ex. om en anställd på en viss arbetsplats deltagit i någon kommunistisk utbildning utomlands.²¹⁴ Ingvar Puaes lämnade, som nämnts, uppgifter om kommunister till en person vid Stockholms arbetarekommun.

Anders Thunborg har för SÄKO berättat att det i början av 1960-talet förekom rykten om att socialdemokratiska ombudsmän inhämtade uppgifter från personer inom den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen. Året ska ha varit 1963. Thunborg hade då fått klart för sig att Karl-Erik Pettersson arbetade med att "hålla ordning på kommunister" och Thunborg säger att Pettersson kan ha lämnat uppgifter som IB fått fram till sin bror Arne Pettersson. Thunborg och partisekreteraren Sten Andersson diskuterade då hur mycket "samarbete" som SAP skulle ha med militären. "Samarbetet" ska dock enligt Thunborg ha varit enkelriktat – hur mycket skulle SAP bidra med? Båda var dock tveksamma och ansåg att man skulle inta en försiktig hållning. Enligt Thunborg hade Anderssons företrädare, Sven Aspling, varit särskilt angelägen om att inte "blanda ihop korten". Av detta skäl avvisade man exempelvis en propå från Birger Elmér om att få delta i en socialdemokratisk delegation till det finska broderpartiets kongress, också det troligen 1963.²¹⁵ Trots detta hade både Thunborg och Andersson personliga kontakter med Elmér och det är inte alldeles lätt att se var de drar själva rågängen. I samtal med Enn Kokk tycks Andersson dock mena att man ska skilja mellan att, som en del funktionärer på partikansliet, ingå i Elmérs kontaktnät och att ingå i IB:s operativa ledning. Andersson besökte exempelvis Grupp B/IB:s villa på Lidingö och träffade Ingvar Puaes i olika partisammanhang. Han utgår ifrån att det vid de tillfällen han träffade företrädare för IB inte bara förekom mat och dryck utan också dryftades saker som var av gemensamt intresse. Det handlade dock aldrig om ordergivning, ordertagning eller gemensamma beslut – då hade partiet varit indraget, menar Sten Andersson.²¹⁶ Dock tilläts

²¹⁴ Uppteckning nr 420 (förhör). SÄKO.

²¹⁵ Förhör med Anders Thunborg den 5 juni 2000 och kompletterande samtal den 26 april 2001. SÄKO.

²¹⁶ Förhör med Sten Andersson den 27 januari och 6 december 2000. SÄKO.

Elmér besöka partiexpeditionen vid flera tillfällen för samtal med bl.a. Andersson.²¹⁷

Elmér har själv använt begreppet "samverkan" då han talat om relationen:

... under första världskriget och under andra världskriget, framför allt första, då var socialdemokratin och LO mycket negativa till samarbete med polisen. Och jag är mycket stolt över att jag lyckades få den här samverkan på säkerhetssidan med LO och ...²¹⁸

Då han utfrågades av FUN 1998 återkom Elmér till detta och sade att han "var stolt över att han fått bidra till samverkan mellan försvarsstaben och LO".²¹⁹ I ett avseende kan man tala om Birger Elmér som en "partipolitisk underrättelseman" och det avser de kontakter som Elmér i stort sett under hela perioden från 1953 och åtminstone en bra bit in på 1970-talet upprätthöll med företrädare för socialdemokratin i Norge, Finland, Danmark, Tyskland och Österrike. Här synes ett ömsesidigt informationsutbyte ha ägt rum. Därigenom kan man också ge Thede Palm rätt då han sommaren 1962 menade att "det lägges upp en socialdemokratisk underrättelsetjänst" under Elmér ledning med Sven Andersson som pådrivare. Det kan vara värt att notera att Palm använder just uttrycket "underrättelsetjänst" vilket ju per definition avser uppgifter om förhållanden rörande främmande makt. Palm har således inte talat om en partipolitisk säkerhetstjänst – om så vore fallet skulle han begreppsmässigt avse en verksamhet rörande inrikes förhållanden. Det norska Arbeiderpartiets partisekreterare Ronald Bye har vittnat om att Elmér och Paues till honom lämnade informationer från Finland "av sådan detaljeringsgrad och sådant djup att något motsvarande inte fanns att få i Norge". Sådana informationer förde Bye vidare till Arbeiderpartiets ledning.²²⁰ Anders Thunborg har berättat att han, i egenskap av SAP:s internationella sekreterare, ibland användes som bollplank av IB. Man testade tankar på honom, tankar som ibland kunde vara skriftligt formulerade. Detta läsande av IB-material föranledde Thunborg att påpeka att IB borde tillföras bättre analytisk kapacitet och han rekommenderade därför

²¹⁷ Kokk (2001) s 107.

²¹⁸ Neutralitetspolitikkommisionens utfrågning av Birger Elmér den 25 februari 1993. Neutralitetspolitikkommisionens arkiv. Regeringskansliets centralarkiv. I utskriften av Elmérs utsaga stannar Elmér till efter LO... och övergår till att säga "men det har man ju lyckats slå sönder igen på polisens sida, det är ju knepigt det där".

²¹⁹ Utfrågning av Birger Elmér den 16 mars 1998. *Redovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Försvarets Underrättelsenämnds rapport till regeringen den 26 november 1998*. Dnr FO 98/2531/EC/RC. Fö.

²²⁰ Kokk (2001) s 370.

Elmér att ta kontakt med Arbetet-journalisten Alvar Alsterdal. IB använde sedan denne som analytiker enligt Thunborg. Själv fortsatte han vara involverad i samtal om utvecklingen i Polen, Tjeckoslovakien, Östtyskland och de baltiska staterna och framför allt kanske Finland. "Där har det väl varit ett givande och tagande i samtalen" har Thunborg sagt, men betonat att det rört sig om just samtal och inte utbyte av papper.²²¹

Också Sven Andersson har beskrivit relationen mellan parterna i termer av "samarbete". I ett tal inför Stockholms arbetarekommun i november 1973 sade han exempelvis, då frågan om övervakningen av säkerhetsrisker i början av 1950-talet kom på tal:

Detta var egentligen polisens uppgift, men den hade ingen möjlighet att hålla reda på alla. Då bedömde man att ett samarbete borde vara möjligt med fackföreningsrörelsen och tjänstemannarörelsen. Ett sådant samarbete inleddes någon gång i början av 1950-talet. Man ville ta reda på vad en man gjorde som kanske varit anställd i fem dagar på en plats och 20 dagar på en annan men hela tiden hos krigsindustrier. Vad var det för en hoppjerka som arbetade inom den svenska krigsindustrin? Man bad då t ex någon på en utvecklingsavdelning att tala med vederbörande och ta reda på vilken bekantskapskrets han hade. Vi hade alltså en sådan verksamhet igång.

Någon vecka senare nämnde han inför försvarsutskottet följande:

Från början (50-talet) var det Fst och ej polisen som fick info om utläningar etc. Då polis ej kunde nyttjas sände man ibland LO-folk att kunska på arbetsplatser. Samarbete med soc.dem arbetarkomm för att få tex en kommunistisk majoritet bruten vid Bofors. Slut sedan 1969. Polisen kan ej detta. Gör ej så. Slut efter CRPS direktiv. Alla vilda strejker är tecken på detta.²²²

Det fanns alltså enligt Andersson ett "samarbete" som tog slut 1969 efter "direktiv" från rikspolischefen Carl Persson. Andersson menade uppenbarligen att detta fick dystra konsekvenser genom förekomsten av "alla vilda strejker". Andersson tillbakavisade dock påståenden om att SAP fått uppgifter från IB. Han hade talat med Sten Andersson och Anders Thunborg men "båda förnekar helt

²²¹ Kokk (2001) s 118-119. Emellertid har en meddelandelapp från maj 1965 återfunnits bland internationella enhetens handlingar. Texten gör gällande att någonting överlämnats "Från Birger" till "sekt Anders Thunborg, soc.dem". I en ruta på lappen står också "på uppdrag av Birger" följt av en oläslig signatur (Internationella enhetens arkiv, SAP:s arkiv, serie F 021:04. ARAB. Meddelandet är daterat den 20 maj och i anslutning till namnet "Birger" står telefonnumret 23 34 80). Det kan naturligtvis röra sig om vad som helst, exempelvis handlingar som ska återlämnas eller liknande.

²²² Sven Anderssons tal inför Stockholms arbetarekommun den 6 november 1973. En kopia har ställts till förfs förfogande av Olle Häger.

detta”. Sven Andersson sade att hemliga IB-rapporter gick till honom själv samt ”ev Palme. Ej till s-partiet!”²²³

Detta sammantaget gör det skäligt att konstatera att den allra största delen av kontakten har utgjorts av den enkelriktade källfunktionen. Dock har det i inte obetydlig utsträckning förekommit utbyte av uppgifter – huvudsakligen muntliga men i en del fall också skriftliga – mellan företrädare för Grupp B/IB och funktionärer på central, regional och lokal nivå. Uppgifter om operativt samarbete på central nivå inskränker sig till kontakterna mellan Elmér och SSU 1956. De uppgifter som lämnats av en Grupp B-medarbetare om att denne tillsammans med Sten Andersson i början av 1960-talet tillsammans sonderade inför en buggning av ett möte i ABF-huset, har inte gått att bringa klarhet i. Det finns i och för sig inga skäl att ifrågasätta Grupp B-mannens uppgifter; oklarheten består snarare i vad Andersson egentligen kan ha känt till i sammanhanget. Tydliga exempel på operativ samverkan på lokal nivå utgörs av de två buggningar som samme Grupp B-man genomförde tillsammans med en lokal socialdemokratisk politiker i Malmö. Det finns dock inget som pekar på att någon person inom SAP fick ta del av resultaten. Då man slutligen kommer till frågan om styrning kan denna delas in i två led; partistyrning av Grupp B/IB resp. Grupp B/IB-styrning av SAP. Det har inte i något fall kunnat konstateras att man från partiets sida beordrade eller uppmanade Elmér eller någon av hans anställda att utföra något för partiets (eller försvarets) räkning. Tips och råd kan mycket väl ha förekommit men det är ju inte samma sak, snarare en naturlig del av kontaktfunktionen. Det finns inget som pekar på någon styrning av partiet från Grupp B/IB:s sida. Däremot beställde säkerligen Elmér rapporter från bl.a. de internationella sekreterarna då dessa återvände hem efter resor i olika länder av intresse för försvaret. Detta förefaller dock oproblematiskt i sig eftersom partiet omöjligen hade någon skyldighet att rätta sig efter eventuella krav från Elmérs sida eller ens svara på förfrågningar. Till god ton i relationen mellan två parter i sammanhang som rör under rättelse- och säkerhetstjänst, torde höra att man över huvud taget aldrig ställer krav eller ger order. Sten Andersson har, som nämnts, på senare år sagt att kriteriet på samarbete mellan SAP som sådant och Grupp B/IB utgörs av central operativ samverkan, ordertagning eller ordergivning. Således är Andersson av uppfattningen att SAP och Grupp B/IB aldrig ”samarbetat” eller att partiet varit

²²³ Försvarsutskottets utfrågning av Sven Andersson den 14 november 1973. Samtalsuppteckningen förvaras i arkivmaterialet (FöU 1973:25). Riksdagens bibliotek.

”indraget”. Denna definition är enligt min mening dock alltför snäv. Anderssons uppfattning, och den delas säkerligen av de flesta socialdemokrater som haft något med Grupp B/IB att göra, ska ses mot bakgrund av den mer än 25 år långa debatten om verksamheten. Då FiB/Kulturfront i maj 1973 presenterade de första anklagelserna om samverkan mellan SAP och IB var dementierna mycket långtgående. Om man då, som Sten Andersson gjorde först 1998, skulle ha gått ut och sagt att ledande företrädare för partiet i slutet av 1950-talet gett sin välsignelse till att Grupp B skulle få ta kontakt med enskilda socialdemokrater i syfte att insamla uppgifter om svenska kommunister, hade reaktionen sannolikt blivit mycket hård. Man valde i stället närmast total dementi; några enskilda fackföreningsmedlemmar hade under 1950-talet bistått försvarsstaben med uppgifter om utländska agenter som kommit till Sverige i skumma avsikter.

Genom att personer inom den socialdemokratiska regeringen, dess partiledning och partiorganisationen åtminstone ned till regional nivå varit införstådda med, tolererat och gillat verksamheten, måste man konstatera att SAP varit indraget i Grupp B/IB:s verksamhet på olika sätt. Det är dock främst genom den centralt formulerade sanktionen att låta försvarsstaben ställa frågor till personer på olika nivåer inom partiet som man kan tala om att partiet är ”indraget”. De som utfärdade sanktionen hade nämligen ingen fullmakt att göra detta annat än i ikraft av sin ställning inom partiet – det är först då sanktionen får legitimitet. Det är genom att ledande företrädare för partiet, i kraft av sin makt, utfärdat sanktionen som den fått betydelse. Därutöver kan man tala om att partiet mer och mer ”drogs in” genom de ökande kontaktytorna, och genom att fler partiarbetare anlätades för arbete inom Grupp B/IB. Vidare fanns möjligheten för en del partiföreträdare att föra direkta resonemang med Elmér. Slutligen tillkommer det faktum att man i olika sammanhang erhöll uppgifter från Grupp B/IB.